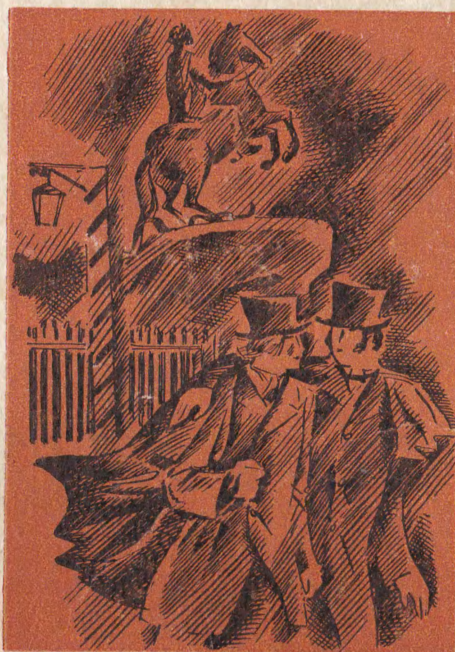

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА

АДАМ
МІЦКЕВИЧ

ВИБРАНЕ

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА

Si. Slicinski

А Д А М
М І Ц К Е В И Ч

ВИБРАНЕ

Київ 1976

Видавництво
«МУЗИЧНА УКРАЇНА»

Адам Міцкевич (1798—1855) — великий польський поет-революціонер, друг декабристів і Пушкіна, натхненний співець братерства народів.

До книжки ввійшли його найкращі твори: політична, громадянська і любовна лірика, балади і «Кримські сонети», а також поеми (в уривках) — «Гражина», «Конрад Валленрод», «Поминки» і «Пан Тадеуш». Поезії Адама Міцкевича подаються в перекладах українських радянських поетів, крім вірша «Ордонова редуга» (переклад І. Франка).

Упорядкування
і вступна стаття
доктора філологічних наук
Г. Д. ВЕРВЕСА

М $\frac{70803-172}{M208(04)-76}$ ВЗ-13-18-76

© Видавництво «Музична Україна». Упорядкування, вступна стаття, ілюстрації, 1976.

АДАМ МІЦКЕВИЧ

Адам Міцкевич увійшов в історію польської та світової літератури як геніальний поет і великий мислитель. М. Горький ставив його ім'я поряд з іменами Пушкіна і Шевченка — письменників, що відтворили думи і прагнення свого народу з найбільшою яскравістю та глибиною, чия творчість мала епохальне значення в розвитку національної культури. Співець дружби й братерства народів, друг декабристів і Пушкіна, Міцкевич близький нам, радянським людям: поезія автора «Пана Тадеуша» користується в Радянському Союзі загальним визнанням.

Майбутній поет народився 24 грудня 1798 року в родині адвоката на хуторі Заосьї, недалеко від містечка Новогрудка, яке нині входить до складу Білоруської РСР. Рано втративши батька, Адам ще змалку привчався до самостійного трудового життя. «Мати мені якось сказала, — згадував пізніше поет, — пишеш, як курка гребе; якби був великим паном, тоді б за тебе секретар махав би пером, а ти ж убогий шляхтич і мусиш сам собі дати раду».

Трудові будні селян і дрібної шляхти, чарівні легенди Білорусії та Литви, історичні перекази людей, які ще пам'ятали Польщу до того, як вона була остаточно розділена між урядами трьох сусідніх держав (1794), — ось той невизначний, але опромінений чаром дитинства набуток, який привіз з собою молодий Міцкевич у 1815 році до м. Вільна, де був зарахований казенно-коштным студентом університету. Вільно на той час було одним з вогнищ не лише литовської, але й польської культури, і допитливий юнак мав можливість під керівництвом досвідчених професорів вивчати різні науки, серед яких улюбленими були рідна і світова література, вітчизняна історія та античний світ.

Водночас молодий Міцкевич поринає в громадське життя університету і міста, а починаючи з 1817 року, бере активну участь в організації таємних студентських патріотичних товариств — «філоматів» та «філаретів» (тобто «любителів науки» і «любителів чесноти»), а також «променистих», метою яких була підготовка молоді до активної політичної боротьби, виховання свідомих громадян майбутньої незалежної вітчизни. Ці товариства були зв'язані з польськими революційними організаціями. Ранні твори Міцкевича, що дійшли до нас, особливо так звана філаретська

лірика (1819—1822), до якої звичайно відносять поезії «Вже з погожих небес...», «Пісня філаретів», «Йоахиму Лелевелю» тощо, позначені революційним запалом, співчуттям до соціально й національно пригнобленого народу, пристрасним викриттям прислужництва польських верховодів.

Адам Міцкевич розпочинав свій творчий шлях оптимістичним закликком до молоді «міряти сили намірами, а не наміри з огляду на сили» («Пісня філаретів»), до друзів «спільною ланкою оперезати Землю» і вивести її на нові шляхи («Ода до молодості»), розпочинав надією і вірою у майбутнє. Ця віра ніколи не зраджувала великого поета, хоч і гартувалася вона досить часто в умовах, які могли породити відчай і розпуку.

У 1822 і 1823 роках за допомогою найближчих друзів Міцкевича у Вільно були видані невеличкі два томики його «Поезій», яким судилося розпочати новий період не тільки в історії польської літератури — романтичний, але й в історії формування нової суспільної свідомості, яка найповніше відбивала національно-визвольну боротьбу народу. За лаштунками гострої полеміки між романтиками та епігонами класицизму, яка велася частогусто в сфері естетики, стояли соціальні, класові сили тогочасної польської суспільності, а наслідки бою мали вирішувати долю літератури і долю подальшої революційної боротьби.

Поезія Міцкевича активно включалася в цю боротьбу між патріотизмом і національним опортунізмом. Вона широко й безоглядно утверджувала демократизацію суспільства і літератури, ламала усталені канони моралі й етики, поетичного словника і образності, орієнтувалася на фольклорні джерела, на мову повсякденності, оголошувала простір фантазії, дотепу, умовності, несподіваній асоціативності. У Міцкевича немає, чи, вірніше, майже немає того, що звичайно називають «чистою» лірикою. Авторське «я» завжди тисячами ниток зв'язане з об'єктивним світом, з людиною, з людством. Навіть у альбомних, найінтимніших віршах Міцкевич через особисте прагне вирішувати складні філософські й моральні проблеми.

Соціальними, громадськими тенденціями перейняті балади і романси, які склали зміст першого томика «Поезій». В них виступають дві новаторські для свого часу тези: «зле мені між люду злого» і «не знаєш правди живої — не побачиш чуда». Перша теза наголошувала на важкому становищі народу і попереджувала зміст другої частини поеми «Поминки»¹ (1823), прой-

---

¹ Польською мовою поема називається «Dziady», тобто «Діди» — білоруський звичай поминання душ померлих.

нятої гострим запереченням кріпосництва, друга — вказувала на необхідність знання життя і мрій народу, його «правди живої». Використовуючи народні легенди, Адам Міцкевич прагнув відтворити «правду люду», протиставляючи її «істинам мертвим», догмам ретроградним. Його захоплює життєвість і правдивість зображуваних у міфах конфліктів, характер народної концепції людини, її моральний кодекс, який мав стати кодексом усього суспільства. І тільки в цьому плані можна говорити про підкреслювану в баладі «Романтичність» перевагу «чуття і віри» над холодним і полохливим мудруванням, над банально-бездушним раціоналізмом.

Балади приваблюють читача безпосередністю почуттів, умінням оповивати чаром тасмничості навіть звичайні, буденні події, поєднанням смішного з урочистим, динамічною гострою фабулою, великою шкалою людських пристрастей. Фантастичний елемент у баладах виступає досить виразно: дівчина, перетворена на рибку, впливає до нещасного немовляти («Рибка»); жінки стають квітами, місто зникає під водою, його жителі прийняли смерть добровільно, аби не стати бранцями напасника («Світязь»); світязянка (тобто русалка) топить зрадливого коханця («Світязянка»); вбитий князь повертається, щоб помститись над невірною дружиною і братами («Лілеї»)… Але ця фантастика, як і в баладах Т. Шевченка, щільно поєднується з реалізмом деталей побуту і природи, з соціально загостреними акцентами. Типово романтичний пейзаж (на зразок «Збурена Світязь клекоче і вие») зустрічається досить рідко. Більше того, описи природи переважно недоступні для засобів, якими оперує народна творчість (пригадаймо, наприклад, злиття неба з озером на початку балади «Світязь»). Щоб підкреслити життєвість зображуваних конфліктів, Міцкевич «прив'язує» дію своїх балад до певної місцевості Новогрудського повіту, далеких прадідів єднає з сучасними нащадками; підсилює соціальний момент, який в пізніше написаних баладах, таких як «Чати», досягає свого найбільшого напруження. Найяскравіше реалізм деталей виступає в баладах гумористичних («Пані Твардовська»). Що ж до романсів, то тут Міцкевич до кінця не переборює сентиментальної розслабленості, хоч в багатьох із них виявляє себе добрим знавцем сільського побуту, народних уявлень про природу і світ («Пролісок», «Могила Марилі», «Лірник» та інші).

Баладна символіка панує і в IV частині «Поминок», яка разом з поемою «Гражина» увійшла до другого томика «Поезій». У цьому творі змальовано особисту трагедію романтичного одиначка, доведеного гіркими соціальними обставинами до самогуб-

ства. В долі Густава багато автобіографічного, Міцкевич із справжньою поетичною майстерністю розповів про страждання закоханого юнака, про своє нещасливе кохання до Марилі Верещак, але головна сила цього образу — в утвердженні права на особисте щастя, в протесті проти моралі багатих і ситих, у категоричному невизнанні приписів християнських догм терпіння і покори.

Особистий бунт романтичного героя незабаром поступається місцем бунтові громадському. Ідею пристрасного служіння батьківщині Адам Міцкевич вперше реалізує у згаданій історичній поемі «Гражина» (1823), основним мотивом якої є заклик до єдності литовських князівств у боротьбі за свою самостійність і свободу. Герої та їхні дії «перевіряються» і «випробовуються» тут на їх ставленні до Тевтонського ордену, до війни за незалежність Ліди. Так підносяться образи гарячого патріота Римвіда — людини широких державних поглядів, і Гражини, яка ціною свого життя запалює співвітчизників на патріотичний вчинок, на боротьбу з хрестоносцями.

Гражина — один з найкращих жіночих образів у польській літературі. Мужність, високі моральні якості, благородство душі, що гармоніює з надзвичайною вродою, патріотизм — все це зближує героїню поеми з легендарними постатями жінок із усної народної творчості. Якщо довершеністю композиції, пластикою зображення людей і подій, спокійною розповіддю поема дещо нагадувала кращі зразки польського класицизму, то мовою, загальним колоритом таємничості і чисто фольклорної загадковості вона виказувала себе дитям нової романтичної епохи. Передова критика вбачала в ній справжній історичний живопис, у якому далеке минуле проектувалось на сучасність. У поемі «Гражина» відчувалась прозора алегорія на важливі події Польщі, на зрадницькі дії «літаворів» — аристократів, які продавали інтереси батьківщини іноземним поневолювачам.

Від «Гражини» іде пряма дорога до поеми «Конрад Валленрод» (1828), в якій суперечність між особистим і загальним так само безоглядно вирішувалась на користь вітчизни. Водночас цей твір виявляв вищу суспільно-політичну і філософсько-етичну свідомість Адама Міцкевича. В поемі знайшли відображення всі протиріччя польського шляхетського визвольного руху.

Як відомо, за участь і організацію віленських патріотичних товариств, зокрема «Товариства філолатів», Міцкевич після досить довгого слідства разом із своїми друзями був висланий у віддалені від Польщі губернії. Але, прибувши у листопаді 1824 року за призначенням до Петербурга, він одразу знайомить-

ся з майбутніми декабристами, буває на їхніх засіданнях, стає їхнім однодумцем. «Ті таємні товариства,— згадував він пізніше,— склалися з найблагороднішої, з найвідважнішої і найчистішої почуттями російської молоді». Одержавши за допомогою передових людей Росії призначення до Одеси, Міцкевич на початку 1825 року зустрівся у Києві та Стеблеві з російськими і польськими дворянськими революціонерами. У листах-рекомендаціях К. Рилєва і О. Бестужева до поета В. Туманського в Одесу підкреслювалась насамперед ідейна близькість Міцкевича з декабристами. К. Рилєв писав: «Полюби Міцкевича і його друзів... хороші і славні хлопці. А втім, і писати зайве: почуттями і напрямком думок вони вже друзі...» Отже, польський поет розділяв погляди декабристів і, якби не виїзд із Петербурга, то, напевно, розділив би і їхню долю. Про свої братерські почуття до К. Рилєва і О. Бестужева Міцкевич пізніше розповів в одному з своїх кращих творів — вірші «До друзів-росіян» (1832).

На Україні, зокрема в Одесі, де він мав працювати вчителем у Рішельєвському ліцеї, Міцкевич перебував протягом дев'яти місяців, цікавлячись громадським і культурним життям міста, а також українською народною творчістю та історією. Тут виникла переважна частина його сонетів, у тому числі «Кримських», написаних на основі вражень від Криму — «Сходу в мініатюрі», тут виник задум поеми «Конрад Валленрод», балади «Чати» та інших творів. До речі, під час переїзду на роботу до Москви Міцкевич познайомився у грудні 1825 року в Харкові з відомим українським письменником П. Гулаком-Артемовським, внаслідок чого з'явився переспів балади «Пані Твардовська» українською мовою.

У Москві Адам Міцкевич зайняв скромну посаду чиновника канцелярії генерал-губернатора. Час після трагедії на Сенатській площі був тривожний. Слідство над декабристами розкривало і діяльність польських патріотичних організацій. Кожного дня можна було чекати арешту.

Із стану тривоги і самотності вивели поета нові зв'язки з прогресивною російською громадськістю. Навесні 1826 року Міцкевич зближується з членами редакції передового на той час журналу «Московский телеграф» і через братів М. і К. Полевих, П. Вяземського, М. Максимовича — з московськими літераторами, які часто збиралися в літературних салонах З. Волконської і А. Єлагіної. Найзнаменнішою була зустріч польського поета у жовтні 1826 року з Олександром Пушкіним, яка незабаром, особливо після переїзду Міцкевича у квітні 1828 року до Пе-

тербурга, переросла в міцну дружбу. Вони разом відвідують літературні вечори, діляться враженнями від прочитаних творів. Адам Міцкевич перекладає вірші О. Пушкіна. «Пушкін майже одного зі мною віку,— писав поет своєму польському другові Е. Одинцю.— В розмові надзвичайно дотепний і натхненний; читав багато і добре знає найновішу літературу; про поезію у нього чисті і піднесені поняття». Про ті натхненні розмови обидва поети розповіли у своїх творах. Пушкін згадував, що з Міцкевичем —

Ділились ми надіями ясними
І співами (він мав натхнення віще
І звисока на світ дивився). Часто
Він говорив про ті часи грядущі,
Коли народи, позабувши чвари,
З'єднаються в одну сім'ю велику.
Ми чуйно слухали поета.

*(«Він поміж нами жив»,
переклад С. Крижанівського)*

Завдання мистецтва, літератури — зближувати народи, будувати над проваллям незгоди золоті мости братерства. Змальований у «Додатку» до III частини «Поминок» образ двох поетів, двох друзів молодих, які під одним плащем стояли біля пам'ятника Петру Першому і вели бесіду про долю своїх країн і культур, став символом вікопомної дружби наших народів.

Росія була батьківщиною поетичної слави Адама Міцкевича. Його вірші стали предметом загальної уваги поетів, перекладачів, критики. Важко вказати на журнал чи альманах періоду 1826—1830 років, який би не популяризував перекладів творів Міцкевича.— «Сонетів», «Фариса», «Конрада Валленрода», «Поминок», балад. Він став одним з найулюбленіших володарів дум російської молоді, «новим світилом на горизонті всесвітньої словесності» (Ів. Кирєвський).

Читача захопили і сила пристрасті «Любовних сонетів», і прославлення людської мужності в подоланні перешкод («Фарис»), і соціальна обумовленість «Чатів», і, насамперед, патріотизм «Конрада Валленрода» та активний гуманізм «Кримських сонетів».

Епіграфом до циклу стоять слова Гете: «Хто хоче пізнати поета — нехай виїжджає в його країну»,— які слід розуміти як прямий натяк на його патріотичну символіку. Головним героєм «Кримських сонетів» є мандрівник. Буйна природа Криму — це фон його роздумів, спільниця його тривожних снів, джерело позаданої душевної рівноваги. Уже в прелюдії до циклу — в «Акер-

манських степах» — герой так напружує слух, що міг би почути голос з батьківщини. Цей образ вітчизни з ним скрізь — і тоді, коли він оповідає про плавання морем, і коли оглядає пасмо Кримських гір, над якими підноситься «мінарет світу» — прекрасний Чатир-Даг, і коли оплакує жертви ханського свавілля. Йому навіть здається, що рої ясних зір, якими усіяний Чумацький шлях, — то сльози польки-бранки, її вираз пекельної туги за рідним краєм. У сонеті «Мандрівник» цей провідний патріотичний мотив виступає, можливо, найвиразніше:

Долина радісна прослалась підо мною,
Вгорі — блакить ясна, тут — лица чарівні,—
Чому ж у дальний край так хочеться мені?
Чом ще за дальшою я плачу давниною?
О Литво! Шум лісів, породжених тобою,
Миліший, ніж Байдар всі солов'ї гучні...

(Переклад М. Рильського)

Якщо в «Сонетах» домінує туга за повноцінним життям, за гармонією помислів і вчинків, то в «Конраді Валленроді» проголошується безоглядність дії в ім'я свободи вітчизни — аж до самозабуття і самозречення, бо немає щастя особистого, коли батьківщина в неволі. Звідси випливало і завдання літератури: бути сурмою, що кличе до бою, скрижаллю, що з'єднає воедино старі й нові роки, вартою народних жадань і стремлінь, — як про це натхненно співає старий вайделот. Звідси і пошана до народних уявлень про добро і зло, звідси і постійне апелювання до пісні як джерела високоморального і прекрасного.

Написана після розгрому повстання декабристів, поема «Конрад Валленрод» позитивно відповідала на головне питання часу — боротьби з самодержавством. Тим самим вона революціонізує впливала на суспільну свідомість. Але Міцкевич, як і його друзі, що загинули на шибениці, не міг збагнути, що перемогти сильного ворога можна тільки разом з народом. Його герой — романтичний одинак, який ціною власного життя за допомогою страшних, спустошуючих засобів знищує хрестоносців — поневолювачів Литви і здобуває незалежність вітчизні. Показово, що передові російські сучасники сприйняли поему не як проповідь помсти, а як заклик до братерського порозуміння народів. З цього погляду найбільш промовистим був переклад «Вступу» до поеми, здійснений О. Пушкіним.

..Знову над поетом збиралися хмари. Від нових переслідувань його врятував виїзд за кордон у травні 1829 року. Ця подія стала фатальною в житті Міцкевича: йому вже не судилося

повернутися ні до своєї Литви, ні до Польщі. Щоправда, під час польського повстання проти царизму у 1830 році він безуспішно намагався перейти пруський кордон, щоб приєднатися до повстанців і разом з ними йти в бій, але повстання було придушене, і поет опинився разом з численними емігрантами-земляками на бруках Парижа. Еміграцію роз'їдали політичні і соціальні протиріччя, в Європі після липневої революції 1830 року надовго запанувала реакція. Історія життя і творчості Міцкевича з цього часу — це борсання геніальної індивідуальності в лещатах політичного застою.

Поет сміливо бере на себе відповідальність за долю народу. Він оспівує його героїчні подвиги під час повстання («Нічліг», «Пісня солдата», «Ордонів редут»), підтримує його морально («Книги народу польського і польського пілігримства»), читає курс слов'янських літератур в Коллеж де Франс у Парижі і пропагує ідею слов'янського братання (1840—1842). Часом він вагається, впадає в релігійність, месіонізм і панславізм, але революціонер все ж бере гору над містиком.

Актуальними і бойовими є його публіцистичні виступи. В «Проекті відозви до росіян» (1832) Адам Міцкевич викриває соціальну сутність насадженого царизмом антагонізму між народами. «Царі знають,— писав він,— що потрібно розпалювати ворожнечу, щоб безпечніше панувати і тому поширюють брехню, що вільна Польща означала б згубу для Росії... Народи не мають жодних потреб знищувати один одного. День загибелі деспотів буде першим днем миру і згоди народів».

В III частині «Поминок» (1832), написаній у Дрездені після придушення повстання, Міцкевич повертається до історії розправи над філоматами. Тут виступають два світи, два смертельно ворогуючі табори: польська молодь, солідарна з прогресивною Росією (образ Бестужева), непокірна, хоч і закута в кайдани, та її вороги — царські сатрапи разом з польськими аристократами. Винуватцями страждань народу є цар та його помічники, польські панівні верстви і навіть бог. Коли в затемненому Базиліанському монастирі юні борці дають клятву розправитися з царем, то вустами Конрада вони проголошують свою рішучість помститися над усіма ворогами народу, в тому числі і «своїми». Йдеться про знамениту «Імпровізацію», в якій Конрад-поет відповідає на центральне питання творчості: «Чим є співець для людей?»

Поет — це, насамперед, сумління і голос часу. Він завжди в авангарді, він — ясновидець і пророк. Конрад прагне створити таку пісню, яка б керувала долею мільйонів і яка б вела їх до

щастя. Поет відчуває себе відповідальним за діла на землі, на якій він «серцем з великим народом збратався». Він і вітчизна — це одне й те саме. Він — мільйон, бо за мільйони терпить страждання. Таку владу над душами має хіба що бог, і Конрад просить бога віддати йому цю владу, яку він поверне людям на добро. Це богоборство закінчується погрозою: «Відповідай, бо крикну, що ти не батько світу, а...» Фразу, як відомо, закінчує голос самого чорта: «Цар!»,— тобто тиран.

Так революційна поезія Міцкевича приходила до заперечення богів земних і небесних, вогненним зором проникала через залону років і століть. Біль за свій народ переростає тут у боротьбу за людство, за прийдешнє щастя. «Ці картини,— писала про III частину «Поминок» Жорж Занд,— такі, яких ні Байрон, ні Гете, ні Данте не змогли б зобразити. Жоден голос не піднісся з подібною силою, щоб оспівати такий важливий предмет, яким є падіння цілого народу».

Драматична поема «Поминок» так і залишилася незакінченою. До III частини був доданий поетом «Уривок» (чи «Додаток»), який складається з окремих самостійних творів — «Дорога до Росії», «Передмістя столиці», «Петербург», «Пам'ятник Петру Великому», «Огляд війська», «Олешкевич»; вірш «До друзів-росіян». «Додаток» є найвизначнішим зразком революційної сатири, спрямованої проти царизму. За силою пристрасного викриття всієї феодально-кріпосницької системи, починаючи від «сатани злостивого» — царя і кінчаючи останнім чиновником, за характером сатиричних образів (повднання сарказму, іронії, гротеску) цей твір нагадує «Сон» («У всякого своя доля») Т. Шевченка. «Додатком» захоплювався О. Герцен, його перекладав І. Франко. Російська революційна преса популяризувала цей твір, незважаючи на сувору заборону царської цензури. Ненавидячи самодержавство, Адам Міцкевич з любов'ю ставився до російського народу, якому він заповідав велике майбутнє.

У вірші «Огляд війська» є зворушлива розповідь про те, як на другий день після бучного царського параду на Марсовім полі знайшли людину, заметену снігом. Може б, її ніхто і не помітив, але люди почули виття собаки в полі. Замерз офіцерський слуга, хоч і сидів на шубі свого пана. Кажуть, зауважує поет, що новоприбулий офіцер боявся морозу і велів до закінчення параду чекати на нього з теплим одягом. Потім забув про свій наказ, пішов з товаришами до міста, а слуга чекав на нього всю ніч, аж доки не замерз. У першій редакції твору, навівши цей епізод, поет у відчаї написав: «Чому ж, згадуючи про твій вчинок, у мене капав сльоза і б'ється серце? Мені жаль тебе,

росіянине! Підлі твої пани — проте ти шляхетний». Міцкевич глибоко переживав рабське становище народу, але й передчував спалахи гніву та помсти і тому несхибно вірив у його велике майбутнє. У вірші «Дорога до Росії» він стверджує, що російський народ «повний свіжості, здоров'я та сили», а описуючи безкінечні простори країни, поет підкреслює: «Край білий, білий і пустий, і рівний, як карта, що до писання готова. Що писатиме на ній перст божий?.. Який метелик випорхне із тої ткані, коли над краєм заблисне сонце свободи...», коли «каскад тиранії» розвалиться?

У 1834 році в Парижі було закінчено друкування поеми «Пан Тадеуш» — лебединої пісні поета. Цей твір започаткував в історії польської літератури розвиток реалізму. Поема є енциклопедією життя польського народу другої половини XVIII — початку XIX століття. В ній охоплено надзвичайно важливий період історії Польщі, починаючи від її поділів (1772—1794) і закінчуючи приходом військ Наполеона на Литву (1812). Тут виступають у складних взаємовідносинах найрізноманітніші соціальні верстви країни — аристократія, середня шляхта, шляхта безземельна, селянство; в поемі зафіксовані філософські, політичні, соціальні риси доби, побут, звичаї, система моральних, релігійних поглядів польської суспільності, характер змін у національно-визвольному русі країни. Це широке тло «Пана Тадеуша», яке свідчило про масштабність суспільно-політичного мислення Міцкевича, дало змогу з певної історичної перспективи оцінити минуле, сучасне і майбутнє народу.

Край марень і снів, у який летів поет від задухи еміграції, виявився далеко не таким ідеальним і здоровим. Міцкевич бачить обмеженість шляхти, її дріб'язковість і нездатність на героїчні вчинки. Виявом шляхетської сваволі є сам найзд на маєток Сопліци, дріб'язкові сварки Асесора і Реєнта, нікчемна, смішна полеміка за старі герби й титули... Поетові дорогий той світ минулого, він любить своїх героїв такими, якими вони є, але водночас добре розуміє, що історію неможливо повернути назад. На зміну мають прийти інші герої, такі, як Тадеуш та його батько ксьондз Робак, які розуміють, що здобути справжню свободу можна лише у самовідданій боротьбі, шляхом кардинальних соціальних змін, серед яких на першому місці стояло питання знищення кріпацтва, здобуття широких демократичних свобод. Стара Польща вмерла, нова тільки народжується, — до такого висновку прийшов поет.

Численні герої твору наділені індивідуальними рисами. Ми відразу впізнаємо дивака-романтика Графа, уже немолоду, але

охочу до любовних пригод, Телімену, суворого ксьондза Робака, ніжну і по-дитячому грайливу Зосю, не по літах розважливого Тадеуша. Типізації та індивідуалізації Міцкевич досягає багатьма засобами: показом взаємин між героями, авторськими характеристиками, зовнішнім портретом, діалогом, через ставлення героїв до рідної природи, мови, національних звичаїв.

Належить підкреслити, що реалізм «Пана Тадеуша», своєрідний: читаючи цей твір, ми повсякчас відчуваємо могутнє дихання романтичної стихії. В поемі поєднується ідеалізація шляхетського середовища з його розвінчанням; від фантастики, ліричного польоту Міцкевич непомітно переходить до суворої правди, згладжуючи різкість цих перемін найчастіше за допомогою теплового гумору. Ліризм, яким оповиті епічні сторінки поеми, постійно супроводжується доброзичливим жартом, адже це найкращий спосіб знімати героїв з котурнів і ставити на землю. Роздумуючи про народ і вітчизну, Міцкевич зумів побачити обмеженість та історичну приреченість старої Польщі. За незначними винятками (Яцек Сопліца, Гервасій, Зося, Тадеуш), герої поеми та їх оточення змальовані з добродушним усміхом, поезія увесь час здружена з правдою, романтика з суворим реалізмом. Але однаково зворушливі як лірична задума поета над втраченою вітчизною, неперевершені пейзажі і музика слова (згадаймо симфонію ранку в IV книзі поеми, або знамениту гру Войського на ріжку чи Янкеля на цимбалах), так і детальні описи нескінченних дріб'язкових сварок і колотнечі шляхтичів.

У двох останніх книгах та в епілозі поеми, написаних з метою підняти дух народу після поразки листопадового повстання, урочистий план виразно переважає над гумористичним. Тут романтика мрій і сподівань на завоювання свободи стає реальністю поки що тільки в душах героїв. Але хіба ж можна було вирушати у мандри за втраченою вітчизною без віри в серці?

Революціонер завжди жив у цій людині. Незважаючи на страждання, розпач, постійні пошуки засобів існування для себе і для великої сім'ї «на бруках Парижа», в грудях Міцкевича завжди горів вогонь Прометея. Про це найяскравіше свідчить його реагування на події пам'ятної «весни народів», коли він організовує «Польський легіон» для боротьби за незалежність Італії і для розпалювання революційної пожежі на Слов'янщині, коли в березні 1849 року в Парижі починає редагувати газету «Трибуна народів», яка стає органом прогресивних сил слов'янства і Франції (в газеті співробітничав Герцен). Діяльність Міцкевича у 1848—1849 роках є переконливим свідченням того, що він швидко еволюціонував у бік революційного демократизму.

У своїх статтях цього періоду він закликав паризьких робітників до революційної боротьби з буржуазією, застерігав пролетаріат від класових поступок і угодовства, писав про великі перспективи, які відкриває революція селянству, пророкував загибель буржуазного світу.

Останні роки життя Адам Міцкевич провів у великій бідності. Тільки в 1852 році йому вдалося знайти посаду бібліотекаря бібліотеки Арсеналу в Парижі, яка давала сякий-такий прожиток. У березні 1855 року померла його дружина, осиротивши шестеро дітей, а 26 листопада того ж року раптово помирає від холери і сам поет у далекому Константинополі. Розповідають, що коли останки Міцкевича відправляли до Франції, за його труною до корабля йшов численний натовп переважно з слов'ян. Уже тоді ім'я поета, яке становить національну гордість братнього польського народу, було відоме далеко за межами слов'янських земель.

Перші українські переклади творів Адама Міцкевича з'явилися у 20—30-х роках минулого сторіччя (П. Гулак-Артемівський, Л. Боровиковський, О. Шпигоцький), його поезією захоплювалися кирило-мефодіївці і Т. Шевченко, її перекладали М. Старицький, І. Франко, Л. Українка, М. Коцюбинський. Ще до революції український читач мав переклади багатьох ліричних творів, сонетів та окремих поем Міцкевича, українська прогресивна журналістика друкувала статті і матеріали про його життя і творчість, але по-справжньому освоєння спадщини геніального польського поета розпочалося тільки після Жовтня.

До цієї книжки ввійшли переклади з Міцкевича найвідоміших українських радянських поетів і письменників — М. Рильського, П. Тичини, М. Бажана, А. Малишка, Л. Первомайського, М. Терещенка, М. Стельмаха та ін. Наші поети проникливо передали його думки, творчий темперамент, найхарактерніші риси його художньо-образного мислення. Особливо багато в справі популяризації польської літератури взагалі та поезії Адама Міцкевича зокрема, було зроблено Максимом Рильським. Його переклади належать до найкращих здобутків радянського перекладацького мистецтва.

ГРИГОРІЙ ВЕРВЕС

ВІРШІ РІЗНИХ РОКІВ

ОДА ДО МОЛОДОСТІ

*Und die alten Formen stürzen ein¹.
Schiller*

Ні серць, ні душ, то кістяків народи;
Дай, молодосте, крила!
Хай злечу над мертвим світом
До оман ясної вроди,
Де старі перегороди
Новизни могутнім квітом
Розбиває твоя непокірна сила.

Хай вже ті, що йдуть до ночі,
Хилячи долу поорані чола,
Стільки світу зрять довкола,
Скільки тупі засягають очі.

Ти, молодосте, лети
Над овидами високо,
Ти людства безмірні світи
Пронизуй, мов сонця око.

Дивися вниз, де вічна мла встеля
Простір лінивства, бруду повен:
То земля!
Глянь, як з вод її гниющих
Вибивсь гад у шкаралущах.
Він сам собі стерно, моряк і човен;
Повзаючи по хвилях, западаючи в вир
Навпереверти, навзверти,
Меншого змія хоче цей, більший, пожерти,
А втім, розрісся сам на скелі, як пузир.
Ніхто не знав його життя, не зна і згуби:
То самолюби!

Молодосте! Перемініться в їдь
Нектар життя, випитий самотою.
Радість небесна серце напоїть,
Що поєднані ниткою золотою.

Разом, юні побратими!..
Спільне щастя до мети вестиме;
Розумні шалом, єдністю дужі,
Разом, юні побратими!..
Щасливий той, хто впав при зброї,
Хто тіло в смертельній стужі
Дав іншим на східець до слави нової.
Разом, юні побратими!..
Путь стрімнюща і ковзка,
Сила й страх — то вражі вої.
Хай же сила силу відтиска,
Вчімся бороти страх змолоду, як герої!

Хто дитям у колисці вдушив змію,
Що потім йому Кентаври? ²
Він видере з пекла долю свою
До неба піде по лаври.

Сягай, куди зір не сяга;
Ламай, що розум не зломить:
Молодoste! Орлина твоя снага,
Плечі твої мов гроби.

Гей! Рамено до рамена! Землю навкруг
Обвиймо руками, браття!
Думи зістрільмо в спільне багаття
І в спільне багаття — дух!..
Далі, брило, з ями світа,
На колії нові пора;
Як злізе з тебе плісняви кора,
Згадаєш зелені літа.

Справді в безмірі тьми і безладь,
Де сили стихійні в роздорі,
На підвалинах мусів стать
З волі божої світ речі;
Шумлять вітри, клекочуть глибонечі,
А блакить освітлюють зорі —

В битвах жадоби лиш людський рід,
Лиш людство в нічному полоні;
Та гудуть вогні проломні,
З хаосу виїде духу світ:

Молодість його зачне на своїм лоні,
А дружба дасть йому теплінь в долоні.

Сурмлять веснянії води,
Пересудів гинуть льоди.
Встань, зоренице свободи,
Порятунку сонце веди!

Грудень 1820

ПІСНЯ ФІЛАРЕТІВ ¹

Досить дум невеселих!
Ми живем тільки раз!
Хай золотий цей келих
Не марно вабить нас!

Пиймо весело, друзі!
Хай ходить келих у крузі!
Бери і пий до дна
Солодкий хміль вина!

Не слухай марну мову!
Нас польський мед п'янить,
За пісню народову,
За братство будем пить.

Історію далеку
Ти вчив у час тяжкий.
Пий, як належить греку,
І як римлянин — бий!

Юристи з нами згодні,
Їм келих також став.
Правиці — нам сьогодні,
А завтра треба — прав.

Не здійме красномовність
Свободи стяг сама.
Де дружби чари повні,
Там, брате, слів нема.

Метал хто гне і палить —
Шкода його зусиль.
Ось тут блищать метали,
А в них — шумує хміль!

Зна хімії основи
Мудрець із мудреців,
Хто первісток любові
Із уст коханих пив.

Всі змірявши дороги
Небесних височин,
Був Архімед ² убогий,—
Не мав опори він.

Коли ж тепер захоче
Ньютон ³ водить світи,
На нас хай скосить очі
І скаже: «Ні, брати!»

Для вчених циркуль милий
Вживай до мертвих брил.
Важ намірами сили,
Не намір — міццю сил.

Сердець глибока віра
В майбутнє нас несе.
Добро — єдина міра,
А єдність — над усе.

Досить дум невеселих!
Ми живем тільки раз!
Налиймо повен келих,
Покіль вогонь не згас.

Минуться дні веселі,
Настане вічна ніч,
Закриє очі Феля ⁴...
От філаретів річ.

Грудень 1820

ПЛАВЕЦЬ

О море життєве! Яке страшне ти нині!
Коли я відпливав, світилось мрійно ти!
І от — навколо ніч і ці громади пінні,
Несила ні вперед, ані назад пливи!
Чи, може, потонути в цій пучині?

Щасливий, з ким пливуть стерничими в човні
Краса з Чеснотою, небесні сестри чисті!
Коли спадає ніч на хвилі мовчазні,
Одна у келиху подасть нектар іскристий,
А та погляне ніжно в тишині.

Щасливий, хто й самій довірився Чесноті,—
Бескеття слави він напевно досягне,
Бальзам черпаючи в цій неземній істоті;
Та як його Краса привітом обмине,
Доплине весь він у крові і в поті.

Коли ж Краса йому всміхнеться лиш на мить
І, віднімаючи оманливі надії,
Від нього ще в путі зрадливо відлетить,—
Ах, цілий світ тоді для нього спорожніє,
Й Чесноти келих болю не втолить!

Краси утративши небесну насолоду,
В змаганні з бурею і з пільмою в борні,
Не серце трепетне — обняти перса з льоду,
Хапатись в розпачі за руки кам'яні,—
Хто цю жахливу витерпить негоду?

Нестерпні муки то! Спинити ж легко їх,
Щоб ні тривог не знать, ні болю, ні страждання!
Та чи з тобою все загине в хвилях тих?
Чи тим, хто побував у надрах існування,
Від сил уже не вирватись живих?

Все, що живе, умре,— ми чуємо навколо.
А голос віри в нас так впевнено дзвенить,
Що зорям духу вже не згаснути ніколи,
Що вічно міряти безмежну їм блакить,
Допоки час обходить вічне коло.

Хтось крикнув з берега? Чиїсь бринять жалі?
Невже і досі ви, брати мої і друзі,
Нерушно стоїте на кам'яній скалі?
І не втомились ви дивитися в напрузі,
Чи я здолаю хвиль обійми злі?

Коли ж в безодню я порину в безнадії,
Лиш осуд і докір пошле мені земля,—
Не долітають-бо до нас лихі борвії,
Що позривали тут всі линви з корабля,
Та й хмара грозова вам ледве мріє.

І марно прагнете ви те урозуміть,
Що я переживав між блискавок і грому,
Щоб вам судить мене, в мені вам треба жить.
Крім бога, не дано судити нас нікому,
Пливу я далі, ви ж додому йдіть.

17 квітня 1821

ДО М... (МАРИЛІ)

«Геть з-перед очей моїх!..» — слухаюсь одразу.
«Геть із мого серця!..» — я іду з журбою.
«Геть з моєї пам'яті!..» Ні, цього наказу
Виконать не в силі я — та і ти ж зі мною.

Тінь буває довша, сонце як заходить,
Широко як пада полем осмутнілим.
Мій так само образ — чим він дальш одходить
Тим тобі сумніше, й світ стає немилим.

Як було радів я, як тебе зустріну!
Як тебе кохав я, миле чорнобрів'я!
Буду ж тобі й зараз вірним до загину:
Частку мого серця при тобі лишив я.

Тож, коли в кімнаті, ще й одна, самотна,
Здіймеш несвідомо до струн арфи руку,
Зараз же згадаєш: «Як йому скорботна
Пісня ця подобалась! Знов співать? На муку!»

Чи у шахи граючи, чи збагнеш — невдалий
Твій король попався, бути розквитанню,—
Ти собі подумаєш: «Так ряди стояли,
Як ми закінчили нашу гру останню».

Серед балу сядеш трохи ти спочити,
Як мовчать ще скрипки в залі за стіною,
На стілець поглянеш, де камін, де квіти,
І помислиш: «Там він, там сидів зі мною».

А чи книжку візьмеш, де вогнем-коханням
Спалено надії, лиш zostалась втома,—
Й закінчиш читати із тяжким зітханням:
«Наша ж це історія, наша з ним, знайома».

Ще ж як автор книги, після довгих ходів,
Та врешті закоханих якимось із'єднає,—
Ти погасиш свічку й мовиш тут: «На подив,
Наш роман такого все ж кінця не має».

А вночі, як блискавка зашипить зміясто,
А в саду ще й груша од вітрів заб'ється,
Пугач враз застогне, дощ закрапа часто,—
Скажеш: «Це ж душа його знов до мене рветься!»

Як було радів я, як тебе зустріну!
Як тебе кохав я, миле чорнобрів'я!
Буду ж тобі й зараз вірним до загину:
Частку мого серця при тобі лишив я.

1822

МАТРОС

В альбом Л. Костровицькій

«Слухай, матросе, нещасний втікачу,
Як же ти швидко нас кинув!
Берег ти рідний лишаєш, я бачу,
Так, щоб і слід твій загинув.

Та, опустивши додолу зіниці,
Раптом ти нам усміхнувся,
Криє рум'янець бліді твої лиця,
Весь ти немов стрепенувся.

Всі відтягають розлуки хвилину,
Всім до рідні не байдуже...
Як же то можна лишать батьківщину
З усміхом в очах, мій друже?»

«Слухай,— сказав він,— я жив тут
роками,
Знаю всі звичаї досить,
Край цей широкий, з лісами й полями,
Радістю серце не зрсить.

Темряву тільки я бачив і злобу,
Чесність, в кайдани закуту,
В головах мудрих — лиш зисків жадобу,
В серці жіночій — отруту.

Щастя не вабить мене особисте,
Силу своєї любові
Я під час поводи, буряно-млистий,
Рідному звірив човнові.

Де вже оте раювання безкрає!
Я ж крізь холодну завію
В човні останньому, що потопає,
Бачив останній — надію.

Тільки сьогодні у розпачі гнівнім
Я вже не буду на морі,
Бог мене втішив видовищем дивним,
Очі прозріли суворі.

Матір зустрів я, незламну спартанку,—
Що їй і сльози, й нестатки?
Доня у неї — мов сяєво ранку,—
Дівчина з серцем сарматки¹.

Нам вони, наче святим у неволі,
Кинутим звіру на муки,

В серце вселяють надії, не болі,
Зілля дають від розпуки.

Що нам залізні страшні огорожі,
Що нам страшні лиходії,
Зрада жаклива? У нас на сторожі
Їх променисті надії!

Вище ж но парус! Пливти нам допізна
По неозорому лоні!
Їдьмо! Повік не загине вітчизна,
Де матері такі й доні!»

1824

*

СХІД І ПІВНІЧ

В альбом А. Сенковській¹

Під небом холодним судилось рости нам,
Та ближчим до сонця не заздрим країнам:
Усе там барвисте, із шовку неначе,
І ранки едwabні, й серця там гарячі;
Та тільки ж бюльбюль² заспівав — і дрімає;
Троянда зів'яла — і сліду немає.
Крізь літ мільон наші землі холодні
Померлих істот не забули й сьогодні:
Як мертвим земля залишається вірна,
Любов до живих — в нас у грудях безмірна!

С.-Петербург, 24 січня 1825

ПЛАВЕЦЬ

З альбома З.

Коли зориш, як човен буйно
Стихія кидає морська,
Хай не озветься серце чуйно
На страх і розпач моряка!

Той корабель пішов, якого
Так прагнув досягти плавець,

Тож нащо сльози і тривога,
Коли всьому настав кінець?

Адже гідніше воювати
З шаленством пінявих валів,
Аніж лічить гіркі утрати,
Діставшись тихих берегів!

Одеса, 14 квітня 1825

НЕПЕВНІСТЬ

Вдалині від тебе не тужу, не плачу,
Розуму не трачу, як тебе побачу,
А проте, як часом довго не стріваю,—
Все чогось сумую, все когось шукаю.
І в журбі до серця підплива питання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Ти з очей зникаєш, і вже я не в силі
Одновити в думці риси твої милі,
Хоч мені й говорить прагнення щоденне,
Що ти завжди близько, завжди біля мене;
Та мене хвилює давнє запитання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Сумував я тяжко, та своєї скрути
Не давав ніколи я тобі відчутти;
Без мети блукав я і втрачав дорогу,
А прибившись часом до твого порогу,
Входив я, сховавши в серці запитання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Задля тебе навіть смерть була б легкою,
В пекло я подався б для твого спокою,
Хоч не маю зваги серцю наказати —
І твоїм здоров'ям, і спокоєм стати;
Сушить мені мозок те лихе питання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Як руки твоєї дотик відчуваю,
Наче в любий спокій весь я поринаю.

Я б заснув навіки в тую мить, здається,
Коли б не будило серце, в котрім б'ється,
Невідступно б'ється грізне запитання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Коли я цю пісню віршував без тями,
Віщий дух моїми не владав устами,
Сам не знаю звідки, стежками якими
Узялися мислі і набігли рими,
Як я в кінці вірша вкарбував питання:
Що мене натхнуло — дружба чи кохання?

1825

ДВА СЛОВА

Як з тобою вдвох лишаюсь,
Ні про що я не питаю:
В очі, в губки задивляюсь,
Може, ті думки вчитаю,
Що таяться в óчках любки,
Може, ті слова впіймаю,
Що не змовили ще губки.
Чи потреба є тлумачить,
Що волю чути й бачить?
Річ не дивна і не нова,
Люба дівчино, два слова:

«М і й к о х а н и й!
М і й к о х а н и й!»

Не знайду й на тому світі
Образ інший, більш жаданий,—
Хай лише отих два слова,
В погляді твоїм одбиті,
Видні всюди, знову й знову
Бачить зір мій полум'яний,
Хай мотив той ненастанний
Я від раннього світанку
Аж до присмерку вчуваю:

«М і й к о х а н и й!
М і й к о х а н и й!»

Слухав би оцю співанку
В варіаціях без краю.

1825

РОЗДУМИ В ДЕНЬ ВІД'ІЗДУ

1825, 29 жовтня, Одеса

І звідки цей жалю́ чудного прояв?
Я до самотніх знов іду покоїв,
Немов забув щось; — поглядом змутнілим,
Немовбито в обличчя друзям милим,
Дивлюсь на стіни! Вечори й світання
Вони терпляче слухали зітхання.
Біля вікна просиджував я часто,
Не знаючи, кого чекав, як щастя...
Усе тут надокучило до краю;
Ходжу й думки сумні перебираю,
Іду без цілі до дверей, і знову
Годинника залізму чую мову,
За тактом такт. Десь шашіль заховався
І, мов коханець любій, обізвався.
От візники. Надходить ранок швидко.
— Беріть книжки й дрібні оті пожитки!
Тож їдьмо! Непривітні ці пороги!
Не вчую слів: «Щасливої дороги!»

Що ж, місто це покину: швидше б зникли
З очей жильці, що серцем не привикли
До мене. Сліз чи смутку не бажаю
Завдати їм, коли я від'їжджаю.
Як по луці, що райдугою грає,
Пушинка із кульбаби пролітає,
Що здмухнута із в'ялої стеблини,
І десь троянду по дорозі стріне,
Захоче біля неї відпочити,
Та вітер знов жене її сердитий,—
Так я наймення й постать невідому
Носив по вулицях у місті цьому.
Рої красунь люб'язно і ласкаво
Мене стрічали: зайда! як цікаво!

Метеликом милується хлопчина.
Зловив — і випустив: хай далі лине!

Летім! Є крила в нас для повороту;
Летім і більш не знижуймо польоту!
А в пам'яті: юнак із батьківщини
Від друзів, від коханої дівчини
В дорогу їхав. І хустки, і листя
Услід шуміли. Сльози впали чисті,—
Я, молодий, в плачі вбачав розраду.
Тепер же все лишилося позаду!
Не важко молодому і вмирати,—
Він мислить жити в серці друга, брата,
Жони... Але старий розкрив облуди,
Не вірить в людські і надлюдські чуда,
Він зна: назавжди ляже у труну.
Від'їзд — як смерть. В хвилину цю сумну
Я — ніби мрець. Сідаймо. Не затрима
Ніхто труну в дорозі, та й очима
Не проведе — і вдома сліз не зронить,
Почувши, як дзвінок поштовий дзвонить.

НА ГРЕЦЬКУ КІМНАТУ

*В домі княгині Зінаїди Волконської¹
в Москві*

Її небесний зір мене веде в п'ятьмі,
Пурхає світлий шовк по темному паркету...
Ввійшли... Помпеї це руйновища німі²,
Чи, може, давній край, що за потоком Лети?³
О ні! Це давній світ напівзабутих див,
Що встав на клич краси, хоча і не ожив,
Це світ мозаїки! Краси та зваби повні
Величні витвори, уламки вікопомні.

Торкнутись каменя нога не сміє тут,—
З каміння бог зорить у гніві від огуд;
Соромлячись свого приниження надміру,
Ненавидить людей, що топчуть давню віру,
І в лоно мармуру зника без вороття,
Звідкіль різьбяр його покликав до життя.

Різець і пензель тут воздвигли саркофаги,
Що берегли царів од забуття й зневаги,
Проте й вони вже прах, повив їх вічний сон.
Відтяти голови повергнутих колон,
Що влень потоптані, скалічені — на купі
Лежать, як черепа давно забутих трупів.

Ось обеліск ледь-ледь тримається; на нім
Узори давнини залишив Міцраїм ⁴,
Та бачиш риси ці прадавні, без'язикі,—
Це мова сфінксів та, що втрачена навіки,
Старий ієрогліф! Під ним, як під замком,
Глибока дума спить тисячорічним сном,
Неначе мумія у бальзамічній ложі;
Вона немов жива — воскреснути ж не може.

Людино, йдуть віки — не тільки утвір твій,
А пожирає час і виплodi стихій!
Поглянь на самоцвіт занедбаний, стемнілий:
Таж барви сонячні колись у нім горіли,
Століття сявав він, окраса між окрас,
Та вилив сяйво все і, мов зоря, погас...

Зостався цілим тут лише вівтар Сатурна ⁵,
Одна з корінфської стоїть із бронзи урна,
І звільна племін там тріпочеться блідий:
Чи не ожив, бува, Еллади геній в ній?
Ось блиснув оком він — зарухалися тіні,
На крилах хмар злетів — постали у промінні
Дрімаючі боги і дружна німф сім'я,
І краща з німф усіх — супутниця моя ⁶.

Дрімають хай боги, неначе грізні вої,
У вічній бронзовій і мармурній спокої!
Мою супутницю пробудить хай без слів
Шанований людьми найменший із богів!..
Свавільник, він утік із Афродіти лона
І рубінові ссе солодкі винограда ⁷.

Адже великий гріх — без жертв його минуть!
Побожними обом, о німфо, слід нам бути!
Та леле! Зимний зір її ясного ока,

Мов жезл Меркурія ⁸, разить мене звисока
І душу, що плила в солодке царство мрій,
Вигонить без жалю геть за поріг надій!

Що ж смертним людям я розповісти здолаю?
Ах, розповім, що був на півшляху до раю,
Там в напіврадості й напівжурбі стояв,
Розмову райську я душею наслухав,
Півсвітло і півтінь ловив у візерунку,
Але зазнав тоді, на жаль, лиш піввратунку!..

Москва, 1827

ФАРИС ¹

*Касида ², складена на честь еміра Тадж-уль-Фехра ³,
присвячена Іванові Козлову ⁴*

Як човен радий, вирвавшись з полону,
Знов по блакитному кришталю лине
І, веслами морське обнявши лоно,
Купає в хвилях шию лебедину, —
Так бедуїн коня пускає з кручі
На обшири пустелі, і тоді
Копита, грузнучи в піски сипучі,
Шиплять, мов сталь гаряча у воді.

Уже мій кінь в сухому морі лине,
Піщані хвилі розтина грудьми дельфіна.
Швидше й швидше! На всю силу!
Рінь летить з-під копита,
Вище й вище смуга пилу
Вже над обширом літа.

Мій карий кінь, мов хмара грозова,
А лисина блищить, подібна до зірниць,
Як пір'я струसेве, він гриву розвіва
І летом білих ніг шпурляє блискавиці ⁵.

Линь, літавцю білоногий!
Гори й пущі, геть з дороги!

Марно овочі і тінь
Простяга зелена пальма:
Не зупиниться мій кінь,—
Швидше, швидше линею в даль ми.
Від сорому в глибині оазиса пальма мчить
І шумом листя кпить з зухвальства
бедуїна.

Ген сторож рубежів пустелі височить —
Скелястий кряж. Його гранітні стіни,
Стук кінських копитів одбивши вдалині,
Цюгрозу кидають мені:

«О безумець! Де він мчить?
Там від сонячних багнетів
Голови не захистить
Ані затишок наметів,
Ні зелених пальм краса,—
Там намет — лиш небеса.
Тільки скелі там ночують,
Тільки зорі там кочують».
Та погрози надаремні!
Я, прискоривши політ,
На шпилі дивлюсь недремні,—
В далечині тіка граніт:
Менші й менші п'ятки сині...
Та й розтанули в пустині.

Повірив яструб скелям таємничим:
Мене за здобич маючи, тихцем
Шугнув за мною навздогін і тричі
Він чорним голову повив мені вінцем.

«Пахнуть трупом ⁶,— став лякати,—
Кінь і вершник біснуватий.
Вершник прагне тут дороги,
Прагне папі білоногий.
Марний труд, несамопиті,
Вам шляхи назад закриті,
Бо вітрище ними свище,
Замітає все підряд.
Не про коней пасовище,

Де пасеться тільки гад.
Тільки трупи тут ночують,
Тільки яструби кочують».

Він жалом пазурів ціляв мені до віч,
Все крячучи. Ми тричі око в око
Поглянули. І хто злякався? Відома річ,
Лихий драпіжник, що майнув високо.
Я ж тятиву натяг, та хижий кочівник
Вже в небі висів, ніби цятка пуху,
Завбільшки так, як горобець — метелик —
муха.

А там розтанув і в блакиті зник.

Линь, літавцю білоногий!
Скелі, яструби, з дороги!

Від сонця вирвавшись, на білому крилі
За мною хмара мчить в вечірню позолоту.
Вона у небесах бажала бути достоту
Таким гінцем, як був я на землі.

Опустилась хмара нижче
І погрозу з вітром свище:

«Навіжений! Де жене він,
Спраги там пече вогонь,
Хмара дощиком липневим
Не обмиє йому скронь.
Там в пісках струмок не лине,
Срібним словом не дзвенить.
А впаде роси краплина, —
Спраглий вітер вип'є вмить».

Вперед, вперед! Нас не зляка загин!
А хмара стомлена по небу суне кволо,
Щораз нижче хилить чоло
І ляга до стрімовин.

Коли я вдруге озирнувся зухвало —
Вже ціле небо проміж нас лежало.
Помітив я у неї в серці шал:
Вона з люті червонилась,
Жовцю заздрощів умилаь,

А там, як труп, зчорнівши, зникла межі
скал.

Линь, літавцю білоногий!
Хмари, птиці, геть з дороги!

Знову я підвів чоло,
Оглянувсь довкола себе,—
На землі ані на небі
Вже погоні не було.
Тут природа, сном пойнята,
Ще людських не знала пут,
В тиші сплять стихії тут,
Мов нелякані звірята,
Що не кидаються пріч,
Як людську почують річ.

О леле! Я не перший тут: ген вирина
За валом піщаним ватага мовчазна.
Чи заблудились то, чи вийшли на розбої?
І коні, й вершники — всі білини страшно!
Лечу — стоять, знову — мовчать.

То мертвяки!

Прадавнього останки каравану,
Що їх з піску дістали урагани,—
На кістяках верблюжих — верхи кістяки.

Із проваль крізь щоки голі,
Із очниць, з-поміж зубів
Витіка пісок поволі,
Промовляючи без слів:
«Бедуїне невблаганний,
Утікай — тут урагани!»

Мчу я далі без тривоги!
Линь, літавцю білоногий!
Трупи й вихри, геть з дороги!

В пісках самітником, роздмухуючи сквар,
Гуляв тут ураган — розбійник і владар.
Помітивши мене, розгніваний до смерті,
Він здалеку шумів у дикій круговерті:
«То що за вихор там — молодший родич
мій,—
Низького лету ще, на зріст непоказний,

А володінь моїх поганить лоно їде?»
Завив і підлетів, неначе піраміда.
Побачив смертного, що зневажає страх,
Ногою тупнувши із люті,
Труснув простори, в сон закуті,
І, мов той гриф, затис мене у пазурах.

Дихав він в обличчя жаром,
Клуби пилу гнав до хмари,
То шпурляв на землю їх,
Щоб мене сховати в них.
Не здаюся, йду я сміло,
Як на вежу снігову,
І його піщане тіло
Хижими зубами рву.

Стовбом до неба хтів шугнути ураган,—
Не вирвався. Дощем піску помалу
Улігсь, подібний до міського валу,
В ногах у мене трупом ліг титан.
І я зітхнув. Замислено дививсь на зорі,
Що золотом очей, палаючи вві млі,
Віншують лиш мене у присмерку
прозорім,—
Я ж бо один: нікого на землі!
Як люблю дихати,— з грудей звалився гніт!
Всього повітря тут, в Арабістані,
Для віддиху, мабуть, мені не стане.
Як люблю зором тут мені обняти світ!
Зір метнувся голим долом,
Так далеко полетівши,
Що засяг він світу більше,
Ніж було під видноколом.

Як люблю тут звестись над цілий світ!
Ласкаво руки я до нього простягаю,—
І ніби світ обняв од краю і до краю.
А мисль моя, утоплена в блакить,
Все вище й вище до небес летить.
За жалом втопленим і серце йде
бджолине,—
Отак за думкою моя душа до неба лине.

КОЛИ ПТАСТВО В НЕГОДУ...

До альбома Кароліни Яніш

Коли птаство в негоду одлітає з вітрами
І заводить тужливої пісні розстання,
Не кажи про невірність! Навесні, в час світання,
В рідний край воно вернеться тими ж путями.

Їх почувши, згадай нещасливого друга!
Щоразу, коли в бурях він надію зустріне,
Дух вигнання на крилах, долаючи тугу,
Знов на північ до тебе, до тебе долине.

Москва, 6 квітня 1829

СМЕРТЬ ПОЛКОВНИКА

При хатині малій серед бору,
Що кінця йому й краю немає,
Стала варта повстанців сувора,
Їх полковник в хатині вмирає.
Збіглись в пущу селяни по хвилі.
Був то вождь, повен слави і сили,
Бо зітхали діди похмурнілі
І тужливо жінки голосили.

Наказав він коня засідлати,
Вороного, ставного на подив,
Друга славного битв і походів,
Принести перед смертю до кати
І подати одіння стрілецьке,
Свідка слави його бойової.
Хоче він, мужній вождь, як Чарнецький ¹,
Час останній зустріти при зброї.

Коли ж огири вивели з хати,
Увійшов туди ксьондз в паном богом,
І поблідли в печалі солдати,
І молився народ за порогом.
Та й Костюшкови ² воїни сиві,
Що колись тільки кров проливали,

А не сльози,— стояли, журливі,
І за ксьондзом молитви шептали.

Рано-вранці дзвонили в каплиці,
Не стояли на варті солдати,—
Били поруч ворожі рушниці,
Мовчки товпились люди до хати.
Рицар снав, вічним сном обійнятий.
Хрест в руках, а вгорі, в узголов'ю,
Зброя, славною зрошена кров'ю.
Лиш той рицар в одежі солдата
Має дівчини риси чудові —
Пишні груди, мальовані брови.
Хто він? Дівчина — серце крилате,—
Вождь повстанців — Емілія Плятер³.

1832 (?)

ОРДОНОВА РЕДУТА

Оповідання ад'юганта¹

Нам стріляти не веліли, і вступив я
на гармату,
І зирнув довкола: двісті вже гармат реве
завзято.
Артилерія московська нас обходить навкруги
Довго, просто і широко, як морські береги.
І я бачив їх ватажка: прилетів, мечем махнув,
І, як птах, свого війська він одно крило
звинув;
З-під крила ж, ізбита в купу, виливається
піхота
Довгим-довгим чорним валом, наче лава
із болота,
Пересивана багнетів іскрами. Неначе круки,
Чорні стяги тес військо ось ведуть на смерть,
на муки.
Проти них стирчить біленька і вузенька,
гострокута,
Мов той бик, що море боре,— то Ордонова
редута.

Шість гармат усього мала, що все куряться
й блискочуть
І не стільки слів летючих у гніву уста
цокочуть,
І не стільки мислей мигне в час розпуки
у борців,
Скільки в тих гармат летіло куль, і бомб,
і картачів.

Глянь, гранат в колону, в саму середину
порина,
Наче лави брила в воду, полк весь димом
заслоня...
І ось ще гранат у димі,— ряд під небо весь
летить,
І вже лисина велика у колоні мерехтить.

Куля ось летить, здалека грозить, і шумить,
і виє,
Мов бугай реве до бою, шарпається
й землю рие.
Вже допала, мов боа той у рядах свій скрут
звиває,
Грудьми палить, рве зубами, самим віддихом
вбиває.

Найстрашнішої не видно, тільки чуть її сичання;
Видно, як валяться трупи, чути ранених
стогнання.

А як з краю в край колону повертить
і просверлує,
То немов посеред війська ангел смерті
промандрує.
Де ж король, що ті громади висилає на різню?
Чи дає відваги приклад, ставить грудь свою
міцну?
Ні, сидить п'ятсот миль відси у своїй столиці
нині
Цар, великий самовладець всього світа
половині.
Зморщив брови — і кибитки тисячами чвалом
скачуть;

Підписав — і тисячами матері за дітьми
плачуть.

Лиш кивне — кнути засвищуть від Фінляндії
до Хіви...

Владарю, як бог, могучий, а, як сатана,
злостивий!

Коли турків за Балканом пуджають твої гармати
І посольство йде в Парижа, щоб стопу твою
лизати,

Лиш Варшава наругаєсь в твоїй сили й твого
трону.

Підійма на тебе руки і стягає ту корону

Казимирів, Болеславів із твоєї голови,

Бо ти вкрив її й споганив, омиваючи в крові.

Цар дивується — від страху петербуржців дроз
бере;

Цар розсердився — зі страху все дворацтво
стоя мре.

Та вже сипле військо; в нього бог, і віра,
і зоря —

Цар. Цар сердиться, — помрімо та розрадуймо
царя!

Вождь Кавказький² із півсвіта сили — гей
на супостата!

Вірний, справний і невтомний, наче кнут
у жмені ката.

Крик: «Ура! Ура!» Вже близько шанців, і в рови
їх купи

Сунуться, замість фашиння там свої складають
трупи.

Вже чорніються на білих палісадах подовж
валу...

Ще редута всередині, ясна з вистрілів розпалу,

Червоніс понад черню, як мотиль, до муравлиська

Вкинений, блищить, та суне мурашня густа,
вже близька...

Згас... От так редута згасла. Чи ж остання вже
гармата,

В ложа зіпхнена, зарила гирло у пісок, щербата?

Чи бомбардієр останній кров'ю запал свій залив?

Згас огонь. Москаль вже шанці й огорожі
розвалив.
Де ж ручне оружжя? Нині працювало більше,
знять,
Як на княжих всіх парадах доводилось
працювать.

Вгадую, чого замовкли, бо не раз видав битви,
Як боролась горетка наших з цілим навалом
Москви.
Як годинами кричали лиш два слова: «Паль!
Набий!»
Дим спирає дух у груді, від утоми всяк слабій.
А тут все гримить команда, вояк став слугою
пушки,
Врешті робить без команди всі ті рухи
самотужки,
Без розваги і без тямки, без чуття, як млин.
Не вмисне
Вояк лиш наб'є, торохне, приклад до ноги
притисне,
Знов наб'є і знов підносить від ноги стрільбу
на око,
Аж рука у порошниці довго, сквапно і глибоко
Шпорта — нема патрона! Вояк зблід
і захитався,
І, набою не знайшовши, вже з карабіном
розстався.
Чув, як зброя розігріта руки палить,
кров стигає,—
Випустив її, валиться... полки вб'ють, він сам
сконає.
Так я думав. А на шанці ворогів вже лізла купа,
Мов хробацтво наповзає скрізь на теплого ще
трупа.
Ув очах мені стемніло, сльози тру, гляджу
на вал,
Аж тут чую, що до мене мовить щось мій
генерал.
Крізь люнету він, оперту легко на моїм плечі,
На той штурм, на ті шанці довго зорив,
мовчачи.

Потім вимовив: «Пропала!» З-під люнети в хвилі
тій

Кілька сліз закапотіло... Рік до мене:

«Любий мій,

Молодий зір від скла ліпший. Глянь-но добре
на той вал!

Знаєш Ордона? Чи бачиш, де він?» — «Пане
генерал,

Чи я знаю? Там стояв він, там гармату
навертав...

Щез... Ні, я знайду, догляну... Дим закрив його.
Пізнав!

Серед найгустіших клубів диму я не раз, не раз
Бачив руку ту, що рухом роздавала нам приказ!
Бачу знов! І бачу руку, тую блискавку ясну:
Він махав нею, грозить, держить свічку запальну.
Вже беруть його, вже гине — ні, в льох скочив,
у пропасть!..»

«Добре! — генерал озвався.— Він їм порошу
не дасть».

Тут блиск, дим,— хвилину тихо, і гук, наче
сто громів.

Від дерну, піску, каміння воздух ввесь загус,
затьмів.

І підскочили гармати, мов стрельнули їх роти,
Покотились на колесах, та запалені льонти
Не натрапили на панви. Покотився дим клубами
Просто в наш бік і густими огорнув нас туманами.
І ніщо не було видно, лиш гранатів блиск
різкий

Та ось дим помалу рідне, сиплються дощем
піски...

Я поглянув на редуту: де був вал, і палісади,
І гармати, й наших горстка, й наших ворогів
громади,—

Щезло все, як сонна змора, тільки та земная
брила

Розторощена зіває — мирова для всіх могила.
Там і ті, що боронили, й ті, що вдерлися
в сей вир,

Вперше в житті заключили ширий, віковічний мир.
Хоч сам цар велів би встати всім солдатам
«на ура»,

Ні одна душа московська не послухає царя.
Тут зариті стільки сотень — імена, й тіла,
і мова...

А де душі їх? Не знаю. Знаю лиш, де
Ордонова.

Він патроном шанців буде, бо велика правда те:
Знищення у добрій справі так як творення —
святе.

Бог сказав слова: «Да будеть!» Бог «Да згинеть!»
прорече,

Коли правда і свобода від народів утече.
Коли землю самовладна опов'є і гордість люта,
Так, як вкрита москалями та Ордонова редута,
Бог, караючи драпіжну ровту, злобою затруту,
В воздух висадить сю землю, як Ордон
свою редуту.

1832

НАД ЧИСТОЮ ВЕЛИКОЮ ВОДОЮ...

Над чистою великою водою
Рядами стали скелі, мов примари,—
І враз вода ясною глибиною
Одбила обриси їх незугарні.

Над чистою великою водою
Пробігли чорні і химерні хмари,—
І враз вода ясною глибиною
Одбила їхні силуети марні.

Над чистою великою водою
Майнула блискавиця, грім озвався,
І враз вода ясною глибиною
Одбила сяйво. Шум грози урвався.
А ця вода, спокійна, рівна, чиста,
Стоїть, як і стояла, промениста.

Я бачу воду цю, і хмари, й скелі,
І все це непохибно відбиваю:
І тіні скель похмурі й невеселі,
І сяйво блискавки у край із краю.

Що треба скелям? Лиш стоять рядами.
А хмарам? Розливатися дощами.
А блискавицям? Блискати і гинуть...
Мені — лиш плинуть, плинуть, плинуть...

Лозанна, 1838

ПОЛИЛИСЬ МОЇ СЛЪОЗИ...

Полились мої сльози краплисті та чисті
На вік мій дитинний, вік мій невинний,
На юність мою і квітучу, й жагучу,
На роки змужнілі, роки похилі...
Полились мої сльози краплисті та чисті.

1839—1840

БАЛАДИ І РОМАНСИ

**Яну Чечоту,
Томашу Зану,
Юзефу Ђжовському
та
Францішку Малевському,
друзям моїм,
на пам'ять
про щасливі хвилини юності, прожитої з ними,
присвячую.**

Адам Міцкевич

ПРОЛІСОК

Ледве-но співом залився
Жайворон перший на сонці,
Пролісок милий розкрився
У золотій оболонці.

Я

Квітонько, рано зійшла ти!
Віє ще хуга зимова,
Білі на пагорбах шати,
Холодом диха діброва.

Знову сховайся до нені,
Очка примруж золотисті, —
Вб'ють тебе зазимки млисті,
Роси ранкові студені!

К в і т к а

Хутко життя моє лине:
З ранку живу й до смеркання;
Краще цвітіння хвилини,
Ніж цілий рік ув'ядання.

Друзям — шукаєш ти квіти,
Втішити хочеш кохану —
Їм на віночок зірви ти
Квітку найпершу весняну.

Я

Бачу весняночку просту
В травах сухих серед гаю.
Мало пишноти і зросту;
Звідки ж ця гордість — не знаю.

Ані в троянди кольорів
Ти не дістала уранці,
Ані в лілеї уборів,
Ані в світання рум'янців.

Я у вінок для оздоби
Вплив твої квітоньки милі.
Чи ж припадеш до вподоби
Друзям моїм і Марилі?

К в і т к а

Друзі вітатимуть радо
Квітку малу з переліску.
Скромна і мила принада
Дружбі миліша від блиску.

Але, небесна Марилько!
Що тобі перша билина!
Їй нагородою тільки
Буде... ах! перша сльозина.

1820—1821

РОМАНТИЧНІСТЬ

*Здається, бачу! Де?
В очах душі моєї¹,
Шекспір*

«Чуєш, дівчатко?» —

Вона не чує.

«Глянь: це — містечко, он — хатка.

Що ти в повітрі хапаєш?

Кого вітаєш? До кого волаєш?» —

Вона не чує.

То, мов камінь, без руху
Сидить, занурена в скруху,
То зойком серце проймає,
То сльозами залетється;
Щось ніби хапає, щось ніби тримає,
То плаче, то засміється.

«Ти? Серед ночі? О мій Ясеньку!
Любиш мене і в могилі?
Йди ж бо, іди помаленьку —
Мачусі ми немилі —
Хай же не чує, хай собі знає:
Темна труна тебе міцно тримає!
Ти вже помер? І прийшов серед ночі?
Чом же тебе я боюся, Ясеньку?
Ой, він це, він! Твої лиця! І очі!

Біла кошуля, мов сніг, біленька!
Як полотно, сам ти білий.
Ой же холодні-холодні долоні!
Дай-но сюди їх, зігрій на лоні
І пригорни мене, милий!

Холодно там, у твоїй домовині!
Вмер ти! Уже два літа!
Візьми мене: вмерти я хочу нині,
Бо не люблю я світу.

До мене люди — як звірі.
Регочуть, коли я плачу.
Кажу я — не ймуть вони віри,
Я бачу — вони не бачать.

Приходь, як сонце устане...
Ні, ні... я тримаю руку.
Не кидай мене на муку —
Ще рано, іще так рано!

О боже! То півень піє,
Світанок уже близенько.
Де ти? Нема Ясенька!
Серце німіє».

Так дівчина пестить своє кохання —
Кричить, доганяє, впала...
І тужне воання, ревне благання
Тлум коло неї зібрало.

«Моліться! — кричать прості люди. —
Він тут, і по смерті в заласі.

Несила Ясю кинути Касю —
Душа його вічно тут буде».

І я це чую, і я в це вірю,
З плачем читаю молитву щиру.
«Чуєш, дівчатко! — між гуків ярих
Дід з натовпу каже строго. —
Очі мої — а вони ж в окулярах! —
Повірте, не бачать нічого.

Вигадує духів простолюд, п'яниці —
Недоумки враз зліплять вам духа.
Верзе вона груші на вербах, дурниці,
А ви й розвісили вуха!»

«Дівчина чує, — кажу йому в тиші, —
А люд має віру глибоку.
Віра й чуття промовляють сильніше,
Ніж мудре скельце і око.

Тлін мертвої правди непотрібний люду.
Твій світ — порошок, мов зернятка
з перцю.
Без правди живої не побачиш чуда!
Май серце й дивися в серце!»

1821

СВІТЯЗЬ

Балада

Михайлові Верещану¹

Хто, в Новоградському мандруючи краї,
Прагне на все надивитись, —
Хай у Плужинському² бору побуває,
Гляне на озеро Світязь.

В пуці дрімучій розкинулись води —
Ясна і чиста рівнина,

Пуца їх тінню густою обводить,
Озеро — ніби крижина.

А як нічною проїдеш порою —
Станеш, затримавши подих:
Зорі побачиш вгорі й під собою,
Місяць у небі і в водах.

Чи то із небом злилися безодні,
Водяна дика пустеля,
А чи склепіння у сяйві холоднім
Небо, ввігнувшись, стеле?

Ген береги, мов розтали поволі,
Сяєвом срібним повиті,
Наче ти в синім пливеш видноколі,
В тихій бездонній блакиті.

Вабить це озеро тихе й погоже,
В пільмі чаруючи очі;
Та лиш сміливець нечуваний може
Їхать туди опівночі.

Кажуть, там сила нечиста гуляє,
Бенкети в озері править;
Хто проти ночі про це повідає —
Страшно і слухати навіть.

Часом пори там почувеш нічної
Поклики й грім під водою,
Стогін жіночий і брязкання зброї,
Вигуки дикого бою.

Гамір цей грізний вщуха за хвилину,
Вір прибережний шепоче,
Тільки молитва над озером лине,
Тужне благання дівоче.

Що воно значить? І хто відгадає?
Хто ту безодню прогляне?
Різне про теє народ повідає,
Правди ж не знають селяни.

Дідичів Світязі славних нащадок,
Пан у Плужинах багатий,
Ці таємниці діставши у спадок,
Вирішив їх розгадати.

Тож повелів він у ближньому місці
Довгі човни будувати,
Невід, завглибшки аршинів на двісті,
Кращим рибалкам в'язати.

Я остеріг, що тут божої волі
Спершу спитатися треба,—
Дзвони гудуть не в одному костьолі,
Линуть молитви до неба.

Ксьондз із Цирина ³ прибув на посвяту,
Благословення складає,
Ловлю за пановим гаслом почато,
Невід у воду пірнає.

Тоне, потяг поплавці за собою,
Вглиб — нескінченна дорога.
Стелеться слід за ним пінний стягою...
Певне, не зловлять нічого!

Ось підтягають до берега крила,
Мокрі зближаються сіті...
Що за страховище хвиля укрила?
Хто б то повірив у світі!

Ні, не страховище — жінку впіймали
Десь у підводній яскині:
Кучері білі, уста, мов корали,
Очі великі та сині.

Плине до берега дивна істота.
Люди стоять остовпілі,
Дехто й тікати лаштується потай,—
Жінка підводиться в хвилі,

Каже: «Чи знаєте ви, що донині
Всіх, хто тут плава зухвало,

Озеро, знявши вали білопінні,
В прірві підводній ховало?

Тож за цікавість пусту в нагороду
Всім вам загинути б нині, —
Тільки ж бо нашого, пане, ти роду,
Славного в рідній країні!

Тим, що цей розшук почавши без тями,
Бога ви все ж не забули,
Бог вам сьогодні моїми устами
Давнє повіда минуле.

Тут, де сумні простягаються піски,
Аір росте та купава,
Місто колись було, сповнене блиску,
Пишна Туганів держава.

Світязь, ясною багата красою,
Мужньою силою воїв,
Під мовновладних державців рукою
Квітла у славі й спокої.

Там, де цей ліс простягнувся похмурий,
Ниви стелилися здавна,
Ген Новогрудок здіймав свої мури,
Древня столиця преславна.

Раз по Литві покотилась тривога:
Цар із Русі наступає;
Військо його оточило Мендога,
Сили ж у князя немає.

З дальніх кордонів він кличе дружину,
Пише до князя Тугана:
«Княже, рятуй! Помози, бо загину!
Сила іде нездоланна».

Батько мій, те прочитавши послання,
Кличе: «Збирайтеся, вої!»
От і зійшлися вони на світанні,
Всяк при коні та при зброї.

Гримнули сурми, дружина рушає,
Князь виїжджає в діброву.
Раптом стає він і руки ламає,
В замок звертаючи знову.

Каже до мене: «Як власних підданців
Сам на поталу я кину?
Світязь не має ні мурів, ні шанців,
Тільки-но смілу дружину.

Як розділю своє військо надвоє,
Князю не дам оборони;
А коли всі ми підемо до бою,—
Як будуть діти і жони?»

«Батьку,— кажу я,— снагою і хистом
Допоможи батьківщині!
Бог захистить нас. Вночі я над містом
Ангела бачила нині.

Світязь мечем він укрив на хвилину,
Мовив, прекрасний, як сонце:
«Поки мужі захищають країну,
Я буду вам оборонцем!»

Батько послухав, рушає до бою,
Ніч наступає в тривозі.
Раптом ми чуємо брязкання зброї,
Крики «ура» на дорозі.

Гримнув таран, завалилися брами,
Сиплються градом уламки,
Сиві діди і жіноцтво з дітками
Товпляться з плачем до замку.

«Леле! — гукають. — Он сунеться військо!
Русь за ворітьми лютує!
Вбиймо себе, бо загибель вже близько.
Смерть від ганьби урятує!»

Лють погасила тремтіння тривоги!
Люди жалю вже не просять,

Золото, шати жбурляють під ноги
І смолоскипи приносять.

«Хто не умре — буде проклят назавше!»
Бачу, рятунку немає:
Той зацімів, до порога припавши,
Той же сокиру здіймає.

Що нам — неволю ганебну прийняти,
Військо впустивши вороже?
А як у себе життя відібрати?
«Боже, — гукнула я, — боже!»

Як не втекти нам від лютої кари,
Нас захисти перед нею,
Громом убий із високої хмари
Чи заховай під землею!»

Ледве останнє я мовила слово, —
Біле нас щось огортає.
Очі втопила я в землю раптово, —
Бачу: землі вже немає.

Так врятувався народ безборонний,
Так ми уникли неслави.
Бачиш квітки? То дівчата і жони,
Змінені в білі купапи.

Мов сніжно-білі метелики, линуть
Скрізь над водою німою,
В листі зеленім, як віття ялини,
Всипані снігом зимою.

Образ чарівний дівочої цноти
Барви квіток затаїли,
Тут їх життя обминають турботи,
Смерті незборної сили.

Царські війська, розпалившись у битві,
Владу їх встигли спізнати.
Тут зупинились вони по гонитві,
Цвітом квітчаючи лати.

Хто лиш сягнув там рукою у воду,
Вирвав вологі стеблини,
Раптом, хворобою вбитий страшною,
Згинув тієї ж хвилини.

Давно подію забуто, здається.
Є тільки відгомін кари:
Цвіт цей «цар-зіллям» в народі зветься;
Так його вславлено чари».

Мовила й зникла княжна під водою,
З нею й човни всі та сіті,
З плескотом враз розійшлися надвое
Води, туманом повиті.

Клекотом хвиля стрясає діброву,
З хвилі ніхто не зринає.
Води розгойдані сходяться знову,
Дівчини й сліду немає.

1820—1821

СВІТЯЗЯНКА ¹

Що то за легінь стрункий та красивий,
Дівчина гарної вроди,
Ходять у парі, ледь місяць тужливий
Гляне у Світязі води?

Хлопець приносить квітки на віночок,
Дівчина — кошик малини;
Певне, коханці зійшлись серед ночі,
В місячні світлі години.

Завжди вони, тільки місяць засяє,
В парі блукають по гаю.
Хлопець — мисливець в тутешньому краї,
Дівчина хто — я не знаю.

Звідки вона — не вгадати нікому.
Хто вона? Де пропадає?

Квіткою сходить в болоті глухому,
Вогником тьмяним зникає.

«Доки нам критись, кохана, скажи-но?
Доки у лісі блукати?
Де до оселі твоєї стежина?
Де-бо твій дім, твоя мати?»

Літо минуло. Осиплеться листя,
Дощик поллеться із неба...
Чом на полянці цій дикій та млистій
Нам зустрічатися треба?

Знов ти, мов сарна прудка й легконога,
Стежкою зникнеш вузькою.
Серце моє спопеляє тривога...
Мила, зостанься зі мною!

Звідси моя недалеко садиба,
В хащах ліщини рясної.
Є там доволі городини, й кліба,
І дичини лісової!»

«Стій, зупинися, зухвалий юначе!
Марно мене запевняєш!
Голос твій — спів солов'їний неначе,
Лисячу думку ховаєш!

Знаю: в лукавій принаді кохання
Схована зрада незмірна.
Може б, твої прийняла я благання,
Тільки чи ж любиш ти вірно?»

Хлопець уклякнув і силу нечисту
З пекла за свідків волає,
Дівчині клятву дає урочисту,
Та чи ж її не зламає?!

«Ой, не зламай! Пам'ятай мою раду!
Остерегти тебе мушу:
Клятву хто стопче, загине за зраду,
Занапастить свою душу».

Мовила, злегка махнула рукою,
Глянула хлопцеві в очі
І, залишивши його над водою,
Зникла у мороці ночі.

Марно стрілець зупиняє кохану,
Кличе, шукає даремно.
Зникла, як повів легкого туману,
В лісі розтала таємно.

Хлопець стежиною рушив глухою,
Скрізь навкруги — трясовина.
Тиша стоїть, часом лиш під ногою
Хрусне засохла стеблина.

От він на берег звертає раптово,
В морок уп'явся очима,
Повниться громом могутнім діброва,
Світязь клекоче незрима.

З плескотом вгору здіймаються води,
Хвиля кипуча зринає!
Дівчина раптом чудової вроди
В хвилі шумкій випливає.

Личко її — наче квітка лілеї
В сяйві зорі молоді,
Легко й прозоро в'ються круг неї
Білих серпанків завої.

Мовить знадливі йому чарівниця:
«Легіню, що то з тобою?
Чом ти, ледь місяць вгорі заіскритися,
Бродиш отут над водою?»

Нащо, пустій вітрогонці на втіху,
В хащі блукаєш тужливо?
Звабить тебе вона й кине потиху,
Ще й насміється зрадливо.

Швидше до мене! Забудь свої муки,
Жалощі кинь і зітхання.

Будем з тобою, узявшись за руки,
Плавати вдвох до світання.

Схочеш — як ластівка будеш грайлива
Крилами хвилю торкати,
Схочеш — зі мною, як рибка щаслива,
Будеш у хвилю пірнати.

На ніч з тобою в сріблястій купелі,
Збувши свій час у забавах,
Ми на чарівній дзеркальній постелі
В білих заснемо купавах».

Блиснули перса в туманнім серпанку,
Солодко й млосно стрільцеві,
Кличе красуня: «До мене, коханку!» —
Руки простягнувши рожеві.

В'ється веселкою в місячній смузі,
Водяні крає глибини,
Легка й вигиниста в місячній смузі,
Сипле сріблясті краплини.

Легінь біжить і стає у знесиллі:
Кинутись хоче й не хоче;
Чує він дотик шовкової хвилі,
Що йому ноги лоскоче.

Вабить та хвиля, чарує, шепоче,
Серце у парубка в'яне,
Наче в коханця, коли йому в очі.
Вперше кохана загляне.

Ах, він забув свою дівчину любу,
Зрадив недавню присягу,
В хвилю ту звабну він кинувсь на згубу,
Дивну вчуваючи спрагу.

Плине стрілець і красуню шукає,
Ту, що його полонила.
В млі узбережжя далеко зникає.
Ні, зупинитись несила!

От вже стискає він білі долоні,
Щось тій русалці шепоче,
Поруч уста її бачить червоні,
В очі заглянути хоче.

Свиснув тут вітер і воду розбризкав,
Млисту розвіяв завісу...
Ах, він пізнав її, глянувши зблизька,
Ту, свою дівчину з лісу!

«Де ж твоя клятва? Згадав ти пораду?
Той, хто присягу порушить,—
Згине він, згине за чорну ту зраду,
Занапасть свою душу.

Ні, не тобі засипати в лілях,
Гратись зо мною на хвилі!
Вкриється тіло сиророю землею,
Очі загаснуть в могилі.

Грішна душа хай за зраду довіку
Стогне при цім осокорі,
Терпить хай муки пекельні без ліку!
Горе зрадливому, горе!»

Чує стрілець і від жаху німіє,
Серце йому похололо.
Збурена Світязь клекоче і виє,
Грім покотився навколо!

Важко здіймаються хвилі холодні,
Хвиля за хвилею лине.
Вир закипів... У підводній безодні
Дівчина з легінем гине.

Досі те озеро дике клекоче
В місячнім срібнім промінні,
Досі блукають отам серед ночі
Парубка й дівчини тіні.

Дівчина в хвилю пірнає прозору,
Хлопець рида серед гаю.

Хто він? Мисливець з тутешнього бору.
Дівчина хто? Я не знаю.

Плужини, 12 серпня 1821

РИБКА

*Балада*¹

Гаєм від панського дому
Дівчина йде, поспішає,
Сльози на личку сумному,
Вітер їй косами грає.

Там, де ріка через луки
В озеро лється шумливо,
Білі лама вона руки
І промовляє тужливо:

«Сестри-русалки, несила
Далі терпіти страждання!
Той, кого вірно любила,
Зрадив дівоче кохання.

Пан, що поклявся зо мною
Стати до чесного шлюбу,
Нині вінчаться з княжною
Піде, Катрусі на згубу.

Що ж! Хай живуть, веселяться,
Любить нехай він дружину, —
Тільки хай з мене знуцаться
В цю не приходять долину.

В світі не жалко нічого,
Зараз до вас я прилину!
Ах, та на кого ж, на кого
Бідну лишая дитину?»

Гірко нещасна ридас,
Очі руками закрила,

З берега в річку стрибає,—
Тільки вода закипіла.

Ясними сяє вогнями
Панська садиба велика.
Гості спішать за гостями,
Вигуки, танці, музика.

Але крізь гомін той лине
Жалібний голос дитячий,
Вірний слуга до ліщини
Йде з немовлятком, що плаче.

Бистрою йде він ходою.
В'ється затока зелена,
Вкрито рясною лозою
Річки широкі рамена.

Став він між віття густого,
Плаче, гукаючи в скрусі:
«Хто ж нагодує малого?
Де ти, ой, де ти, Катрусю?»

Враз серед темного зілля
Чиста вода замутилась,
Заколихалася хвиля,
Рибка над нею з'явилась.

Плаский камінчик неначе,
Іграшка хлопця меткого,
Рибка до берега скаче,
Ясну цілує вологу.

Боки їй золотом грають,
В'ються червоні пір'інки,
Срібну голівку скрашають
Очі — дрібні намистинки.

Раптом з-під срібної плівки
Блиснула оком людина,
В'ється коса круг голівки,
Шийка росте лебедина.

Перси — мов чисті лілеї,
Личко — мов квітка рожева,
Риб'ячий хвіст лиш у неї...
Плине вона під дерева,

Ніжно дитя пригортає,
Тулить до лона швиденько.
«Люлі, — співа-промовляє, —
Люленьки-люлі, маленьке!»

Змовкла, не плаче дитина, —
Спати вона її вклала.
Лиш проминула хвилинка, —
Дівчина рибкою стала,

Вкрилася знову лускою,
В пір'я червоне прибралась.
Хлюп! — і лише над водою
Срібні жмурки загойдались.

І відтоді, як смеркає,
Як починає світати,
Мати з ріки випливає
Сина свого годувати.

Вечора тільки одного
Трапились дивні відміни:
Плине русалка — нікого!
Ані слуги, ні дитини!

Треба їм тою порою
Трохи заждати у лісі:
Саме-бо пан із жоною
Вийшли над річку пройтися.

Скоро вже зробиться темно...
Вірний слуга дожидає,
Та дожидає даремно:
З річки ніхто не вертає.

Дивиться він з-під долоні:
Сонце заходить рум'яне,

Маєва гаснуть червоні,
Сірі надходять тумани;

Ніч опустилась над долом,
Зорями небо квітує.
Йде він до річки прокволом,
Оком здалека пильнує.

Що ж то за диво, на бога!
Чи не пекельна то сила?
Голий пісок — більш нічого
В лісі, де річка шуміла.

Бачить слуга — у тумані:
Панські розкидано шати,
Тільки ж ні пана, ні пані
Ані сліда не видати.

Лиш піднеслася з долини
Скеля будови чудної,—
Зовсім немов дві людини
Стали й завмерли обоє.

Вірний слуга сам не знає,
Що йому думать-гадати.
Часу чимало минає,
Врешті здолав проказати:

«Катре, Катрусю!..» — Те слово
Чуйно луна підхопила.
«Катре, Катрусю!» — І знову
Тиша німа, як могила.

Став він під скелею тою,
Піт із чола витирає,
Далі кивнув головою,
Начеб сказав: «А, вже знаю!»

Взяв немовлятку на руки,
Сміхом страшним засміявся —
І до села через луки
Із молитвами подався.

1820—1821

ПАНІ ТВАРДОВСЬКА

П'ють, гуляють, люльки палять,
Танці, витівки, сваволя;
Мало кóрчми не розвалять,—
Ха-ха! Хі-хі! Гей же! Гóля!

Пан Твардовський ¹, взявшись в боки,
Кінець столу отаманить:
«Гуляй, душе! Світ широкий!» —
І чарує, і туманить.

Воякові, що грав зука,
З усіма до бійки пнувся,
Свиснув шаблею край вуха —
Воїн зайцем обернувся.

Адвокату з трибуналу,
Що медок смоктав для свята,
Брязнув гаманцем помалу —
І став пес із адвоката.

Стукнув тричі в ніс шевцеві,
До чола примкнув три цівки,—
Повно в кубки кришталеві
Наточив відтіль житнівки.

Та, як пив свою він чару,—
Шум якийсь у чарі знявся;
Заглядає: «Тю, примаро!
Відкіля ти, кумцю, взявся?»

Чортик там на дні таївся...
Суций німець куцополий!
Він громаді уклонився,
Зняв бриля — і враз додолу

Пада з чарки на підлогу.
Впав, росте на два аршини,—
Ніс гачком, курині ноги,
Кігті — зовсім яструбині.

«А, Твардовський! Як ся маєш? —
Промовля він чемно дуже.—
Як? Невже-бо не пізнаєш?
Мефістофель я, мій друже!

Ти ж під Лисою горою,
Власну душу запродавши,
Договір зложив зі мною,
Що чорти повинні завше

Бути слугами твоїми;
Та коли мине два літа,
Мав поїхать ти до Рима,
Щоб тебе нам ухопити.

Але й сім літ проминуло,
А виходить так негоже,
Що про тебе пекло чуло,
А побачити не може!

Та ми помсти не тягтимем,
Надійшла хвилинка ждана:
Кірчма ця зоветься «Римом»,—
Арештую я мосьпана!»

Пан Твардовський до порогу
Хтів проскочити раптово,—
Чорт закрити йому дорогу:
«А де ж чесне панське слово?»

Що тут діять? Доведеться
Наложити головою!
Та Твардовський удається
Враз до витівки нової:

«В договір заглянь-но, брате!
Там стоїть така умова,
Що мене як будеш брати,—
Я віддамсь тобі без слова,

Право маю лиш три рази
Взяти чорта до роботи,

Три завдать тобі накази,
Щоб ти виконав достоту.

Глянь — ось коник на картині,
Корчми цеї знак одмінний.
Хай на нього сяду нині —
І, як вихор, він полине.

Із піску зроби нагайку,
Щоб було коня чим гнати,
А он там, посеред гайку,
Дім постав понад Карпати.

Стіни з зерняток горіха
Хай знесуться над байраком,
Із борід єврейських стріха,
Густо висіяна маком.

Цвях оцей собі візьми ти,
Щоб за мірку був єдину:
Треба три таких забити
В кожную макову зернину!»

Чорт мерщій коня сідлає,
Чорт коня годує й поїть,
Нагая з піску звиває,—
Кінь на місці ледве встоїть.

Сів Твардовський на гнідого,
Пробує ходою, скоком,
Рушив чвалом у дорогу,—
Зирк — будинок перед оком.

«Ну, друзяко, чесна праця!
Тож берися до нової:
В місці треба іскупатися
Зі свяченою водою».

Мефістофеля аж трусить,
Піт його холодний криє;
Та пан каже — слуга мусить!
Лізе в воду він по шию.

Звідти вискочив, мов п'яний.
Пирхнув «пирх!» — тоді лукаво:
«Ну, тепер ти наш, мосьпане,
Я зробив найтяжчу справу».

«Зосталася ще єдина!
(Зараз лопне місьць бісовська!)
Глянь: оце моя дружина,
Жіночка моя, Твардовська.

Хочу я на рік місцями
Помінятися з тобою;
В пеклі буду я з чортами,
Ти ж із нею як жоною.

Їй на вірність дай ти слово,
На слухняність і пошану,
А зламаєш цю умову —
Що ж! Ізнов я вільний стану».

Чорт схилив до нього вухо,
На дружину блимнув оком,
Мовби дивиться, мов слуха,
Та до клямки боком, боком...

Пан Твардовський при одвірку,
Хоче путь загородити...
Чорт мерщій в замкову дірку
Шмиг! — І досі не спинити.

1821

ЛІЛЕЇ

Балада ¹

Провина несказанна,
Що пані вбила пана,
Похоронила в гаї,

Де струмінь протікає,
Лілеї засівала
І сіючи співала:
«Ростіть, квітки, високо,
Як пан лежить глибоко;
Як пан лежить глибоко,
Так ви ростіть високо».

Уся в невинній крові,
Біжить вона в діброві,
По горах, по долинах
І по стежках звіриних;
Темніє, вітер віє,
Навколо все хмурніє,
Ворона часом кричає,
Та пугач ніби плаче.

Біжить у яр, на кладку,
Де клен шумить та бук;
В пустельникову хатку
Стук-стук, стук-стук!
«Хто там?» — старий питає,
Присвічує. — Біда!
То пані заглядає,
Скривавлена й бліда.
«Ха-ха!» — лунає бором;
Уста — страшний свинець;
Сміється з диким зором:
«Ха-ха! Мій муж — мертвець!»

«Отямся, бог з тобою!
Чи то шляхів нема,
Що темною порою
У лісі ти сама?»

«Мій замок там, за ставом,
Де стелеться туман.
Мій муж із Болеславом
Пішов на київлян,
За роком рік минає,
Вже б час йому вернути!
Між молоддю сама я,
Слизька чесноти путь.

Я зрадила... О горе!
До грішної жони
Король такий суворий!..
Вернувся муж з війни.

Ха-ха! Не знайде сліду!
Ось ніж, ось тепла кров...
Вже він не встане знов!
Я все сказала, діду.
Чи змию чорну пляму,
В молитві я святій,
Чи йти в пекельну браму,
Відрікшися надій?
Стерплю я кару люту,
Аби лише забуто
Жахливий злочин мій!»

«Ти не боїшся знати,
Що учинила гріх?
Боїшся лиш одплати,
Боїшся мук тяжких?
Іди ж собі додому,
Я не скажу нікому;
На те вже воля божа:
Твій злочин знав один;
Лілея й дика рожа
Квітча його загин...»

Зраділа, в пізню пору
Вертає пані з бору,
Біжить вночі додому,
Ані слівця нікому.
А діти біля брами:
«Мамуся, мамцю, мамо!
Де тато? В нас же свято!»
«Небіжчик? Що? Ваш тато?»
Не знає, що й казати...
«Його чекати? Звідки?
Ага — він прийде, дітки!»
Чекають діти ранок,
І вечір, і світанок;
Так тижні проминули,
І все малі забули.

А їй забути важко,
З думок не сходить гріх,
На серці нудно, тяжко,
В очах журба, не сміх,
І сон не криє зору,
Щоночі лине вість:
Хтось грюкає знадвору,
В світлицю входить гість.
«Мене чекали в свято?
Це я, ваш, дітки, тато».

Заснути пані важко,—
З думок не сходить гріх,
На серці нудно, тяжко,
В очах журба, не сміх.

«Ганнусю, глянь з порога!
Дубовий міст гуде,
Куриць в пилу дорога,—
Хтось їде а чи йде?
Біжи на шлях мерщій,
Поглянь там, хто такий!»

«Ржуть коні темногриві,
Шаблі сіяють гострі,
Пани до нас мостиві
Зібралися у гості».
Стрічати час наспів
Небіжчика братів!

«Здорова будь, здорова,
Привіт тобі, братова!
Де брат?» — «Його немає...»
«Умер?» — «Вже рік минає,
Господь не вчув молитви,
Він не вернувся з битви».
«Не вір! Не може бути,
Війну пора забути.
Твій муж примчить за днину
Обнять тебе, єдину».

А пані стала біла,
Поникла, затремтіла,

Очей звести не може,
Лежить безсила долі
«Де муж? Де труп? О боже!»
Отямилась поволі,
Ховає в серці болі:
«Чекаю вніч і зрання,
Де муж, моє кохання?
Коли чекать додому?»

«Вертався з нами він,
Помчав на вороному,
Свою забувши втому,
Лишив увесь загін,
Щоб стріть гостей в пошані,
Утерти сльози пані.
Забрів у нетрі вовчі
Чи затягла дрягва?
Сурміть, псарі та ловчі,
Шукайте день і два!»

Послали слуг повсюди,
Дарма шукали люди;
Небіжчика два брати
Зібрались від'їжджати.
Їх зупиняє пані:
«Брати мої кохані,
Дощами бір заткало,
Сльоти й туману час.
Чекали ви немало,
Ще поживіть у нас».
Чекають. Січнем люто.
Річки у лід закуто.
Чекають. Брат донині
Не повернувся в дім...
А він — у домовині,
Квітки цвітуть над ним
Зросли вони високо,
Як пан лежить глибоко..

Два рицарі в ту пору
Уже не їдуть з двору.
Їм до смаку господа
І господині врода.
Два в неї гостювали,

Обидва й покохали.
Серця щодня тривожать
Надія та печаль:
І свататись не можуть,
І кинуть кохання — жалі.
У затінку алеї
Ідуть разом до неї:

«Послухай нас, братова,
Ми скажемо два слова:
Тут жити кохання й гарно,
А брата ждати — марно.
Твоя марність вродила,
Хіба їй не шкода?
Візьми за брата брата —
І смуткові одплата».

Сказали так, чекають,
Що вирече вона,
В них погляди палають,
В них мова запальна.
На відповідь ждучи,
Потисли враз мечі.

Їх пані бачить в гніві,
Гадає: «Нещасливі!»
І просить ще заждати,
Щоб певне слово мати.
Біжить у яр на кладку,
Де клен шумить та бук.
В пустельникову хатку:
Стук-стук, стук-стук!
Все повіла без ладу:
«Дідусю, дайте раду!
Повинна я признатись, —
Закохані брати!
Та з ким же попроситись,
А з ким до шлюбу йти?
Маленьких діток маю,
Мастків, нив без краю,
Все валиться, все гине!..
Скажи слівце єдине!
Коли б то муж! О нене,
Те щастя не для мене!

Зависла божа кара,
Жаха вночі примара!
Стулю заледве очі,—
У вікна він гуркоче,
І чую серед тиші —
В кутку стоїть і дише,
Втирає кров гарячу...
Ох, бачу привид, бачу!
Скрип, скрип,— і вже над ліжком
Ножем кривавим нишком
Махає надо мною
З погрозою страшною.
Ах, більше так не жити,
Ночей цих не терпіти!
Приреченій на згубу
Не бачити вже шлюбу!»

«Послухай, доню гожа,
На все є кара божа.
Та каяття єдине
Змиває гріх людини.
Хоч кара й завелика,
Та годі-бо жалю,
Твого я чоловіка
Із мертвих оживлю».

«Воскресне? Божа сило!
Мій отче, ой, не час!
Навіки розділило
Страшне залізо нас.
Я, знаю, гідна кари;
Усі стерплю я кари,
Лиш збутися б примари!
Все бідним розділю я,
У монастир піду я,
Щоб там мій вік погас.
Воскресне? Божа сило!
Мій отче, ой, не час!
Навіки розділило
Страшне залізо нас».

Старий зітхнув глибоко,
Залив сльозами око,

Закрив обличчя, з муки
Заламує він руки:
«Йди заміж, то не горе,
Упир тебе не зборе,
Не встане мертвий з гробу,
Для нього день, як тьма.
Дивись, його подобу
Не клич вночі сама».

«А як же ті два брати?
З котрим до шлюбу стати?»
«Найліпша тут дорога —
На волю здатись бога:
Хай підуть в луг, на роси,
Де квіти-жовтокоси,
Хай квітів назривають,
Вінки тобі сплітають,
Відзначають потайними
Прикметами своїми,
Вінки складуть в костюлі
На божому престолі.
Чий візьмеш ти зарані,—
Той буде муж твій, пані».

З поради пані рада,
Готова до вінця.
Де смуток чи досада?
Надумала мерця
Повік не споминати,
Повік не викликати.
І рада з тої мислі,
Крізь віти, низько звислі,
Біжить мерщій додому,
Не кажучи нікому.
Біжить лужком широким,
Аж чує, ненароком
Дзвенять копита. Слуха,
Тут їздити кому ж?
А ніч шепоче глухо:
«Це я, твій муж, твій муж...»

Холоне серце. Хто то?
Мовчить старе болото,

Волосся лізе вгору...
Мерщій тікати з бору!
Зірвалась, мчить, ридає.
Тут їздити кому ж?
Із пущі крик лунає:
«Це я, твій муж, твій муж...»

От надійшла неділя,
Справляти час весілля.
Світає у діброві,—
Два молоді готові.
Подружки пані любу
Ведуть в костьол до шлюбу.
В дівчат веселім колі
Йде пані по костьолі,
Вінок бере ясний.
«Хто ці приніс лілеї
Для милої своєї?
Хто муж? Хто любий мій?»

Підбіг один, неначе
Йому відкрився світ,
В долоні плеще, скаче:
«Моя ти, мій це цвіт!
Не спав я цілу нічку,
Вплітав під буревій,
В лілеї синю стрічку,
Це мій, це мій, це мій!»

«Брехня! — другий волає,—
Під виблиском заграв
Учора в темнім гаї
Я ці лілеї рвав.
Те місце враз пізнаю
Я в тиші лісовій
На гробі, близ ручаю...
Це мій, це мій, це мій!»

Розгнівались обоє.
В розмові запальній
Мечі свистять грозою,
Страшний почався бій.

Вінок той рвуть надвоє:
«Це мій!» — «Це мій!» — «Це мій!»

Враз двері затріщали,
Свічки всі позгасали,
І мрець іде в завої,
І чути брязкіт зброї...
Поглянув зором диким,
Ступив до пані крок,
Страшним озвався криком:
«Моя ти, мій вінок!
На гробі в мене всюди
Лілей багато й руж,
Зла жінко, горе буде,
Бо я твій муж, твій муж!
А ви, невірні браття,
Ганьба вам і прокляття!
Назад мечі вкладіте,
Облиште марний крик:
З мого це гробу квіти,
І ви мої навік!»

І грім тяжкий лунає,
Склепіння все дрижить —
І в землю западає
Старий костюл умить.
А де було це лихо,
Ростуть лілеї тихо,
Та буйно, та високо,
Як пан лежав глибоко.

1820

ЧАТИ

Українська балада

Із альтани гуетої у тяжкім неспокої
Воевода до замку вбігає,
У світлицю дружини громовицею рине,
Зазирнув і поблід він: немає!

Зупинився понуро, в землю дивиться хмуρο,
Сиві вуса покручує, дума;

Одвернувся од ліжка і свого підніжка,
Козака він гукає, Наума :

«Гей, козаче, ти, хаме, чом не замкнено брами,
А при ній ані пса, ні хлопчини?
Приготуй-но рушниці та візьми ладівниці,
Та скоріше, не гайся й хвилини!»

Узяли вони зброю, потайною ходою
Подалися туди, де альтана.
На дерновім сидінні щось біліє у тіні,—
То сидить воєводи кохана.

Очі, дивні красою, закриває косою,
Груди шатами білими криє,
Юнака відпихає, що безумно зітхає
І коліна сльозами їй мие.

Він стиска їй коліна, промовляє: «Єдина!
Все я втратив, і скаржитись годі!
Білих ручок стискання, уст рожевих дихання,—
Все дісталось навек воєводі!

Я тебе до відчаю стільки років кохаю,
Як несила кохати нікому...
Не кохав, не благав він, гаманцем забряжчав він,—
І себе віддала ти старому.

Завжди нóчами буде пестить він твої груди,
Лоб старечий до тебе тулити,
З твоїх щічок рум'яних, з твоїх уст полум'яних
Мед, мені заборонений, пити.

Я на конику вірнім у тумані вечірнім
Поспішаю сюди без дарунків,
Щоб тебе не обняти,— щоб тобі побажати
Ночі доброї, довгих цілунків!»

А вона ще не слуха, він склонився до вуха,
Знову шепче і знову благає.

Пані вчула ту мову запальну юнакову —
І обійми йому розкриває.

Воєвода з Наумом, криті вітровим шумом,
Добули з ладівниці набої,
Відкусили зубами, притовкли шомполами,
Підіймають рушниці обоє.

«Ні! — козак промовляє. — Певне, біс витворяє,
Що не стрелю на неї я, пане!
Став курок я підводить, аж воно не виходить,
Бо сльоза із очей моїх кане».

«Хлопче, годі балакати! Я навчу тебе плакати!
Піднімай-но скоріше гвинтівку,
Глянь, чи справна рушниця, порох сип на полицю
І стріляй хоч у себе, хоч в дівку!

Вище! З правого краю! Знай — я перший стріляю.
Першим в лоб хай дістане той злодій...»
Та Наум без наказу швидко випалив зразу
І потрапив у лоб — воєводі.

1827—1828

ТРИ БУДРИСИ

Литовська балада

Три у Будриса ¹ сини, три могутні литвини,
Він їх скликав до рідної брами:
«А вдягайте-но лати, час вам коні сідлати
Та гострити списи із мечами!

Перечув я у Вільно: підготовлені пильно
Три походи в три сторони світу.
Ольгерд — Русь воювати, Кейстут — німцям завдати,
Скіргелл ² в Польщу іде гордовиту.

Ваші сили віднині хай послужать країні,
Хай литовські допоможуть вам боги.

Я в сідло вже не сяду, лиш даю вам пораду,
Шлю вас трьох на три різні дороги.

Понад Ільмень сріблистий, аж на Новгород-місто
Хай один пристає до походу;
Хутра там соболині, там прозорі тканини,
У купців там червінців, як льоду.

Хай твій кінь, другий хлопче, псів тевтонських
розтопче,
Хай падуть хрестоносці лукаві!
Як піску, там бурштину, сукна добрі в них, сину,
Діаманти в коштовній оправі.

Слухай, третій юначе! Хто за Німан проскаче,
Не побачить ні злота, ні блиску,
Лиш знайде собі в руки він добрячу шаблюку
Та мені молодую невістку.

Нема в світі коханок понад лясських панянок:
Мов котятка, до жартів охочі,
Личко біле, рум'яне, а з-під вій як погляне —
Зіроньками виблискують очі.

Є з піввіку, гадаю, як із польського краю
Я привіз собі любу дружину,
Вже вона в домовині, а пригадую й нині,
Не забуду її до загину!»

По такій засторозі їх прощав при дорозі;
Вони стали в стремена, помчали.
От і осінь спливає, а синів ще немає.
Будрис думає: в битвах упали.

Крізь сніги-заметілі огир мчить весь у милі,
Вершник здобич сховав під кирею.
«Чи то козуб? По вінця в ньому руські червінці?»
«Ні, це полька, що стане моєю!»

Крізь сніги-заметілі огир мчить весь у милі,
Вершник здобич вгортає в кирею.
«Чи везеш ти, мій сину, від тевтонців бурштину?»
«Ні, це полька, що буде моєю!»

По снігах, хуртовині третій кінь мчить у піні,
Вершник здобич ховає в киреї...
Будрис вже й не питає, а сусідів скликає
Він на третє весілля гучнее.

1827—1828

СОНЕТИ

Quand'era in parte altr'uom da quel, ch'io sono¹,
Petrarca

ДО ЛАУРИ

Тебе побачив я — і вмить запаленів,
Знайомства давнього шукаючи в незнаній,
І щічки розцвіли у відповідь рум'яні,
Як роза, що вітрець їй перса віделонив.

Лиш пісню почала — сльозу я вже зронив.
Твій голос у душі черкнув найглибші грані,
Мов ангел на ім'я назвав її в тумані
І в дзвін небесний їй спасіння продзвонив.

О люба! Не відводь осяяного зору,
Як схвилював тебе мій погляд, голос мій!
Ні долі не боюсь, ні людського докору,

І не страшні мені кохання без надій!
Хай з іншим шлюб земний ти візьмеш без опору,—
Небесний шлюб господь судив нам, зрозумій.

РАНОК І ВЕЧІР

Зі сходу сонце йде в яєних огнях світанку
А коло місячне сумна окрила мла;
До сонця пелюстки троянда простягла,
Фіалка жилиється під чистим сріблом ранку.

Лаура у вікні — я приклонивсь на ганку;
От коси золоті красауня розплела
І мовила: «Чому печаль, як тїнь, лягла
На місяць, на квітки, на тебе, мій коханку?»

В смерканні виглядом люблюся новим:
Встав місяць-повновид, як заграва рум'яна,
Фіалка ожила під вітерцем легким;

Знов бачу — у вікні стоїть моя кохана
З щасливим поглядом, в уборі чарівнім;
Знов приклонився я — печальний, як і зрана.

ДО НІМАНУ

Мій рідний Німане! Куди спливли ті води,
Що я в дитячі їх зачерпував долоні,
Що ними плавав я по дикому затоні,
Для серця буйного шукавши охолоди?

Лаура, з власної милуючися вроди,
Колись любила там свої квітчати скроні,
І відбиток її у хвиль сріблястім лоні
Мутив сльозами я, не знаючи й негоди.

Мій Німане! А де ж і горе те безкрає,
І щастя разом з ним, і золоті надії?
Малечих днів моїх де радощі яснії?

Де ще любіший нам юнацький шал літає?
Лаура де моя? Де друзі молодії?
Минуло все... чому ж сльоза лиш не минає?

РЕЗИГНАЦІЯ

Нещасний, хто дарма взаємності благає,
Нещасний, хто любить спитується дарма,
Та нещаснішого серед людей нема,
Ніж той, хто раз любив — і вічно пам'ятає.

Принадниць бачивши, він томиться в одчаї,
Бо думка чар йому затрує німа;
Довершеність йому появиться сама —
Він серця й ангелу віддати не бажає.

Гордує тою він, служить не годен тій,
Земну милуючи, не може й неземній
Кохання присвятить, утративши надії;

До спорожнілого подібний храму він,
Що серце смутить нам пустельністю руїн,
Де бог не хоче жить, людина жить не сміє.

НЕВІЛЬНИК, ВПЕРШЕ Я...

Невільник, вперше я радію цій неволі:
Про тебе думаю,— не криє думки мла;
Дивлюсь, і жодна тінь не тьмить мені чола;
Люблю тебе, проте не мучать серця болі.

Не раз за щастя мав я пустощі сваволі,
Уява молода не раз мене пекла,
Краса, що зрадою наповнена була,—
І що ж! Я проклинав дари солодкі долі.

Зустрів і вроду я високу, неземну,
Як плакав, як палав, яка була тривога!
Хто зна, коли тепер про неї й спом'яну.

З тобою тільки в рай веде мене дорога!
Як богом послану, люблю тебе одну,
Хвала тобі, що ти мені відкрила бога!

ДОБРИВЕЧІР

Добривечір! Мені це слово наймиліше;
Ані тоді, як ніч між нами, мов стіна,
Ні в мить, як світлий день загляне до вікна,
Я не вітаюся ніжніше й запальніше.

В вечірній сутіні усе коханням дише;
Ти навіть, в інший час несміла й мовчазна,
Коли доб р и в е ч і р тихенько пролуна,
Зітхаєш голосніш і дивишся жвавіше.

Лишим добридень тим, що в шлюбі самохіть
З'єднались, до труда й веселощів охочі;
Добраніч — тим, що вдвох, не боячися ночі,

Із кубка любощів одверто звикли пить;
А нам, що мусимо чуття свої таїть,
Нехай доб р и в е ч і р притьмить блискучі очі.

ВІЗИТ

Прийду й не встигну ще поговорити з вами,—
Вже дзвонять, і слуга перебива на слові,
За цим іде візит, уклони і розмови;
Одвідувач пішов, а другий біля брами.

Я б вовчі покопав біля порогів ями,
Поставив пастки їм, тєнета ще й окови,
А як даремне це — я утекти готовий,
Щоб забуття знайти за Стіксу¹ берегами.

Проклятий нуднику! Лічу й лічу хвилини,
Мов арештант, що мить на нього жде остання,
Ти ж про вчорашній бал все плещеш без упину.

Шукаєш капелюх, нарешті — час прощання,
Зітхаю, в груди знов приходить сподівання...
О боже! Знову сів, мов хтось прип'яв... Я гину!

ДО ВІЗИТЕРІВ

Щоб милим гостем быть, стеж, друже, за собою:
Про те, що знають всі, розповідать не слід,—
Мовляв, там б'ються, там — дощі, а там — обід,
Дешевшим хліб стає, а в Греції — розбої.

Якщо в салоні ти побачиш — стрілись двоє,
Зваж добре: чи несе їм радість твій візит,
Сидять вони разóm чи поміж ними лід,
Чи, може, одяг свій хтось поправля порою.

Як дивиться вона, всміхаючись, убік,
Як на годинник він все погляда нервово,
І рідко з уст його холодне зрине слово,

А очі в нього злі, хоч ввічливий язик.
Що маєш їм казать? — «Здоров будь!» «Будь
здорова!»
Коли їх треба знов відвідать? — Через рік!

ПРОЩАННЯ

До Д. Д.

Мене ти геть женеш? Чи серце я твоє
Утратив? І не мав! Чи винна в тім чеснота?
Ні! Пестиш другогґ!.. Хай не давав я злота,
А мав тебе, проте, як інший, що дає.

І недаремно мав; у пам'яті встає
Багато спогадів: яка була гризота,
Як хвилювався я, як мучився я потай!
Стражданням оплатив блаженство я своє!

А ти женеш мене. Жадобою новою
Ти загорілася: дістати мадригал
Ти прагнеш — і мене позбавила спокою.

Ні, Музи не купить! Римованих похвал
Шукав я, ковзався парнаською тропею,
Згадав ім'я твоє,— і скаменів мій пал.

ДАНАЇДИ

Жіноцтво чарівне! Де вік твій золотий,
Коли за платтячко гаптоване, за квіти
Юнак у дівчини міг серденько купити
І милій голубів прислати у свати?

У наш вік дешево цього не досягти.
Та, котрій злота дав, ладна пісень просити;
Та, котрій серце дав, спішить мене женити;
Оспівана пита: «А чи маєтний ти?»

О Данаїди! Вам, немовби до безодні,
Дарунки і пісні я кидав повсякчас,
І от перетворивсь із щедрого в скупого.

Хоча я до краси чутливий і сьогодні,
Хоч мушу славити і надаряти вас,—
Тепер, все даючи, не дам вам серця свого.

ВИПРАВДАННЯ

Співав я про любов у друзів юних колі,
Хвалили ті мене і гудили тамті:
«Кохання тільки він і бачить у житті,
Співати вміє лиш про пестощі та болі».

«Дійшовши розуму, достигнувши поволі,
Чом досі славить він ті забавки пусті?
Чи має від богів він струни золоті
На те лиш, щоб своїй їх присвятити долі?»

Високі це слова! В натхненні ухопив
Алкея ліру я, почав на лад Урсіна¹
Достроюватись... що ж? Душа ані єдина

Не залишилася, усіх як вітер змів;
Геть ліру я жбурнув у Лету. Служачів
Співець їх завжди варт².

КРИМСЬКІ СОНЕТИ

*Wer den Dichter will verstehen,
Muss in Dichter's Lande gehen*¹.

Goethe

Товаришам по кримській подорожі.

Автор

АКЕРМАНСЬКІ СТЕПИ

Пливу на обшири сухого океану.
Як човен, мій візок в зеленій гущині
Минає острови у хвилях запашні,
Що ними бур'яни підносяться багряно.

Вже морок падає. Ні шляху, ні кургана...
Шукаю провідних зірок у вишині.
Он хмарка блиснула, он золоті вогні:
То світиться Дністро, то лампа Акермана ¹.

Спинімось! Тихо як!.. Десь линуть журавлі,
Що й сокіл би не взрів, — лиш чути, де курличе...
Чутно й метелика, що тріпається в млі,

І вужа, що повзе зіллями таємниче...
Я так напружив слух, що вчув би в цій землі
І голос із Литви. Вперед! Ніхто не кличе.

МОРСЬКА ТИША

На верховині Тарханкутській ¹

Ясною стрічкою наш вимпел ледве має,
І грає лагідно прояснена вода,
Немов замріяна про щастя молода:
Прокинеться, зітхне — і знову засинає.

Неначе прапори, як грізний бій затих,
Дрімають паруси; мов ланцюгом прикуте,
Судно гойдається, ладне й собі заснути.
Зітхнув моряк. В гурті дзвінкий лунає сміх.

О море! Є поліп, що у хвилини бурі
На дні ховається, у темряві похмурій,
А в тишу догори хвилясто вирина.

О мисле! Спогадів є гідра мовчазна,
Що спить на дні твоїм під бурями й громами,
А в супокійну мить рве серце пазурами!

ПЛАВБА

Зростає шум, густіш морські снують потвори,
Драбиною моряк поп'явся, ніби тінь,
І висне в плетиві ледь зримих павутинь:
Так огляда павук сильце своє прозоре.

А вітер.— вітер дме! — Помчавсь між хвилі-гори
Свавільний корабель, немов шалений кінь,
Б'є піщаві вали, у хмарну височінь
Чолом підноситься, крилатий вітер боре.

І мій буяє дух у розгулі стихій,
Уява розпина свій парус огняний,
І лине крик з грудей, піднісшия над прахом.

До лона корабля припав я, ніби жду,
Що від зусиль моїх прискорить він ходу...
Як любо! Знаю я, що значить бути птахом!

БУРЯ *

Вітрила зірвано, ревіння, шум завії,
Тривожні голоси і помп зловісний рик,
Із рук матросових останок линви зник,
Згасає сонця диск — і гаснуть з ним надії.

В триумфі бурянім, серед шумливих стін,
Що вгору зносяться в безумній круговерті,
Ступив на корабель жорстокий геній смерті,
Як воїн, що іде на приступ між руїн.

Півмертві там лежать; той руки он ламає,
А той товаришам прощання посилає,
Той ревно молиться, щоб гибелі втекти.

---

* Інколи, як от у цьому сонеті, Міцкевич порушує строгу форму (римування).— *Прим. перекладача.*

Один лиш із гурта — самотній чужаниця —
Гадає: щастя той у світі міг найти,
Хто друзів має ще, хто може ще молитися.

ВИГЛЯД ГІР ІЗ СТЕПІВ КОЗЛОВА ¹

Мандрівник

Там! Чи то звів аллах стіною море льоду,
Чи трон для ангелів з холодних туч воздвиг?
Чи диви ряд фортець наставили міцних ²,
Щоб каравани зір не пропускають зі сходу?

Чи Цареград горить на грані небозводу ³,
Чи, може, то аллах між темних шат нічних
Повісив свій ліхтар у небесах німих,
Щоб мандрівним світам осяяти природу?

Мірза

Там?.. Був я. Там зима. Гортані рік прудких
І дзьоби ручаїв там п'ють холодну воду;
Дихнув я — білий сніг пішов із уст моїх.

Там, де гірські орли не залітали зроду,
Спить грім в колисці з хмар, повитий у туман.
Там зірка лиш над мій підносилаь тюрбан.
То Чатир-Даг! ⁴

Мандрівник

А-а!

БАХЧИСАРАЙ ¹

Великі та німі Гіреїв двір і сад!
По ганках, що мели покірних баш тюрбан;
Через потуги трон і любощів дивани
Літає сарана, повзе холодний гад.

Повився темний плющ і дикий виноград
По вікнах, по стіні подобою альтани;

Руїна — пише тут на мурах гість незнаний,
Як Валтасарові², на віковичний згад.

А в залі ще стоїть окраса мармурова:
Гарему то фонтан. Сльоза його перлова
Спадає по сльозі і промовля щомить:

«О де ви, де тепер, любов, можутьтй славо,
Що мали у віках сіяти величаво?
Ганьба! Немає вас, а джерело дзвенить».

БАХЧИСАРАЙ УНОЧІ

З мечетей тихо йдуть побожні мусульмани,
Ізану відголос німіє вдалині,—
І срібний ночі цар пливе в височині,
Здаля побачивши зорі лице рум'яне.

В гаремі зорянім світило полум'яне
Одно по одному засвічує вогні,
І хмарка лебедем пливе по синизні,
Вся біла, наче сніг, лямована в багряне.

Там темний кипарис одкинув довгу тїнь,
Там мінарет стрункий. А ген, лиш оком кинь,—
Гранітні велетні, немовби до Евліса

Зійшлись дияволи на раду потайну.
З них часом блискавка зринає вдалину
І лине в темряві, як бистрий кїнь фариса.

ГРОБНИЦЯ ПОТОЦЬКОЇ¹

Зів'яла ти в краю, заквітчанім весною,
Трояндо молода, бо линули в імлі
Від тебе юні дні, злотисті мотилі,
І спогадів черву лишали за собою.

Чому так світяться громадою ясною
Зірки, до польської обернені землі?
Чи то не погляд твій, в печалі, у жалі,
Сліди повипікав огненною сльозою?

О полько! Як і ти, я вмру на чужині;
Хай приязна рука мене хоч поховає!
Тут мандрівці ведуть розмови негучні,

І вчую я слова, що чув у ріднім краї;
Поет, складаючи тобі на честь пісні,
Побачить гроб і мій — для мене заспіває.

МОГИЛИ ГАРЕМУ¹

Мірза до мандрівника

На стіл аллахові любові перші грона
Узято тут колись; перлини осяйні²
Із моря ніжності та розкоші — труні
Були тут віддані, на смерті темне лоно.

Окрила забуття і часу їх заслона,
Над ними зносяться тюрбани кам'яні³,
Неначе бунчуки у демонській війні;
Гяур⁴ їх імена тут креслить беззаконно.

О рози райські! Вам на схилі чистоти
Під листям сорому судилось одцвісти,
Не осквернили вас лихі невірні очі.

Чужинець молодий тепер сюди ступив, —
Дозволив я йому, прости мене, Пророче! —
З чужинців перший він сльозу отут зронив.

БАЙДАРИ¹

Жену вперед коня, щоб линув, ніби птах;
Ліси, яри, шпилі біжать назустріч оку,
Подоба бистрого хвилястогого потоку, —
Сп'яніння прагну я найти у цих дивах.

Але зморився кінь. Тоді в моїх очах,
Неначе в дзеркалі, розбитім зненароку,

У час, коли туман долину вкрив широку,
Примарою встає той весь казковий шлях.

Все спить, лиш я не сплю. Вода мене студена
В обійми прийняла. Ось чорний вал шумить,—
Його стрічаю я, вперед простяг рамена,—

І хвиля над чолом розбилась, клекотить...
Я жду, щоб мисль моя, як човен без причала,
Збудилась серед вод і в забуття запала.

АЛУШТА ¹ВДЕНЬ

Скидає вже гора туманні з себе шати,
Намазом ² ранішнім росистий лан шумить,
Ліси колишуться і ронять з верховіть,
Як з чоток дорогих, рубіни і гранати ³.

Мов квіти, що дала природа їм лігати,
Знялись метелики веселкою в блакить,
І діамантами вся далеч майорить;
Там, далі, сарани потягся рій крилатий.

Де скеля серед хвиль гранітна вигляда,
Нуртує й піниться розгнівана вода,
В ній іскри миготять, як тигрові зіниці:

То бурі вісниці для берегів земних;
Ген — хвилі лагідні у вічній хитавиці,
Човни і лебеді гойдаються на них.

АЛУШТА ВНОЧІ

Свіжішає вітрець, жарота відлягає,
Світильник золотий спада на Чатир-Даг,
Розбився на скалки у нього на плечах
І гасне. Мандрівник спинився, поглядає:

Чорніє пасмо гір, дрімотна ніч у гаї,
Шепочуть, мов крізь сон, потоки у садах,

І — квітів музика — солодкий ллється пах,
Що для ушей мовчить, до серця промовляє.

Мене вколисують пiтьма і тишина, —
Аж от немовби вся гойднулася колиска:
То світлий метеор блакить перетина.

О ноче східна! Ти — неначе одаліска,
Що поцілунками зчаровує до сну
І раптом будить знов жадобу вогняну.

ЧАТИР-ДАГ

Мірза

Побожно тiнь твою цілують мусульмани,
О щогло Кримських гір, великий Чатир-Даг!
Ти світу мінарет, ти Криму падишах!
Верхів'ям знісися у хмари і тумани,

Під брамою небес сидиш ти, нездоланний,
Мов ангел Гавриїл, усім лихим на страх¹;
Ліси — твій темний плащ, сіяє в блискавках
Тюрбан шовковий твій, гарячим золотом тканий.

Чи сонце нас пече, чи отіняє мла,
Чи сарана летить, чи вража рать найшла, —
Спокійний, мовчазний, з холодною душею

Ти, ніби драгоман² між небом і землею,
Уважно слухаєш, в ногах прославши грім,
Як розмовляє бог із творивом своїм.

ПІЛГРИМ

Країна розкоші прослалась підо мною,
Вгорі — блакить ясна, тут — лиця чарівні;
Чому ж у дальній край так хочеться мені,
Чом ще за дальшою я плачу давниною?

О Литво! Шум лісів, породжених тобою,
Миліший, ніж Байдар всі солов'ї гучні,

І більше я радів твоїй трясовині,
Як цим шовковицям з їх ніжною красою!

На лоні краси, серед казкових див,
Чом лину серцем я до молодого ранку,
До тої, що колись так ніжно полюбив?

В краю, заказанім для мене, ти, коханко,
Як ходиш по моїх недавніх ще слідах,
Чи згадуєш хоч іноді в думках?

ДОРОГА НАД ПРІРВОЮ В ЧУФУТ-КАЛЕ¹

Мірза і мандрівник

Мірза

Молися, попусти повіддя, одвернися:
Тут кінським маєш ти довіритись ногам²:
Це кінь-розумниця! Він обирає сам
Безпечнішу тропу; поглянь — укляк, піднісся,

Завис над скелею! Додолу не дивися,
Бо оком дна ніяк не досягнеш ти там,
Рукою не махай — не дано крил рукам! —
І навіть думку ти пускати бережися,

Мов бідний якорець в незнану глибину:
Не зачепившись, у водеверть жажну
Потягне човника той якорець до страти.

Мандрівник

Я, мірзо, подививсь! В отворі тім земнім
Я бачив... що таке — по смерті розповім,
Бо мовою живих того не розказати.

ГОРА КІКІНЕЇС

Мірза

У прірву подивись — простерлось небо долі:
То море; серед хвиль, немовби Птах-гора¹,

Що грім убив його, перо біля пера
Розкинув снігове в широкому півколі

І білим островом розлігсь по синім полі.
Той острів — хмара то ², її не прозира,
Як ночі, зір людський; а то зміяста гра
Стяги вогненної на хмари темнім чоблі,—

То блискавка.— Стривай! Безодня у ногах,
Що має кінь її перелетить, мов птах! —
Скачу! Напохваті держи коня й остроги.

Як зникну,— пильно стеж, чи серед скель отих
Ковпак мій промайне пучком пір'їн легких,
А ні — людині вже не знать ції дороги!

РУЇНИ ЗАМКУ В БАЛАКЛАВІ ¹

Ці замки, що лежать у бєзладі руїн,—
Сторожа і краса твоя, невдячний Криму!
Тепер уламки це, що гад живе між ними,
Чи гірший, аніж гад, людського роду син.

На вежу сходимо; тут напис є один;
Можливо, це ім'я, що вчинками гучними
Було прославлене. Та час неумолимий
Покрив зелом його серед замшілих стін.

Тут грек на камені різьбив тонкі оздоби,
Монголів Генуя обєртала в рабів,
Намаз побожний свій отут хаджі творив.

Тепер тут чорний гриф літа при темнім гробі;
Так в місті, де нема нікого, крім мерців,
Чорніють прапори погребної жалоби.

АЮ-ДАГ ¹

Люблю дивитись я із Аю-Дага скелі,
Як спінєні вали біжать йому до ніг
Рядами чорними — чи, ніби срібний сніг,
На сонці виграють, мов райдуги веселі.

Штурмують мілину вони у буйнім хмелі,
Немов морських потвор іде страшний набіг;
Здобудуть, — і назад одходить військо їх,
Корали й перли нам лишивши на тарелі.

Твоя подоба це, поете молодий! ²
Так грізних пристрастей бушує буревій,
Та ліру ти підняв — і в серці супокій,

Навала відійшла по довгій обороні,
Безсмертні лиш пісні зронивши в час погоні;
За них віки тобі вінком прикрасять скроні.

ПОЕМИ

Г Р А Ж И Н А

Литовська повість

(Скорочено)

Темнішає, холодний вітер віє,
Туман в долині, а в височині
Примружив місяць око, ледве мріє
Крізь чорні хмари, темні, мовчазні;
І цілий світ — важких споруд видіння,
А небо — мов рухоме те склепіння,
Де місяць — ніби світло у вікні.

Підвівся замок в місячнім промінні
На плечах Новогрудської гори;
Від стін його північної пори
Вниз по валах гігантські сірі тіні
Спадали в рів, де в плісняві густій
Текла вода по брилі кам'яній.

Огні погасли в замку, все вже спало,
І тільки обзивались вартові
З високих веж або з старого валу.
Здалось це їм? Чи постаті живі?
Якісь там люди єсть на оболонях,
Їх чорні тіні дивно миготять,
Їх рухи бистрі, — певне, всі на конях,
І, певне, панцири на них блищать.

Заржали коні, цокають підкови,
Три рицарі спинились біля рову,
І крикнув перший з них, і, взявши ріг,
Подув у нього міцно, скільки міг.
Подув удруге він, подув і втретє,
І вартовий із вежі відповів;
Засяяв смолоскип, — по цій прикметі
Міст опустився під скрегіт ланцюгів.

На тупіт коней вибігають люди,
Щоб глянути, що сталось в млі нічній:
При зброї старший, у броні всі груди, —
Так тільки німець вирушає в бій;

На клобуку чорніє хрест у нього,
Звисає другий з шнура золотого,
Ріг за плечем, і чотки на шнурку,
Спис край сідла, і шабля на боку.

Була то одіж рицаря значного,
І гомоніли стиха литвини:
«Тевтонський пес із ордену лихого!
Віками смокчуть прусську кров вони¹;
Коли б тут варта не стояла близько,
Одразу б я його в bagno зіпхнув,
Під міст пустив би це гидотне псисько!» —
Казали так вони; він мов не чув,
Та чув усе, здивований, чудово:
Хоч німець, бач, та знав людську він мову².

«Чи в замку князь?» — «Так, дома. Тільки вас
Князь Літавор прийняти вже не може;
Лиш ранком прийме». — «Досить гаять час!
Ні, не прийнять мене йому негоже.
Негайно князю про послів скажіть!
Сам відповім за все я головою.
Цей перстень дайте. Миттю сповістіть!
Хоч прибули ми й пізньою порою,
Коли на персні вгледить вензель мій,
Пізнає він і прийме в хвилі тій».

Була із Ліди князева жона,
Прославилась і родом, і красою,
І по-литовськи звалася вона
Гражиною — вродливою княжною.
І хоч дозріли вже її літа,
Хоч як липневий день вона пишалась,
Проте у ній щасливо об'єдналась
Дівоча і жіноча красота.
У ній достиглість є і свіжість ніжна,
В ній літо не знебарвлює весну;
Не втратила рум'янця квітка пишна,
Та скоро овоч скрасить віть рясну.
Лицем своїм Гражина всюди сяла,
Рівнятись жодна жінка не могла;
А як із князем десь удвох стояла,

Однакова на зріст із ним була.
Коли вони проходили поволі
Поміж народом в шатах осяйних,
Здавалося усім, що дві тополі
Здіймалися з-понад голів людських.

Обличчям гарна і струнка з постави,
І серцем теж — мов чоловік вона,
Шитво та голку, звичні ці забави,
Гражина зневажала чарівна.
Вона так легко на коня сідала,
В ведмежім хутрі на міцних плечах,
З стрільцями разом по лісах літала,
Свій лук тугий стискаючи в руках,
І як із поля ввечері верталась
У незвичайнім одязі своїм,
Коли селяни на шляху стрічались,
Вона їх князем видавалась їм.

Вона труди й розваги теж любила,
І радість знала, і глибокий сум,
Не тільки ложе та любов ділила,
А й владу князя, і гіркоту дум.
Війна і суд, і віче у країні
Залежать часто від порад княгині.
Але про це ніхто не знав ніде,—
Адже княгиня не така дружина,
Що хоче лиш, щоб знали всі про те,
Що жінка порядкує всім єдина.
Вона таїлась перед світом всім,
Що мала вплив такий на Літавора,
І навіть ближчим подругам своїм
Вона здавалась тільки, що сувора.

Старий Римвід лиш мудро міркував,
Де може він знайти рятунок нині,
І все, що чув і бачив, він Гражині
Одверто, без вагання розказав,—
Яка це звичаям образа дика,
Загин народові, ганьба велика.

Гражину схвилювала звістка ця,
Але вона того не виявляє
І, не змінивши голосу й лиця,

Вдає, що тут нічого не вбачає.
«Не певна я,— рекла,— щоб він звернув
Увагу на жіночі міркування;
Та знаю: завжди він розважний був,
А що намислив — зробить без вагання.
Коли у серці в нього спалахне
Негадано огонь страшного гніву,
І полум'я п'янке в цю мить бурхливу
Гарячу душу князя зворухне,—
Не треба зупинять,— і знов ясне
Чоло у нього стане всім на диво.
Від палу охолоне він свого,
А нам не треба турбувать його».

«Княгине, вибач! Не таке це слово,
Що з уст гарячих вирвалось на мить,
І вже зникає десь... Не та це мова,
Яка на хвилю серце лиш п'янить,
А потім гине, наче та полова,
І вже нікого більше не живить...
Це іскра та, яка пожар здійсмає,
Цей дим жахливий вибух провіщає!

Служу багато років князю я,
Давно я Літавора добре знаю,
І пам'ять не пригадає моя,
Щоб заміри він виповів до краю,
Як нині. Не допоможе нічия
Порада,— лиш в тобі надію маю.
Сьогодні вранці він збирає нас;
Минає ніч, уже в дорогу час».

«Що чую — вранці? Та невже литвини
Знов брат на брата підуть у бої?
За мене це, за спадщину Гражини
Вони пошлють на смерть полки свої!
Не можна гаять більше ні хвилини!
Невже не зважить на мольби мої?
Уже нерано, треба поспішати.
Я мушу відповідь від князя мати!»

Почувся серед двору стук підків,
З'явився паж натомлений в кімнаті,

Він передав, що литвини на чаті
Десь коло Ліди, посеред шляхів,
Що там розходяться, в полон зловили
Якогось німця. Він переказав,
Що з лісу рицарів велику силу
Веде комтур, супроти наших лав,
Щоб до світанку місто оточити,
Узяти шанці й військо перебити.

Тож хай Римвід до князя поспішить,
Щоб попередить князя й запитати:
Чи із-за мурів місто захищати,
А чи на полі німців нам зустрій.
Нам радить чатовий, щоб ми таємно
Пішли навстріч, до їх ще прибуття;
Щоб не було їм звідси вороття,
Напасти треба враз, поки ще темно!
Загнать їх треба в багна і рови
І рейтарів із кнехтами змішати.
Щоб ящур більш не зводив голови,
Навіки знищить треба кодро кляте! —
Здивоване у радника лице,
Ще більш Гражину здивувало це.

«А що, мій паже, сталося з послами?»
Замовкнув паж, немов зніжковів,
І згодом лиш непевно відповів:
«Що чую я? — він аж здвигнув плечима. —
Збентежений словами я твоїми.
Як піли другі півні в хвилі тій,
Сама ж тоді мені ти наказала,
Сама від князя передать послала,
Щоб геть послі збиралися мерщій».

Від слів отих княгиня побіліла,
Щось гірко схвилювало серце їй,
Вона в знесиллі ледве говорила:
«Так, я згадала, — в голові моїй
Все переплуталось, — так, я звеліла...
Піду я. — Ні!.. Куди? — Піду... — Постій!»
Зімкнула вії, змовкла, скам'яніла,
Спинилась і схилилась чолом;
Там думка билась, ще не зовсім зріла,
То млою крилась, мов якимсь крилом,

То раптом сходила, й лице ясніло;
Аж ось якогось висновку дійшла,
Щось вирішила, впевнено пішла.

«Я йду відсіль, щоб мужа розбудити,
Він має військо повести у бій;
Сідлай коня, та швидко, паже мій,
І зброю наготуй і принеси ти!
Все має бути у вас готове вмить!
Цей мій наказ — це слово Літавора.
До сходу сонця треба все зробити.
Римвід за все це відповідь суворо!
Мовчать про все, ні слова не казать;
На ганку князя маєте чекать».

Вона побігла, двері зачинила.
Думки Римвіда міцно обняли:
«Куди іти? Що діять? Війська сила
От-от збереться. Вже наказ дали
Рушати в бій»... — Спинився серед двору,
Схилив ще нижче він своє чоло,
І довго думав він, але в ту пору
Думок у нього певних не було.
Вони безладно бились без упину,
Не міг зібрати їх ні на хвилину.

«Чи спить ще князь, чи, може, вже підвівсь?
Зайти б до нього, скоро вже світає.
На все це він якусь розгадку має».
Римвід ступив на ганок. Та з'явивсь
Сам Літавор з далекого покою
В блискучому убранні бойовім;
Він на собі мав добре куту зброю
Він був у литім панцирі легкім,
При боці лівім щит тримав рукою,
Пас для меча праворуч був на нім,
З плеча додолу плащ пурпурний слався,—
Отак на битву грізний князь зібрався.

Непевним кроком тихо він ступав
Чи спересердя, може, чи з втоми,
Ішов він далі й рицарів стрічав,
Але ласкаво не всміхнувся нікому.

Узявши в пажа, він колчан надів,
На правім боці меч почав чіпляти.
Князь помилився, та ніхто не смів
Про це йому ні словом нагадати.

Зійшов із ганку, і над головою
Зайнявся прапор сяйвом золотим;
Сів на коня; уже збиравсь ясою
Сурмач вітати військо перед ним,
Та Літавор дав певний знак рукою
Замкнуть ворота, мовчки їхать всім
І тихо вивести весь люд службовий
На інший двір через місток дубовий.

Не битим шляхом їхали вони,
Праворуч рушили убік стежками,
Ішли ярами серед гущини,
Щоб вийти на дорогу за горбами;
Помалу вершники тяглись в ярах,
Та далі ширший їм простягся шлях.

Вже на німецький постріл із мушкета
Вони від замку княжого пройшли.
Помалу біг струмок із-за бескета,
Блискучі хвилі під ліском текли,
І в озеро, у хащах очерету,
Впадав потік серед нічної мли.
З боків гаї вставали перед ними,
А ген гора під зорями ясними.

І в місячному сяйві вояки
Побачили під темною горою
Корогви, сідла, каски, шишаки,
Сяйнули перші блискавиці бою,
І стали, наче мури ті, полки
Німецької кінноти бойової.

Понарські так виблискують ліси
У чарівному місячнім промінні,
Вже літньої позбавлені краси,
І перлами сіяють у долині
Краплиночки тремтячої роси;
Здається раптом очам мандрівцевим
Сріблястим ліс, а листя — кришталеvim.

Тут князя розпалив великий гнів,
І він меча підніс над головою,
Помчав мерщій вперед на ворогів,
Весь пройнятий вояцькою жагою.
Дивуються вожді, чом полетів
У січу сам, їх не веде до бою?
Хто має з них стояти на чолі,
На лівім хто, на правому крилі?

Римвід у битві князя заступає —
Шикую лавами своїх бійців,
Півколом на шляху їх розставляє:
У центрі — піших, вершників — з боків,—
Литва в бою так завжди виступає.
Дав гасло він, наїживсь ряд списів,
Від хмари стріл зчинилась веремія...
«Вперед, ура! Гоп-гоп! Ісус, Марія!»

Усе змішалось у борні страшній,
Зійшлись віч-на-віч, стали груди в груди.
Невже навіки грізний відблиск твій,
О ноче бою, світ людський забуде?
Цей щось кричить, а той упав німий,
Кругом кипить, палає пекло всюди,
У блиску зброї вихор тіл летить,
Хто втік від стріл — під копитом лежить.

Князь рветься все вперед перед собою,
Ніщо не може заступити путь,
Тевтони плащ його й блискучу зброю,
Помічену девізом, пізнають,
Вони тікають перед ним із страху,
А він жене їх і рубає змаху.

Та що це з ним у хвилю вирішну?
Чому, боги, у нього сил немає?
Він міцно б'є, — нікого не вбиває,
Не може зброю втримать замашну,
Що вбік іде, важким мечем одбита,
Та лиш повітря тне несамовито.

Збагнули німці, що даремний страх,
І кинулись вперед, щоб князя збити

На конях, із списами у руках,
Вони його хотіли оточити.
А князь спинивсь, немов під тягарем,—
Не може більше він махнути мечем.

До князевого йдеться вже загину,
Скрізь німці ріжуть, колють і січуть,
Але загін литовський в мить єдину
Собою в січі заступив їм путь,—
Хто від списів щитом охороняє,
А хто мечем удари відбиває.

Вже ніч минула, у ранковій млі
Зоря встає в рожевому промінні;
А бій триває,— запальні та злі,
В своїм змаганні лави безупинні,
Потоки крові ллються по землі;
А богові звитяги бойової
Ті й ті однакові у цьому бої.

Так батько Німан, на шляху своїм
З Румшиським давнім велетнем зустрівшись³,
Б'є хвилями по схилі кам'янім,
Підкопує і риє, розлютившись,
Але даремно бореться із ним,
І розливає води, натомившись.
Стоїть незрушно скеля кам'яна,
Але й не губить сил ріка гучна.

Хрестовикам терпіти більш несила,
І, щоб перемогти в бою хутчій,
Вони з гори запасний полк пустили,
І сам комтур повів його у бій.
Уже собою всю долину вкрили,
Ідуть у січу, наче той борвій.
Та хто це там з'явився під горою?
Чий грізний голос чуť на полі бою?

Всі глянули,— то чорний вершник мчав
До них на чорному коні баскому;
Як тїнь ялини в сяєві заграв
Лягає на узгір'ї сніговому,—
Так чорний плащ долину отїняв,

Спадаючи на чорну паполому.
І тричі він гукнув, аж грім розтявсь;
Не знать, до кого вершник озивавсь.

Примчав до німців рицар у тумані,
Та що в тім пеклі можна розпізнати?
Багато мертвих тіл на полі брані,
І вже нові там голови летять,
То впав шишак, то прапор повалився;
Усе змішалось, де той рицар бився.

Як часом на галявині густій,
Між соснами й крислатими дубами,
Сокири дзенькіт чуть у млі нічній,
Чи скрегіт пилки поміж деревами,—
То дроворуб у хащі лісовій
Рубає ліс, кладе його рядами;
Так невідомий рицар, всім на жак,
Рубає німців, прокладає шлях.

ЕПІЛОГ ВИДАВЦЯ

Якщо ти прочитаєш цю розповідь терпляче,
І як не вдовольнишся,— то не дивуйсь, читачу!
Бо темна плутанина, де змісту не добрать,
Дратує все ж цікавість — тому не слід картать.
Чом Літавор зостався і дав дружині зброю?
Чому він забарився і пізно став до бою?
Чи жінка на свій розсуд за князя йшла в біді?
Чому ж супроти німців став Літавор тоді?
Та відповідь даремно хотів би ти шукати.
Таж автор сам до того, як приступить писати,
Питав у тих, хто бачив, питав у тих, хто чув,
І записав у повість, немовби сам там був.
Не міг він правду зрадити і щось у ній змінити,
І домислом фальшивим не хтів нас одурити,—
А я, коли помер він, узяв, читачу мій,
Правдивий цей рукопис про час старих подій.
І вирішив цей запис для всіх оповістити,
Лиш треба було конче його чимсь доточити.
Питав я новогрудців, кому лиш вірить слід,—

Ніхто не знав нічого, лише старий Римвід.
Та скоро він помер там, пора прийшла старому,
І не сказав ні слова про князя він нікому
(Чи то не пам'ятав він, чи обітницю дав).
Та іншого я свідка в краю тім відшукав,
Що був княгині пажем, служив їй шанобливо;
Він, як людина проста, та вельми балаклива,
Був розповів чимало, я ж записав тоді,
Що з правдою в'язалось, що трапилось в житті.
Не все доречне, може, — що маю я сказати?
Але хоч краплю фальші дарма було б шукати.
Таж вигадки ні слова я в повість не додав, —
Лиш записав правдиво, що паж мені сказав.
А паж таке повідав: «Схвильована Гражина
Благала довго мужа, упавши на коліна,
Щоб він Литві на лихо не кликав ворогів,
Та він такий був гнівний, що й слухать не хотів,
Лиш усміхом глузливим стрічав її благання.
«Ні, ні!» — відповідав їй, і вислав без вагання.
Вона ж рішила князя умовить в інший раз,
Як він остигне трохи, й передала наказ
Ще посланців затримать, або відправить тихо.
Я їх тоді ж відправив. Та сталось ціле лихо!
Комтур поїхав звідси у розпалі страшнім,
Замість дарів на цей раз він ніс огонь і грім!
Коли ж про новину цю я передав княгині, —
Вона до мужа знову, — і я у тій хвилині.
Ввійшли ми до покою, — він у п'їтми мовчав,
За день князь натомився і в тиші міцно спав.
Лиш підійшла до ліжка, — не сміла розбудити,
Бо Літавор у гніві, мов смерч, несамовитий.
Враз інша думка в неї: поки володар спить,
Бере у князя шаблю, що в головах лежить,
Кладе на груди панцир, і плащ його вдягає,
І, зачинивши двері, на ганок поспішає;
Мене ж вона просила ні слова не казать
І вийшла на подвір'я, щоб на коня сідять.
Та чом не видно шаблі ліворуч у княгині?
Забула, чи згубила вона у тій хвилині?
Біжу шукать, вертаюсь, — а брама на замку.
Дивлюсь в вікно — нікого! Пішли. В цю мить гірку
Мене кліщами острах залізними стискає.
Що ж буде це? — Кричу я. — Що я робити маю?

Враз дивний гомін чую у млі я грозівій,
То з німцями почався у наших лютий бій.
Та ось і князь прокинувся ранковою порою,—
Чи то він добре виспавсь, чи розбудив грім бою?
Устав він і гукає, а я сховався в куток,
Увесь тремчу від страху, згорнувся у клубок.
І з закутка я бачив, як він шукає зброю,
Як гнівно до княгині вривається в покої,
Зламав замки у дверях, на ганку вже стоїть.
Я до вікна підходжу. (Вже почало сірїть).
Князь дивиться навколо, вслухається й гукає,—
Але у замку тихо, нікого там немає.
А потім миттю скочив, розгніваний, страшний,
Він у найбільшу стайню, де кінь був вороний.
Під'їхав він до шанців, спинився біля валу,
І прислухавсь уважно, звідкіль весь час лунало.
Рукою стис він повід, коня хутчій пустив
І через міст і шанці на битву полетів.
Біля вікна чекав я, що буде з того бою,
Аж ось усе затихло, вже сонце за горою.
Князь Літавор вернувся, вернувся і Римвід,
Несуть вони Гражину. Жахний у неї вид!
Із ран її глибоких стікала кров струмками,
Поранена у груди, вона була без тям,
Вона мов заніміла... Враз марить почала,
Упала в ноги князю і руки підвела.
«Пробач, мій Літаворе! Це вперше і востаннє...»
І князь заплакав гірко, настала мить конання.
Коли ж вона замовкла, князь у відчаї встав,
Закрив руками очі. (Я все це примічав).
А потім він з Римвідом поклав її у залі...
А решта вам відома,— що в замку сталось далі».
Так цю таємну повість віч-на-віч паж повів
(Римвід велів мовчати, таїть від земляків).
Коли Римвід впокоївсь, паж розказав усюди,
І цю скорботну повість почули наші люди.
Тепер у Новогрудку нікого не знайти,
Хто б пісню про Гражину не міг розповісти.
Усюди під сопілку про неї пісня лється,
І навіть поле бою Литвинки полем зветься.

КОНРАД ВАЛЛЕНРОД

*Історична повість
з литовського та пруського минулого*

(Уривки з поеми)

ІЗ «ВСТУПУ»

Сто літ минуло, відколи Хрестовий
Скупався орден у крові поганській;
Уже пруссак хилився під окови
Чи, щоб не датись владі християнській,
Тікав у світ, німецькою рукою
Мордований під самою Литвою.

Литву й тевтонів Німан розділяє:
Блищать по тому боці давні храми,
І ліс, богів притулок, віттям грає.
По цей бік зноситься над деревами
Високий хрест німецький аж до неба,
Раменами простягшися до лона
Литви, немовби землю Палемона¹
Усю хотів загарбати під себе.

Там видно юрби литвинів понурих,
У шапках рисячих, в ведмежих шкурах,
Що з луками і гострими списами
За панцирними стежать ворогами.
По другім боці, в шишаку та зброї,
Застиг німецький рицар у спокої
І, пильно оглядаючи границю,
То чотки лічить, то ладна рушницю.
І ті, й тамті пильнують переправи.

Так Німан, з літ прадавніх гостелюбний,
Що братніх людей сполучав держави,
Став нині за поріг до смерті згубний.
Життя не втративши або свободи,
Ніхто його не переплине води.
Лиш хміль литовський надить красотою
Тополя пруська, рівна та зелена,
І по гіллі він пнеться над водою,

На той бік простягаючи рамена.
Там, через річку перебравшись ясну,
Він любку обніма свою прекрасну.
Лиш солов'ї з литовської діброви
З братами запусчанськими своїми
Співають разом, сповнені любові,
Чи, стрепенувши крилами легкими,
Летять на спільний острів для розмови...

ПІСНЯ ВАЙДЕЛОТА

Коли чума Литву жадає охопити,
Її наближення одгадує пророк,
Бо вайделота спів віщує сумовитий,
Що в цвинтарях тоді, в імлистих оболонях,
Дівича морова² встає. Страшний вінок
Вогнем гадючиться на почорнілих скронях,
Чолом вона сяга найвищі дерева,
А хустка у руках кривава повіва.
І варта під шолом ховає лячно очі,
І мordi важко пси втискають у пісок,
Вростають каменем, і виють дні і ночі,
А дівка ставить свій лихий, зловісний крок
На села стишені, на замки і міста,
І скільки раз вона зведе криваву хустку,
То стільки палаців обернеться у пустку,
Ногою ступить де — могила вироста.

Поява згубна це... Та гірше згуби-тучі
В Литву ішов з країв німецьких напролом
Із чубом струсевим шишак тяжкий, блискучий,
І широченний плащ, карбований хрестом.
Де втисне привид цей стопу на землю милу,
Нічим багатих міст і сіл стають руїни,
Бо западає край увесь тоді в могилу...
Ах, хто Литву в біді зумів би захистити!
Одвідаймо удвох народів домовини,
Ми будемо співать, тужить, сльозу ронить...
О думо наша! Ти скрижаллю є святою,
Що з'єднує в одно старі й нові роки,
В тобі оберіга народ звитяжну зброю,
І пряжу дум своїх, і почувань квітки.

О думо! Не схитне тебе найтяжча сила,
Покіль тебе не дасть у кривду твій народ;
Народна пісне, міць земних джерельних вод,
Стоїш на варті ти людських жадань, святинь,
В тобі і дивний спів архангельський, і крила,
І меч архангела ти зводиш в дні руїн.

Охопить полум'я мальовані події,
Скарби меча вночі спустошать лиходії,
Пісні лише в віках зостануться нетлінно,
Коли ж не вміють їх поганці шанувать,
Поїть надією і жалем годувать,
Вони тікають в даль і никнуть до каміння,
Оповідують там про давнії часи...
Так соловей летить з запаленого дому;
Ще сяде на даху гарячому, хисткому,
Коли ж і дах впаде — тікає у ліси,
Грудьми гримучими співає над гробами
І мандрівцям свій біль несе понад шляхами.

Я слухав ці пісні. Не раз орач столітній,
Зачеплюючи кість позовклу лемешем,
Спiniaвсь, на дуді грав, один в полях,
самітний,
Молитву грав, або римованим плачем
Він повідав про вас, батьки старі, бездітні.
І тим сильніш мене тяжкі стискали болі,
Що я в просторах був єдиним слухачем.
Як з цвинтарів повзе у судний день повсюду
Труба архангела минувшину до суду,
Отак на звук пісень підводяться кістки,
Стають могутніми при зброї вояками,
Колони з каменю встають. Шумлять віки,
Озера висохлі красуються човнами,
І брами крилами бриняць поблиз морів,
Корони князівські і шаблі вояків...
І горно чарівниць кружля... Музика тне... —
Так мріяв я... Ох, як розбуджено мене!
Ліси прапрадідів і гори зникли в сумі,
І осипаються притертим пір'ям думи,
В домашній затишок пісень спадає квіт.
І люття у руках слабких стиха поволі,
І за плачем рідні моєї у неволі

Не чую часом дум, пісень минулих літ;
Та іскри юності, як райдуга травнева,
У глибині грудей, проте не раз спахнуть
І пам'ять освіжать, постелять добру путь,
І пам'ять в час такий, мов лампа кришталева.
На диво дивне всім оздоблена митцем,
Хоча і пил її охмарив давнім днем,
Але у серце їй свічник поставиш ясний —
І сяйвом світлих барв спахнуть минулі дні.
І розів'ється знов у замку на стіні
Прадавніх килим літ, притьмарений, прекрасний.

Коли б вогонь пісень я перелити вмів
У грудях слухачів і воскресити, брате,
Минувшину святу, коли б умів стріляти
Словами дужими в серця моїх братів,
То може всі в таку хвилину величаву,
Коли зворушать їх окрилені пісні,
Відчули б у серцях минувшини биття,
І сила у душі спахнула б, мов огні,
І прожили б вони хвилину ту на славу,
Як предки їх жили колись... усе життя.
Та викликати знов нащо віки з давнин?
Перед співцем часи й тепер не у провині,
Бо є великий муж, підвівся в силі він...
Йому пісні мої: учітеся ж, литвини.

АЛЬПУХАРА ³

Балада

Селища маврів у тьмі, у руїні,
Гине їх люд в безпораді;
Борються досі гренадські твердині,
Але чума у Гренаді ⁴.

Лиш в Альпухарі, залігши у шанці,
Б'ється загін Альманзора, —
Та обложили хоробрих іспанці,
Жде їх чи смерть, чи покора.

Вдосвіта сурми до бою заграли,
Битва гримить на світанні,
На мінаретах хрести заблищали,—
Взято фортецю останню.

Сам Альманзор як побачив, що сили
Більше нема в обороні,
Сміло прорвавшись крізь ворога стріли,
Втік од страшної погоні.

Бенкет між трупів почався в іспанців
На альпухарських руїнах.
Здобич паюють, поділюють бранців,
П'ють, утопаючи в винах.

Раптом надвірна сторожа доносить:
Рицар, що ймення не знати,
З панством найстаршим побачення просить,
Пильне щось має сказати.

То Альманзор був, король мусульманський.
Кинувши сховок безпечний,
Сам оддається він в руки іспанські,
Раб їх і друг їх сердечний.

«Я до іспанського,— каже,— порогу
Став із уклоном глибоким,
Вашому буду молитися богу,
Вірити вашим пророкам.

Хочу, щоб слава по світу настала,
Як мавританець побитий
Став переможцям своїм за васала,
Братом молодшим служити».

Шану іспанці до сміливих мають.
Як Альманзора впізнали —
Вождь обійняв його, інші вітають,
Друга немовби стрічали.

Всіх Альманзор по черзі обіймає,
Руки стискаючи гречно,
Та найміцніше вождя пригортає,
В губи цілує сердечно.

Раптом ослаб він, на камінь підлоги
Впав, побліднілий з нестями,
Але чалму переможцю під ноги
Кволими стеле руками.

Глянув навкруг — всі дивуються дивом:
Синню взялись йому лица,
Сміхом уста зазміїлись жакливим,
Сповнилися кров'ю зіниці.

«Гляньте, гяури! Я гордий і радий,
Що відплатив вам одразу.
Я одурив вас: прийшов я з Гренади,
В дар вам принісши заразу.

Так! Поцілунком своїм вам у душу
Смертної влив я отрути.
Гляньте — у муках конати я мушу, —
Вам таких мук не минути!»

Руки вперед простягає завзятий,
Мовби стисканням смертельним
Хоче іспанців усіх закувати,
Сміхом сміється пекельним.

Вмер, сміючись. Ще тремтіли повіки
Темних очей зледенілих.
Сміх той страшний залишився навіки
В рисах його помертвілих.

Прудко іспанці біжать, мов од кари!
Вслід їм — чума чорнокрила,
Жоден не вийшов із гір Альпухари,
Всіх моровиця скосила.

ПОМИНКИ

Додаток до третьої частини

ПАМ'ЯТНИК ПЕТРУ ВЕЛИКОМУ

Два други молоді стояли під дощем
Одним по-братньому накрившись плащем¹:
Один, покараний неправим царським гнівом,
Із Заходу прибув вигнанцем нещасливим,
А другий — росіян улюблений співець,
Що слави змолоду прийняв рясний вінець.
Недавно зналися, та глибоко спізнались,
Тому за кілька днів так щиро побратались.
Байдуже до земних було їм перешкод,
Їх душі — ніби дві альпійські верховини,
Що хоч роз'єднані потоком темних вод,
Та шум їх ворогів до них і не долине,
І там, в височині, схиляється гора
Одна до одної, як до сестри сестра.
Щось думав пілігрим перед конем Петровим,
А росіян поет таким озвався словом:

«В честь першого царя, що ці дива створив,
Цариця друга тут про монумент подбала,
І цар, подобою грізніший від богів,
На мосянжового піднявшись буцефала²,
Чекав, куди ж йому полинуть на коні:
Петрові затісні батьків його простори,
Не може він стоять у рідній стороні.
Тож послано по грунт у край чужий, за море.
З фінляндських берегів, де вічний шум кипить.
Граніт відірвано на повеління строге;
Пливе по морю він, по суходолу мчить
І в місті падає владичиці під ноги.
Готовий п'єдестал; летить із міді цар,
У римським одязі монарх батогоносний.
І кінь на камені до сивих рветься хмар,
Піднявшись на диби над опівнічні сосни.

«З постави іншої замилювався Рим,—
Народів любленець стоїть там, Марк Аврелій³;

Уславив змолоду своє ім'я він тим,
Що відігнав шпигів од царської постелі;
Коли ж гнобителям натяг міцну узду,
Коли оружно він на Рейні та Пактолі⁴
Приборкав варварів загарбницьку орду,—
Спокійно повернувся на мирний Капітолій.
Шляхетне має він і лагідне чоло,
Що відбиває думку про щастя для держави:
Правицю він підніс,— народові тепло
І радість посила той помах величавий;
А ліву руку він на поводи поклав,—
І зрозуміло нам, чому народ гукав:
«Вернувся цезар наш, наш батько милостивий!»
Поволі крізь юрбу цар їхати хотів,
Щоб добрим поглядом оглянути синів.
Кінь має гривую, палають очі жаром,
Та знає, що везе він миротворця в Рим,
Що звуть мільйони уст отцем його недаром,
І стримується сам у запалі своїм;
До батька підійти без жаху можуть діти,
Тому сповільнив хід румак дзвінкокопитий.
Сіяє в далечі безсмертя перед ним.

«А цар Петро пустив повіддя румакові,
Він потоптом промчав по всій землі спадковій
І змаху вискочив на скелю кам'яну.
Кінь на диби піднявся, угору зніс копита,
Не держить цар його, от-от жага несити
Коня і вершника в безодню пхне страшну.
Одвіку так стоїть, летить він і не пада,
Гірського бистрого подоба водоспада,
Що вмить мороз його скував на довгі дні;
Та сонце вольності засяє вдалині,
І теплий вітерець із заходу повіє,—
Що станеться тоді з каскадом тиранії?

ДЕНЬ ПЕРЕД ПЕТЕРБУРЗЬКОЮ ПОВІДДЮ 1824 р.

ОЛЕШКЕВИЧ¹

Все небо, що люті морози спалили²,
Посиніло, чорні пішли по нім цяти:

Так мрець, що чекає своєї могили,
Коли біля печі лежить серед хати,
Тепла лиш набравсь, а не сили живої
І дихає ліком в страшному спокої.

Війнув теплий вітер. Склепіння хмаристе,
Як дім повітряний, як велетнів місто,
Хитнулося в небі й, мов чарів облуда,
Руйновищем впала додолу споруда,
І дим, ніби ріки, у вулиці ринув,
Змішавшись з випаром теплим, вільготним,
Зводніли сніги, й доки вечір пролинув,
Весь брук залило ніби Стіксом болотним.
З полоззя карети зняли; зникли сани;
Вже бруком колеса гримлять переможно;
Та в морозі млистім крізь дим і тумани
Той повіз очима вловити не можна,
Бо видний лише з ліхтаревого блиску,
Що блима, як вогник блудний на багниську.

Край берега кілька ішло юнаків,
Любили смерком над Невою гуляти,
Аби урядовців на бчач не мати
І в місці безлюднім не стріти шпиків.
Ішли, озивалися словом чужим
І пісні чужої тихенько мурчали,
А часом спинялись, назад позирали,
Чи хто їх не слухав: — не стрілись ні з ким.
Отак над Невою ішли вздовж русла,
Що скелі над ним, як альпійські відроги,
І стали аж там, де до річки пішла
У камені рубана смуга дороги.
І раптом відтіль, де стояли юрбою,
Узріли людину внизу над водою;
Не шпиг, певне, був, бо дивився у воду,
Але й не човняр, бо хто ж плава по льоду?
Не був то й рибалка, бо мав у руці
Ліхтарик лише та якісь папірці.
Наблизились трохи; не скинув і оком,
Шнура потягнув, що у воду звисав,
Ось витяг, вузли полічив, записав,—
Здавалося — міряв, чи річка глибока.
І блиск ліхтаря одбивався від льоду,

Освічував книги його таємничі,
Блукав по нахиленім низько обличчі,
Жовтавім, як хмара над сонцем до сходу:
Шляхетне обличчя, вродливе і строге.
Він з книги своєї так пильно читав,
Що, кроки й розмову почувши з дороги,
Він навіть, хто будуть, у них не спитав,—
Руки лише порухом дав ніби знати,
Що просить, ба, ні! — вимагає мовчати.
І дивне було щось в тім русі легкому,
Бо ж ось юнаки, що над ним саме стали
І тихо шептались, сміялись, по тому
Замовкли несміло й його не урвали.
То раптом один подивився і скрикнув:
«То він!» «Але ж хто він?» «Поляк це, маляр,
Та краще сказати — чаклун, бо свій дар
Давно занехаяв, від пензлів одвикнув,
Все з біблії вчить та з чаклунських книжок
І каже, що з духами має зв'язок!»
Тимчасом підвівшись, маляр говорив
Немов сам до себе, складавши писання:
«Хто завтра ще житиме — чуда дожив,
То друга вже проба, але не остання;
Потряс бог щаблі ассірійського трону,
Потряс бог у гніві ґрунти Вавілоу,
Та бачити третє — не дай мені, боже!»
Так мовивши, стрічних лишив над водою,
По сходах зійшов нешвидкою ходою
Та хутко і зник десь по той бік горожі.
Ніхто з них не втямив, що мова та значить:
Одні з них із сміхом, а хто в здивуванні,
Гукнули всі разом: «Чаклун наш дивачить!»
Постояли з хвильку в пітьмі у мовчанні,
І бачивши: ніч понад долом бурхлива,—
Самі по домах розійшлися квапливо.
Один не пішов. Вгору сходами збіг,
Побіг вздовж тераси — не вбачив людини,
Ліхтар лиш її вдалині постеріг:
Лелів ніби світло блідої зорини.
Хоч він не добачив, яке те обличчя,
Хоч він не дочув, що про нього казалося,
Та голос чудний і слова таємничі
Так дуже вразили! — По хвилі згадалось,

Що він чув той голос, і біг у знеможі
Крізь ніч і сльоту по незнаній дорозі.
Від руху швидкого, здавалося, гас
І мерхнув ліхтар ув імлі тій вологій,
І меншав неначе; та ось він нараз
Застиг нерухомо на площі розлогій.
Юнак свої кроки подвоїв, добіг;
На площі каміння лежало горою;
На брилі одній маляра постеріг:
Стояв нерухомо, огорнений млою.
Була голова непокрита і плечі;
Правиця піднесена; блимнув ліхтар,
І знати було, що крізь млу порожнечі
Вдивляється в мури палацу маляр.
В тих мурах вікно біля самого рогу
Світилось; він світло в вікні споглядав
І в небо шептав, мов молившися богу,
І голос підніс, і в п'їтьму проказав:
«Не спиш, бачу, царю?! — Вже ніч пізня долі,
Поснули дворяни, а ти не спиш, царю?
То духа наслав бог з ласкавої волі,
Щоб знав ти, що грїм над тобою у хмарі,
Та цар хоче спати!.. Заплющує очі
І скоро засне; але ж божим велінням
Від ангела був він у сні серед ночі
Не раз остережений віщим видінням.
Давніше і він був незлим чоловіком;
Дедалі поволі тираном ставав;
Зійшли божі ангели; зрештою, з віком
Частіш на диявольську стежку звертав.
І раду останню, чуття ці пророчі
Він викине з думки, як марення ночі,
А завтра ще вище похлібці-холопи
Пиху йому здіймуть, аж чорт його вхопить...
Піддані з домків, та нікчемність убога
Покарані будуть раніше за нього;
На мертве у гнїві грїмниці наславши,
Перун у верхів'я та вежі влучає,
Людей же кáраючи, в доли б'є завше
І винних найменше — він перших карає...
Поснули в пияцтві, сварках чи розкоші,
Прокинетесь завтра — мерців лише купа.
Тож спіть без турбот, як звірина та глупа,

Аж вас божий гнів, як мисливець, сполоше,
І, нищивши все, що по нетрях спітка,
Натрапить нарешті барліг хижака.
Я чую! Он там! — де все кригою скуто,
Вже виткнулись вихори, — моря почвари,
Вже крила собі поробили із хмари,
Вже всілись на кригу, зняли з неї путо;
Я чую! — вже моря розгойдані хлані
Гризуть, поривають вудила крижані,
І вир мокру шию до хмари здіймає;
Уже! — бо ланцюг, одним-одним тримає!
Урветься! — я молотів чую кування...»
Сказав і, збагнувши, що хтось наслухав,
Свічу погасив і в імлі він пропав.
Так блиснув і зник, як нещастя віщування,
Що серце неждано пониже, мов стріли,
І зникне — страшно, але незрозуміле.

*Цей уривок російським друзям
присвячує автор*

ДО ПРИЯТЕЛІВ-РОСІЯН

Чи вам я впам'ятку? — Я, тільки-но згадаю,
Як друзі гинули в вигнанні, в кайданах,
Пригадую і вас у цім далекім краї,
Встаєте, як живі, у мене ви в очах.

Де ви? Рилєєв той, що благородну шию
Я по-братерському колись йому стискав¹,
На шибениці він: велів так цар Росії,
До дерева ганьби пророка прив'язав.

Рука Бестужева, поета і жовніра²,
Тепер одірвана від шаблі, від пера, —
До тачки деспотом рука прикута щира
І польська з нею вряд і поруч, як сестра.

На інших, може, з вас ще тяжча кара впала.
Хтось, може, звабився принадою чинів,
І плазувать душа перед тираном стала,
І він поклони б'є там, де поріг царів,

Продажним язиком його тріумфи славить
І з муки братньої глузує перед ним,
Моєю кровію свого меча кривавить
І гордий злочином, як подвигом гучним.

Коли здаля до вас, до скутого народу
На північ прилетять мої пісні-жалі
І продзвенять вгорі над вічним краєм льоду,—
Хай волю вам звістять, як весну — журавлі.

По голосу мене пізнаєте; закутий,
Тирану лестячи, як уж, я плазував,
Лиш вам одкрив усе, що думать міг і чути,
Мов голуб, простоту для вас незмінно мав.

Тепер над світом став я з келихом трутизни,
Гіркі мої слова, пекучі повсякчас;
Ця гіркість, виссана із крові й сліз вітчизни,
Хай ваші кайдани понищить, а не вас.

А хто в словах моїх образи тінь вбачає,
Той пса нагадує, що так навик носить
Свого нашійника, аж руку ту кусає,
Що від нашійника бажа його звільнить.

П А Н Т А Д Е У Ш
АБО ОСТАННІЙ НАЇЗД НА ЛИТВИ

Шляхетська історія 1811 і 1812 років

УРИВОК З КНИГИ ПЕРШОЇ «ГОСПОДАРСТВО»

О Литво¹, краю мій! Ти на здоров'я схожа!
Яка ти дорогá, лиш той збагнути може,
Хто втратив раз тебе. Як видиво живе,
Тебе малюю я, бо туга серце рве.

О Діво пресвята, що в Острій світиш Брамі²
І Новогрудок наш борониш, і над нами
У Ченстохові світ небесний розлила!
Так, як колись мене малого ти взяла
І чудом вирвала од хворості страшної
(То неня, силою керована ясною,
Тобі до захисту дала своє дитя,—
І знов прокинулось притьмарене життя,
І вилив на твоїм освяченім порозі
Я сльози радості, подяки чисті сльози),
Так нас повернеш ти у милий, рідний край!
Тимчасом душу цю, де звив гніздо одчай,
Неси на пригорки, на луки оксамитні,
Де води Німана плюскочуться блакитні,
Де червоніє цвіт зелених конюшин,
Де гречка ніби сніг, свиріпа як бурштин,
Де хвилі золота високе котить жито,
Де повні колоски пшеницею наліто,
Де квітчана межа звивається, як пас,
І груша на межі широко розрослась.

Серед таких ланів, край голубої річки,
В березовім гаю фільварок невеличкий
Стояв, красуючись. Кругом тополь ряди,
Як захист од вітрів, що віють завсігди
Пори осінньої. Домок, хоч нехимерний,
Але збудований на камені майстерно,
Побілений як слід, видніш тому було,
Що мав навколо він темнозелене тло,
Велика, чепурна виднілася стодола

І золотилися тяжкі скирти довкола —
Набуток рільника з широкополюх нив.
Струнких копиць та кіп ти б навіть не злічив,
Кругом розсипаних по полю, наче зорі.
Не плуг, не два, не три тут, певно, землю оре,
Наказом всі одним послані в поля.
Яка ж бо чорна тут скороджена рілля,
Яка вона пухка — мов грядка на городі!
Таж певне тут і лад, і згода у господі!
Широка брама всім дає зичливу вість,
Що добре прийнятий тут кожен буде гість.

Отож якогось дня на бричці парокінній
В'їжджає в двір панич — і, повен нетерпіння,
Прямує до дверей дедалі радісній
(А коні пущені смачний жують шпорш).
Одначе ні душі ні в вікнах, ні круг хати
Не видно. Пусто скрізь, і двері всі узяті
На давні закрутки. Тож їх він одчинив
Щасливо (не хотів шукать робітників
І їх розпитувать). Гість, видно, дуже радий
Побачить цих кімнат низеньких анфілади,
Ці меблі, ці ряди обтяжених полиць:
Таке кохане все, знайоме до дрібниць,
Хоч видане давно. Він, бач, у місті вчився,
Науку довершив і вдома опинився.
Уважно огляда, як сестер та братів,
І стіни, і кутки, де хлопчиком ходив.
Ті ж лави, ті ж кругом шпалери старожитні,
Що споглядав колись у радості самітній,
Та все поменшало і все не так блищить.
От, наче давній друг, старий портрет висить:
Костюшко³ в краківській чемерці і при зброї,
Із шаблею в руці та з поглядом героя.
Таким він був, мабуть, коли заприсягав,
Що все своє життя на той вівтар поклав,
Де серце страдницьке великої отчизни —
І клявся, осяйний, розчулений та грізний,
Що прожене мечем трьох збройних владарів
Чи сам паде на меч⁴.

Ось погляд опустив
У польським одязі пан Рейтан⁵, повен болю,
Що славний рідний край свою утратив волю;

Ніж у руці його, а перед ним «Федон»
І давня оповідь, як жив і вмер Катон⁶.
Ясінський он, юнак і гордий, і похмурий,
І вірний друг його в погожий час і в бурі —
Хоробрий Корсак⁷. Скрізь постави вояків,
Пожежа, зброя, дим, загони москалів⁸,
Сусідів і братів неутомленні свари...
А з шафи дивляться по-дружньому дзигари,
Знайомі з давніх літ. Він радісно підбіг,
Немовби привітать хотівши любо їх,
І за шнурок потяг свавільно й пустотливо,
Бажавши знов почуť наївні переливи
Мазурки давньої. Дзвенить вона, співа,—
І спомин юності у серці виплива.
По дому ходить гість, шукаючи кімнати,
Де довелось йому рости та виростати...
Найшов — і відступив здивовано панич;
Тут жінка мешкає, це безперечна річ!
Та хто ж це? Дядько ж бо так досі й не женився,
А тітці Петербург давно вже полюбився!
То, може, ключниця? Одначе — фортеп'ян,
І ноти, і книжки, і золотий туман
Якогось милого, затишного безладдя...
Ні! Ручка молода в цій поралась шухляді!
Он сукня, наче сніг, готова до вбрання
І кинута чомусь недбало, навмання;
Он пишно на вікні, лілові та багряні,
В вазонах розцвіли левконії й герані.
Тут подорожній став і виглянув з вікна,—
І знов дивується: де кропива буйна
Колись широкими кущами розросталась,—
Братки з шавлією в розмові запишались,—
І ніби сплетена у цифри та слова,
Шовкова з м'ятою стелилася трава.
Грядки хтось поливав недавньою порою,
Коновка-бо в траві стояла із водою,
Та садівниці вже не бачити й не знать,
Хоча ворітця ще від дотику тремтять,
І слід маленької, дівчої б то, ніжки,
Що ані туфельки на ній, ані панчішки,
Лишивсь на білому, неначе сніг, піску.
Хтось, видно, перебіг недавно в квітнику

Ходою бистрою, квапливою й легкою,
Аж ледве до землі торкаючись ногою.

Замислено панич спинився край вікна...
Навколо — дух квіток та літня тиша,
Та бджоли десь гудуть, п'ючи меди солодкі...
Він дума: вернеться таки ж вона з проходки,
Очима по слідах стривожено блука
І мислить: хто ж би то? І звідки? І яка?
Враз глянув: на паркан, у сяйві дня і вроди,
Струнке та радісне дівчатко юне сходить!
Біленьке, мов той пух, легеньке убрання
Вкриває перса їй, а плечі відслоня.
(Одежа, бачите, для тихої години,
Коли ніхто чужий литвинки не зустрине).
Хоча й на самоті, а перса якцільніш
Прикрила ручками, гнучка, немов комиш;
Волосся золоте, зачесане над чолом,
В промінні сонячним сіяє ореолом,
Лиця ж не бачити: схилилась до гілля
І пильно дивиться крізь нього на поля.
Щось запримітила, ударила в долоні
І засміявшись, через квітки червоні
По тих поливаних, укоханих грядках
Майнула до вікна, неначе білий птах.
От через дощечку, на край вікна обперту,
В кімнату пурхнула, всміхаючись одверто,
Легенька й радісна, у літній тишині,
Як сяйво місячне буває навесні,
Іде до дзеркала, не знаючи тривоги,
Щоб сукню примірять із шовку снігового...
Ой леле! Хтось чужий! Що діять! Що робить?
Сукенку кинула і побіліла вмить...
Панич зніяковів — і спалахнув рум'яно,
Мов хмарка, що зорю зустріла раннім-рано.
Хотів сказати щось, та що сказати і як?
Склонився до землі схвильований юнак,
А панна зойкнула, немов мала дитина,
У сні налякана. От так пройшла хвилинка —
Він стиха дивиться, — а панни вже нема,
І щось пекучу кров у грудях підійма,
І чути серця стук... Що ж? Мало це смішити,
А чи соромити, чи може засмутити?

От у Сопліцівці відомо стало всім,
Що гість новий прибув у гостелюбний дім,
Вже коні стомлені заведено до стайні,
І всипали вівса їм конярі, звичайні
Вітати гоїно всіх, хто в хутір заїздив,—
Сопліца-бо, суддя старошляхетський, вів
Порядок у житті своєму і в господі:
Він коней, всупереч отій новітній моді,
Ніколи в заїзди на корм не відсилав,
А власний їм обрік та сіно видавав.
Одначе челяді не видно для вітання,
Та не тому, що зле їй дано виховання:
Чекають Войськового⁹, що хоче так як слід
Віддати прибулому пошану і привіт.
Він — давній приятель хазяїна, Сопліци —
Тут за порядком звик по всім дворі дивиться,
І, поки пан Суддя повернеться з полів,
Вечерю готувать і накривать велів.
Гостей вітати звик: під шум бенкетів милий
У нього кучері як срібло посивіли.
Отож, здійнявши свій домашній пудерман¹⁰,
Він старосвітський вдяг оздоблений каптан,
Що наготований в кімнаті був зарання:
Вже ж не вітать гостей у ткацькім пудермані!
А добре зналося, що нині до воріт
Прибуде не одна сусідка чи сусід.

Пан Войський на поріг, прибулого вітає.
Пізнав — і, скрикнувши, цілує, обіймає...
Розмова мішана похапливо біжить,
В якій хотілось би події всі вмістити
За чималенький час; тут вигуки й вітання,
Вітання ще нові, і усміхи, й зітханья...
Коли ж, здавалося, настав уже одплив,
Пан Войський хлопцеві новини ознаймив.
«Гаразд, Тадеуше (бо звався як Костюшко
Приїжджий молодик). Гаразд, мій Тадеушку:
Прибуть в Сопліцівку ти добрий вибрав час,
Багато-бо гостей тепер гостює в нас,
Багато панночок — є вибір знаменитий!
А дядько твій тебе намислив оженити.
Прибув за кілька день сюди граничний суд
Та й Граф, що з ним процес, узавтра буде тут;

З жоною й дочками прибув і Підкоморій¹¹...
Давно скінчить пора сусідські чвари й спори!
От молодь і пішла на влови до дібров,
Зо старшими Суддя на житній лан пішов —
Женців доглянути. Он, бачиш, лан під гаєм?
Ходімо зустрічат! Ми скоро їх спіткаєм!»

Ідуть дорогою. Розмова невгава.
Вечірній вітерець здалека повіва,
І сонце котиться на тихий відпочинок,
Червоне й радісне, немов після обжинок
Здоровий, повний вид щасливого женця,
Що, праці ревної діждавшись кінця,
В сім'ї вечеряє.

Туманяться діброви.

І присмерк виповня високий бір сосновий,
Що, злившись в одно, стоїть неначе дім,
Промінням на даху освітлений ясним,
Останні відблиски проглянули крізь віти,
Мов свічки сяєво в віконниці прикриті,—
І згасли. На полях не чуть серпів і кіс:
Ім вечір супокій і злагоду приніс.
Такі-бо, бачите, порядки у Сопліци:
Як сонце спочива — спочить усім годиться!
Віз недокладений вертається з ланів,
Своєю легкістю дивуючи волів.

Аж от і стрінуту веселу всю громаду,
Що йшла, тримаючись усталеного ладу:
Спереду дівора, там старші і панни,
А хлопці по боках. Закон старовини
Казав, щоб паничам з паннами не мішатись,
Давать дорогу їм і осторонь триматись.
Чинити так ніхто нікому не велить,
Та кожен знає й сам, як слід ходити й жити,
І пана Судію шануючи, мов тата,
Воліє прадідних звичаїв не ламати.
Господар так було провадить молодим:
«Порядком держитесь й сім'я, і двір, і дім,
Без нього падають у глибочінь неслави
Народи і царі, державці і держави».
То кожен — чи слуга, а чи вельможний гість —
У домі у Судді в порядку п'є і їсть.

Небожа привітав Сопліца нехапливо,
Дав руку цілувать, веселий та щасливий,
І сам поцілував Тадеуша в щоку,
Зганяючи з очей оту сльозу швидко,
Що більше за слова до серця промовляє.
Усі примітили, як хлопця він кохає.

Хазяїнові вслід плавма плило із нив:
Отара з меканням верталась до хлівів,
І туча куряви тяглася з пасовиська;
Там, далі, лясканням предовгого бичиська
Тірольських пастухи загонили корів,
Що в кожної дзвінок на пасочку дзвенів;
Нарешті, конярі ведуть і гонять коней...
Уже гучне відро в криниці темній тоне,
І все до жолоба старого надбіга:
Вечірня з'єднує усіх тварин жага.
Суддя, хоч стомлений, підходить до криниці:
Хазяйське око скрізь повинне додивиться
І все оглянути як слід на схилі дня:
Господар поглядом насичує коня.
Пан Войський в сінечках із Возним¹² сперечався,
Бо Возний, поки люд найжджий забавлявся
В полях, по запустях,— чомусь подав наказ
Вечерю лаштувать не в домі, а якраз
По другий бік двора, де замкові руїни
Підносили свої камінні, давні стіни.
Що це за хитрощі? Пан Войський вдався в гнів,
Та Возний план таки до решти свій довів,
І пізно касувать, бо й стіл уже накрито.
Доводиться гостей до замку запросити.

Дорогою Судді Протазій поясняв,
Для чого він наказ господарів зламав:
У замку зала б то і вища, й обширніша,
І, щоб приймать гостей, запевне вигідніша —
Усякий згодиться і кожен все те зна.
А що шибки давно повиймано з вікна
І дещо зламано — так це ж такі дрібниці!
(Так каже — і Судді, в ознаку таємниці,
Щораз підморгує. Велику, бачте, ціль
На оці Возний мав). Як за верству відтіль
Од дому Судії, старих часів уламок,

Стояв Горешківський давно спустілий замок.
Горешко смерть прийняв у чварах, у війні,
Маєтки взяв уряд,— і знищено в ті дні
Те, що роки жило, цвіло і розвивалось,
Де учти голосні та бенкети справлялись.
Частину за борги, уже багато літ,
Забрав собі то той, то інший знов сусід,
Частину — родичі з жіночого коліна.
Та от ще ця стоїть занедбана руїна,
Що прості шляхтичі і дарма б не взяли,
Такі-бо витрати на замок той були.
Лиш Граф, близький сусід, Горешків дальній родич,
Вподобав ці старі бійниці, вежі, сходи:
Він по чужих краях недавно мандрував
І, тільки глянувши, упевнено сказав,
Що дім готичної, мовляв, архітектури,
Хоч говорив Суддя про того ж замка мури,
Що майстер з Вільна був, отож ніяк не гот.
Граф був романтиком, аматором пригод —
І замком захотів як стій оволодіти.
Суддя — собі. Отож процес зайшов кипіти:
То земство, то уряд губернський, то сенат,
Аж знову діло все вернулося назад —
Великі і Судді, і Графу давши збитки —
На пограничний суд... Вже з'їхалися й свідки,
Щоб дати справі тій належний рішенець
І чварам бажаний покласти враз кінець.

Протазій слушність мав, що замкова кімната
Придатна, щоб гостей і суд весь трактувати:
Неначе рефектар¹³, простора та ясна,
Кругом пілястрами оздоблена вона;
Округле, без окрас у ній склепіння строге,
На стінах же висять оленів, лосів роги,
І скрізь підписано, хто й де уполював.
Серед трофеїв тих горешківських сіяв
Півкозиць¹⁴: давній герб, в боях і в учтах знаний.

От гості сходяться. Усяк святочно вбраний,
Усякий, знаючи, як жить серед людей,
Розмову повагом незмушену веде.
Ввійшли, спинилися і утворили коло.
Для Підкоморія найвище місце столу

Лишили, бо такий і вік його й уряд.
Він низько кланявся, як каже давній лад,
Паннам і паніям, і молоді і старшим,
На покуть ідучи своїм поважним маршем,
Праворуч Судія, а ксьондз при ньому став
І по-латинському молитву прочитав.
По чарці випито. Усі круг столу сіли
І мовчки холодник литовський жваво їли.
Тадеуш, яко гість, побіля пишних дам
Сів при господарі, хоч молодим літам
Належало б лише в кінці стола сидіти.
Ще поруч місце є. Все так як слід накрито
І невідомого прибульця дожида.
Суддя уже не раз на двері погляда,
Тадеуш і собі перебіга очима,
Немовби дивне щось таїться за дверима.
Що з того, що панни сіяють край стола,
Що навіть короля потішити б могла
Краса їх молода, як квітка в темнім гаї:
Він тої, що нема, уважно виглядає!
Звичайно, загадка! У молодих літах
Шукаєм щастя ми свого в загадках.
Вродлива поруч з ним сидить Підкоморанка,
Та він ні разу їй не наливає склянки,
Тарілок не зміня, не подає їй страв
І ніби нехотя слів зо двоє сказав,
Тому й не вплива з почтивої розмови
Його столичний блиск і виховання нове.
Порожнє місце те, де люба таїна,
Вже не порожнє, ні! Він виповнив до дна
Його уявою, бажаннями, гадками,
Що ніби ті жабки на луці, між квітками
Плигають радісно над вечір дощовий, —
І образ перед ним підноситься живий,
Як пишна лілія на водянім просторі...

УРИВОК З КНИГИ ЧЕТВЕРТОЇ «ДИПЛОМАТІЯ І ЛОВИ»

І Войський взяв тоді ловецький ріг крутий,
На тасьмі припнутий, закручений як змій,
І притулив до уст двома його руками.
Кров блиснула в очах. З надутими щоками,

Втягнувши живота, він з легенів послав
До рога віддихи — і голосно заграє.
Як поривом вітрів, усе повніше грою,
І гай відповіда стократною луною.
Мовчать облавники; всіх подив охопив,
Усіх зачарував міцний, прозорий спів.
Артист, ухвалений між пущами віддавна,
На старості згадав своє мистецтво славне.
Він сурмить і гаї сколихує до дна,
Немов спускає псів і лови почина.
У грі — історія денного полювання:
Ось тихий перелив — то гасло до шукання,
Ось дальні відгуки — пси гонять по слідах,
Ось ніби грім гримить — то постріли в кущах.
Спинився й ріг тримав. Здавалось, далі грає,
А то луна йому з лісів одповідає,
Музику дивную довкола розлива,
Що аж заслухались старезні дерева.

Гра знову. Ніби ріг чудні проходить зміни:
То чистий і тонкий, то грубшає і рине,
Як голоси звірів. То довгошійй вовк
Простягся і завмер і вдалині замовк,
То ріг у пащеку ведмедю розрісся,
То зубри заревли, засурмили по лісі,
Столітні в корені хитаючи дуби
І в небо темний рик піднявши, мов клятьби.
Спинився й ріг тримав. Здавалось, далі грає.
А то луна йому з лісів одповідає,
Далеких покликів проходить перегук:
До дуба дуб озвавсь, озвавсь до бука бук...
Дме знову. Сто рогів удалині співає:
Ловецькі голоси, собак шалені зграї,
Тривога, гнів і шал, розлючений ведмідь,—
І вгору, аж до хмар звитяжний крик летить.

Спинився й ріг тримав. Здавалось, далі грає,—
А то луна йому з лісів одповідає,
У кожному дереві співає ріг луною,
Зливаючись в одно, мов хори, між собою,
Музика ширшає, іде в безмежну даль
І, затихаючи, ясніше мов кришталю,—
І стихла на краю небесного порога...

Тут руки опустив старий митець од рога,
І дивний рiг упав, гойдаючися, вниз,
На тасьмі стриманий. А Войський зiр пiднiс
Натхнений, осяйний, вслухаючись, як тоне
Останнiй дальнiй звук — останнi вiдгомони.
Враз вiват крикнули, i оплески стрiльцiв
Рознеслись пущами, як стоголосий спiв...

УРИВОК З КНИГИ ДВАНADЦЯТОЇ «ЛЮБИМОСЯ!»

...До танцю. «Полонез!» — в одно гукнули слово,
А хоч приїхали музики вiйськовi,
Суддя сказав проте: «Традицiї живi
У родi нашому, що при сiльськiй музицi
Ми на заручинах повиннi веселиться.
Он бачите — скрипаль стискає вже смика,
І ходить ходором у того он рука,
Що кланяється нам, тримаючи козицю.
Нам вiдсилати їх, панове, не годиться, —
Ще, чого доброго, заплакали б старi...
Та й наші мiлодi при їхнiй простiй грi
У танцi простому скакати охотнiше.
Капели вашої послухаєм пiзнiше,
Щоб i вибагливий задовольнити смак...»
І теє мовивши, подав до танцю знак.

По лiктi рукава дбайливо закотивши
І грало до плеча убоге приложивши,
Смичка, мов коника, скрипаль пустив гулять,
А двоє узялись козицю надимать,
Подiбнi до дiтей крилатого Борея¹.
Здавалося: от-от полинуть над землею,
Руками-крилами пiднесенi в блакить.

Бракує лиш цимбал. Хоч не один стоїть
Помiж присутнiми, що вмiє на цимбали,
Та перед Янкелем нiзащо б не заграли.
(Рiк тому безвiсти вiн зник у краї цiм,
Тепер з'явився знов при штабi вiйськовiм).

Всі знають, як старий чудово вміє грати,
Тому й не важаться ті палички узяти,
Що ними цимбаліст у струни дзвінко б'є.
Той просить, той йому цимбали подає,—
А він зрікається, одвик, мовляв, куди там.
І як таким панам заграти знаменитим!
Аж Зося підбіга — і з білої руки
Передає йому, склонившись, палички,
І обніма його, і леститься, і просить.
«Ну,— каже,— Янкелю! Хіба ж тобі не досить,
Що стільки душ тебе припрошує заграти?
Та й слова давнього ти маєш дотримати,
Що на заручинах у мене... Пам'ятаєш?..
Ну, правда ж, Янкелю, сьогодні ти заграєш?»

Старий любив її сердечно з давніх літ,
Тож бородою він кивнув у відповідь,
Що вже зрікатися не має більше сили...
Тут крісло майстрові старому підкотила
Юрба захоплена, цимбали принесла,
Не навтішається!.. А він із-під чола
Очима гордими сіяє над юрбою.

Так сивий ветеран, коли його до бою
Ізнов покликано, бере меча до рук,
Що зо стіни йому малий дає онук,
І, повен радості, що сили ще не втратив,
Сміється й тішиться.

Замовк і грім віватів,

І шум, і вигуки. Два учні молоді
Перед музикою навколішки тоді
Цимбали строїти взялися та ладнати.
Він, очі змруживши, поважний, бородатий,
Угору палички підніс, немов застиг,—
І несподівано діткнувся струн дзвінких.

Спочатку тактом він ударив тріумфальним,
А далі мов дощем розсипався навальним,
Грізною бурею заграв, зарокотав...
Аж раптом палички старий митець підняв,
Бо не музика то, то ще були лиш проби.
Гра знову. Тихий дзвін, мов дальній звук жалоби,

Як муха по струні легеньким б'є крильцем, —
І з гордим, осяйним піднесеним лицем,
Натхненням сповнений, обіруч він ударив...
І чують слухачі, як сила дивних чарів
Весь військовий оркестр з цимбалів виклика.
У бубни мідні тнуть, засурмили війська, —
І мая Третього² б'є полонез гарячий
В повітря стишене. Молодших нетерпляче
У танець кинутись музика порива,
А в старших пам'яті далеке ожива;
Той час, коли сенат ознаймував народу
У згоді з королем даровану свободу,
Коли, трактуючи свого короля,
Гукали: «Польська хай повік цвіте земля,
Нехай живе король, нехай живуть всі стани!»
І в танці хвилями кипіли громадяни.

Дедалі радісніш напружується звук, —
І нагло, ніби свист розлючених гадюк,
Чи по тонкому склі заліза скрип разучий,
Акорд прорізався фальшивий, нестерпучий.
Усі здивовані — чи не змилив артист?
А він повторює той самий злісний свист,
Він зрадницьку струну умисне знов торкає.
Що має значити? Аж раптом: «Знаю, знаю! —
Гервазій вигукнув і затулив лице, —
Я пізнаю цей звук! Облуда, зрада це,
Це Тарговиця, так!» І тут, немов зумисно,
Із брязком лопнула струна та лиховісна.
А майстер знову ритм і тони відміння:
Стогнання, вигуки, атака, штурм, борня,
І зойки матерів, і ревний плач дитячий...
Усяке, слухавши, само потиху плаче.
Так майстер, граючи, віддати догадав
Ті вікопомні дні, коли пожар палав,
Коли лилася кров на давніх мурах Праги,
І в морі розпачу потонув крик одваги.
Всі раді, що митець музику горя й сліз
Нарешті заглушив, мов до землі притис,
На струни кладучи міцні свої долоні.

Хвилина — і в новім іде музика тоні
Легеньким бренькотом, неначе кілька мух

В повітрі підняли танечний, ніжний рух,
На волю вирвавшись із сітки-паутини.
Росте гармонія, зміцняється і плине,—
І раптом піснею прорвалася вона
Про вояка того, що дальня чужина
Його з могилою у полі обвінчала,
Що мурава його китайкою вкривала,
Що коник копитом для нього землю рив...
Жовніри слухають сумний, знайомий спів
І згадують часи великої тривоги,
Як довелося їм іти в чужі дороги,
Снігами, пісками гарячими блукать,
На вітрі, холоді днювать і ночувать,
В недружньому краю хворіть, голодувати...
Там пісні рідної їх тишив звук крилатий,
Серцям зневіреним про віру кажучи.

Музика, ще жалю та сліз додаючи,
Тугими струнами нараз перебігає
І тони стишує. У небеса безкраї
Натхненно дивлячись, знов ніби він застиг,—
І несподівано по струнах голосних
Обіруч б'є митець, і звуки тріумфальні
Дзвенять, як бойові, звитяжні труби дальні,
Усім визвольницький віщаючи похід;
«Хай Польський край живе і квітне много літ!
Домбровський, батьку наш, вертайся до отчизни!» —
То марш Домбровського розкочується грізний,
Що легіони нам побідні принесли...
Усі підхоплюють, співа старий, малий,
І сотні голосів лунають, наче дзвони...
Музика зупинивсь, останні відгомони
Уважно слухає, немовби сам собі
Дивує. Поглядом блискучим по юрбі
Перебігає він. Упав шличок на плечі,
А щоки аж горять, неначе молодечі,
І срібним віялом сіяє борода.
«О батьку! Наш народ Месії дожида,
Як ми тебе в Литві невільній дожидали,—
Він до Домбровського промовив генерала.—
Ти волю нам вернув, ти нам вернув життя».
І Янкель з радості заплакав, як дитя.
Любив отчизну він, ділив із нею й муку,

І щастя. Генерал подав старому руку,
Той шапку лисячу з низьким уклоном зняв
І руку воїна старий поцілував.

До полонеза час. Пан Підкоморій звівся,
Одкинув кунтуша вильоти, уклонився,
І вуса покрутив, і Зосі руку дав,
І, усміхаючись, до танцю попрохав.
По знаку заграно, — і він панує в танці.
Червоні світяться по мураві сап'янці,
Б'є з карабелі блиск, і пояс мов горить.
Іде він повагом, неначе мимохить,
Та в русі кожному дається прочитати
Ті мислі й почуття, що хоче він сховати:
Лукаво голову до панни похилив, —
Вона соромиться, не слухаючи слів,
Конфедератку зняв і уклонився хвацько,
Вона ж ні пари з уст — і глянула зненацька.
Її очей ясних несмілива блакить
Одповіла йому, і він сміється вмиць.
Тут прискорив ходу і дивиться з пихою
І грає шапкою оздобно-дорогою;
То набік ізсува, то чаплиним пером
Вона виблискує, сіяє над чолом.
За ним — заздросники підступними слідами...
Не знати б їх волів, схиляється до дами —
Умкнув би від юрби! Він руку підійма
І шлях усім дає, король над усіма,
А то звертає вбік, щоб танець одмінити,
Піти новим шляхом і всю громаду збити.
Але юрба його тримає, ніби чар,
Обручкою шовків і шепотінням пар.
Він гнівно дивиться, як задрість метушиться,
І шаблею дзвенить міцна його правиця.
Поглянув навкруги з погордою в очах, —
І всі спиняються, і всі змінили шлях,
І далі в'ються геть, і знову приступають
До пари першої...

А вколо них гукають:
«Дивіться, молоді! В останній, може, раз
Такий митець веде у полонезі вас!»

І пари йшли підряд, хвилюючися, лугом,
І то стискалися барвистим, пишним кругом,

То розтягалися, як велетенський змії.
В промінні сонячнім одмінно кожен стрій
Немов барвистою лускою одливає,
І кожна дівчина стрічками пишно має,
І кожен шаблею поблискує вояк.
Один лише смутний — капрал Добжинський Сак:
Музик не слухає, до танцю не береться.
Тяжкою тугою у нього серце б'ється,
Коли про Зосю він згадає молоду...
Як він стрічав її у темному саду,
Зробивши засідку в кінці глухої стежки,
Які чудесні їй вирізував сережки!
Невдячна!.. Скільки раз, неначе журавель,
Він шию витягав з високих конопель,
Щоб лиш побачити здалека, на городі,
Кохану дівчину!.. Од батька, ніби злодій,
Тікав, ховаючись, та й битий був не раз!..
Невдячна!.. Мовчазний від горя та образ,
Насунув шапку він собі на самі вуха
І, безтурботного на зло удавши зуха,
Мазура нового з презирством засвистав
І до обозу знов свого почвалав,
Де у дружбарта грать і пити непомірно
Узявся. Так любив Добжинський Зосю вірно.

А Зося у танку, неначе пух легкий,
Кружляє радісно, — і хоч віддалеки,
Усю в зеленому, поміж зеленим листям,
І трудно розрізнить її в ряду паристім,
Та кожен голову в те місце поверта,
Де люба дівчина як ангел проліта,
Що хори світлих зір у небесах провадить.
Всіх юнаків серця вона до себе надить,
Та й старших вродою до танцю заклика.
Уже Домбровського вела її рука
По Підкоморії, — і знов, і знов одбили...
Аж от Тадеуша зустрівся погляд милий,
І з ним докінчує щаслива полонез.

А вечір погасав. У глибині небес
В рожевих одсвітах легкі застигли хмари:
Здавалось — то овець розсипались отари
Чи впали зграї птиць на озеро ясне.

Одна на заході і в злото осяйне
Пофарбувалася, і в барви пурпурові,
І зверху береги розширила перлові,
Немов заслоною укривши далечінь,
Вже сонце запливло у мовчазну глибіню.
Вже прохолодою повіяло нічною,—
А шляхта співами та мовою гучною,
Та кубків бренькотом начальників віта,
Наполеонові на многі п'є літа,
Високо келиха за Зоєю підіймає
І за Тадеуша,— за всіх, що в Польським краї
Любили й вірили, за мертвих і живих.

І я серед гостей бенкетував отих,
Вино та мед хилив, а що вони казали
І що там бачив я, уже ви прочитали.

ЕПЛОГ

Одно все думать на паризьким бруку,
Принісши з міста уші, повні стуку,
Брехні й прокльонів, замірів безсилюх,
Сварок отруйних і жалів спізнюлих!

Біда нам, браття, що в тяжку годину
Несли ми голови в чужу країну!
Скрізь почуття гнітило нас тривожне,
І ворогом сусід здавався кожний,
Аж от звели круг нас залізні ґрати
І кажуть нам якшвидше дух віддати¹.

Коли ж дарма в цім світі нарікати,
Коли щодня вражають нас новини,
Мов дзвін із Польщі похоронний лине,
І наша варта нам жадає скону,
І вороги радіють з того дзвону,
І навіть в небесах нема надії,—
Не диво, що людина тут шаліє,
І розум тратить, і в гіркім одчаї
Плює на себе, інших пожирає!

Хотів минуть я, птах малого льоту,
Громів та злив неспокій і турботу,

Години тільки й затишку шукати,
Років дитинства, батьківської хати...
Єдине щастя — в тиші присмерковій,
Біля каміна, в приятній розмові
Замкнути двері від Європи шуму
І споминам свою віддати думу
Про рідний край, про юні дні чудові.

Але про кров, що так недавно лито,
Про сльози ті, що ними Польщу вміто,
Про славу ту, що ще гримить по світу,—
Про них і здумать сил у нас немає.
В житті народу час такий буває,
Що, глянувши на біль його та муки,
Заламує сама Відвага руки.

Ми — покоління, від жалоби чорне,
Такий нас морок непроглядний горне,
Аж мислі підвестися не здолають
До хмар, що й буревісників жахають.
О мати Польще! Ще твоя могила
Така недавня — говорить несила!
Чия б душа запевнити насміла,
Що знайде нині те сердечне слово,
Щоб зворушити розпач мармуровий,
Із серць камінне віко підійняти
І очі, повні сльозми, розв'язати,
І остудити сльози ті горючі? —
Століття ждуть нам в тузі нестерпучій!²

Колись — як помста здійме рик левиний,
Заграють сурми, гасло бою зрине,
Коли впаде у прах останній ворог,
І поклик волі залуна в просторах,
Коли орел наш льотом блискавиці
Полине до Хороброго³ границі
І тіл наїсться, і нап'ється крові,
І, врешті, згорне крила пурпурові,—
Тоді, увінчані дубовим листям,
Спочинуть воїни в гаю тінистім,
Шукаючи розваги в співі чистім.
Позаздрить світ, чого вони сягнули,—
Згадати любо буде про минуле.

Вони заплачуть над батьків сльозами,
І сльози ті лицю не зроблять плями.

Тепер гостям, непрохано прибулим,
У всім майбутнім і у всім минулім
На світі є одна лише країна,
Полякові утіха єсть єдина —
Край літ дитячих! Він аж до сконання
Святий, як перше молоде кохання,
Над ним докорів хмара не чорніє,
Його не тъмаряють страчені надії,
Його не міняють випадкові дії.
Де рідко плакав, зроду не ридав я. —
У тій країні радо б побував я
Хоч би думками: там людина світом
Біжить, як лугом, квітами укритим,
Малі й хороші в китицю збирає,
А від отруйних око відвертає.

Хоча тісний той край, проте прекрасний!
Як світ є божий, він дитині — власний.
Як ми усе там за своє вважали!
Як добре все навек запам'ятали! —
Від липи, що галуззя розбуяле
На всіх дітей у селищі клонила,
До бережка, де люба кожна брила,
Усю там землю вивчено і знано
Аж до границь — сусідського паркана.
Одних я тільки щирих друзів маю —
Пожильців того золотого краю,
Вони довіри і любові гідні!
Бо хто ж там жив? Брати, матуся, рідні,
Сусіди добрі. Хто ж із цього світу
Ішов — як сльози по умерлім лито,
А скільки споминів було і туги!
Вірніші панові були там слуги,
Ніж в іншим краї мужеві дружина;
Тут батько не оплакує так сина,
Як вояки там плачуть за мечами;
Ревніше люди тужать там за псами,
Ніж по герою тут байдужі люди.
Хто жив там раз — довіку не забуде!

Зо мною, друзі, ставши на розмову,
Мені ви слово кинули по слову.
Так пролетіла згряя журавлина
Над островом, де нудьгував хлопчина,
Пір'їну кожен хлопчикові кинув,
Зладнав він крила й до своїх полинув.

Коли б до тої я дожив потіхи,
Щоб заблукали ці пісні під стріхи
І щоб селянки тихою порою,
Співаючи за пряжею тонкою
Про дівчинку, що як музик зачула,
То й сірі гуси геть свої забула,
Про те, як гнала селезня сирітка
Понад водою, гарна, ніби квітка,—
Щоб узяли до рук оце писання,
Таке ж немудре, як і їх співання!

За літ моїх так молодь нелукава
Зібравшись там, де липа кучерява,
Читала про Юстину, про Веслава⁴.
А при столі сосновім управитель
Чи економ, чи то і сам властитель
Дріма було, читать не заважає,
А то місця складніші поясняє,
Красоти хвалить, огріхи прощає.

І молодь тішила поетів слава,
Що досі ще гримить в лісах, у полі...
За лаври, що дарує Капітолій⁵,
Дорожча їм з волошок плетениця,
Що з рутою звила їм проста жниця.

ПРИМІТКИ *

ВІРШІ РІЗНИХ РОКІВ

Ода до молодості

Вірш цей, написаний в Ковно в 1820 році, вперше був надрукований в 1827 році у Львові. З цензурних міркувань Міцкевич не включив його в перший том своїх творів. Але в списках «Ода до молодості» була широко відома і служила бойовим маніфестом передової польської молоді.

¹ За епіграф взятий рядок з вірша Шіллера «Наступ нового сторіччя», що в перекладі означає: «Старі форми руйнуються».

² *Кентавр* — за старогрецькою міфологією, гірський і лісовий дух, напівлюдина, напівкінь.

Пісня філаретів

¹ *Філарети* — учасники таємного студентського товариства.

² *Архімед* — славетний математик, фізик і інженер, народився в Сіракузах близько 287 року до н. е.

³ *Ньютон, Ісаак (1643—1727)* — великий англійський фізик і математик.

⁴ *Закриє очі Феля...* — приятелька членів товариства філаретів Феліція Пшецішевська, в яку був закоханий товариш Міцкевича Томаш Зан, один із організаторів патріотичних студентських товариств у Вільні.

До М...(Марилі)

Вірш присвячений Марилі Верещак, в яку молодий поет був закоханий.

Матрос

¹ *Матір зустрів я, незламну спартанку,—
Що їй і сльози, й нестатки?
Доня у неї — мов сяєво ранку,—
Дівчина з серцем сарматки.—*

Поет віддає тут шану Аполонії Паговській і її дочці Людвізі Костровицькій, які подавали допомогу ув'язненим філаретам, серед яких був і А. Міцкевич.

---

* Біля приміток, що належать А. Міцкевичу, позначено: *Авт.*

Схід і Північ

¹ А. Сенковська — дружина відомого вченого, знавця Сходу, реакціонера за переконанням О. Сенковського, з яким поет познайомився, перебуваючи в Росії. Сенковський справив на А. Міцкевича негативне враження.

² *Бюльбюль* — по-арабськи соловей.

Плавець

Цей вірш поет написав в альбом Йоанни Залеської, дружини польського поміщика, що жив на Україні.

На грецьку кімнату

¹ Зінаїда Волконська (1792—1862), яка сама займалася письменницькою діяльністю, відкрила в 20-і роки XIX ст. в Москві літературний салон, де бували Пушкін, Міцкевич, Вяземський, Веневітінов, Жуковський та інші. Одну з кімнат цього популярного салону, витриману в грецькому стилі, польський поет і оспівує в своєму вірші.

² *Помпеї це руйновища німі...* — Помпеї — античне місто Середньої Італії, на березі Неаполітанської затоки, яке було засипано попелом і лавою під час вибуху Везувія в 79 році н. е.

³ *Лета* — в греко-римській міфології річка в підземному царстві мертвих. Мерці, напившись води з цієї річки, забували про своє минуле.

⁴ *Міцраїм* — староврейська назва Єгипту.

⁵ *Сатурн* — за римською міфологією, бог сівби, покровитель землеробства.

⁶ *І краща з німф усіх — супутниця моя.* — Поет має на увазі княгиню Волконську, яка супроводжувала його.

⁷ *Свавільник, він утік із Афродіти лона...* — Йдеться про сина Урана і Афродіти — Ероса, що в грецькій міфології виступав як символ любовної пристрасті.

⁸ *Меркурій* — римський бог тваринництва, торгівлі і доріг.

Фарис

¹ *Фарис* — вершник. «Це почесна назва у арабів-бедуїнів, яка означає те саме, що рицар в середні віки». Авт.

² *Касида* — один із жанрів стародавньої арабської поезії, що виник у V столітті. В касидах прославлялися подвиги героїв або багатих покровителів.

³ *Емір Тадж-уль-Фехр.* — «Під цим ім'ям відомий був на Сході граф Вацлав Ржевуський (тадж означає вінок, фехр — слава)». Авт. Польський граф Ржевуський (1765—1831), відомий мандрівник і природознавець, довгий час жив серед арабів, вивчаючи стародавні письмена. Він прославився як сміливий вершник.

⁴ *Іван Козлов* (1779—1840) — російський поет, приятель А. Міцкевича. Він одним із перших переклав на російську мову «Кримські сонети».

⁵ Ця строфа, за свідченням А. Міцкевича, є перекладом арабського чотиривірша, вміщеного в примітках до «Арабської антології» Лагранжа.

⁶ «Широко на Сході розповсюджено повір'я, що яструби наперед відчувають смерть і кружляють над людиною, яка має померти. Тільки-но помре подорожній, кілька їх з'являється поблизу, хоча досі їх не було видно». *Авт.*

Коли птаство в негоду...

Вірш цей Міцкевич написав в альбом Кароліні Яніш перед від'їздом з Росії в 1829 році. З Кароліною Яніш, в майбутньому відомою поетесою Кароліною Павловою, Міцкевич познайомився в салоні княгині Волконської і мав навіть намір одружитися з нею. Яніш на все життя зберегла почуття глибокої любові до польського поета. Вона присвятила йому кілька віршів, переклала на німецьку мову поему «Конрад Валленрод» тощо.

Смерть полковника

¹ *Стефан Чарнецький* — польський полководець, який вів успішну боротьбу з шведською навалю (1655—1660).

² *Тадеуш Костюшко* (1746—1817) — вождь польського національно-визвольного повстання 1794 року.

³ *Емілія Плятер* — учасниця польського повстання 1830 року. За бойові заслуги їй було присвоєно звання капітана.

Ордонова редута

Учасники оборони Варшави 1831 року вважали, що повстанець Юліан-Костянтин Ордон, не бажаючи здаватися, висадив у повітря склад бойових припасів і сам загинув. Як виявилось пізніше, цей подвиг зробила інша людина. З Ордоном, який емігрував, А. Міцкевич зустрічався за кордоном.

¹ *Ад'ютант* — польський поет Стефан Гарчинський (1805—1833), приятель Міцкевича. «Цей вірш, написаний під впливом оповідання Гарчинського, я вміщую серед творів друга, як спільну нашу власність. Я присвятив його останньому польському ватажку, який не приходив у відчай, бажаючи боротися до кінця». *Авт.*

² *Вождь Кавказький* — мається на увазі генерал-фельдмаршал російської армії. І. Ф. Паскевич (1782—1856). З 1826 року Паскевич командував російськими військами на Кавказі. В 1831 році він був призначений командуючим військами, що придушували повстання в Польщі.

Перекладено восени 1907 року. Вперше надруковано у львівській газеті «Діло», № 255, с. 1—2. Друкуємо за цим виданням. До перекладу Франко додав невеличку передмову. Наводимо ури-

вок з неї: «Міцкевича «Reduta Ordone» при всій односторонності патріотичного погляду автора, належить до творів, у яких сконцентровано стільки могутнього чуття, бистрих обсервацій і високоартистичних висловів, як мало трапляється навіть у найбільших поетів світової слави. Що сей світ поза своє тісно патріотичне становище має й широке, загальнолюдське значення як огнистий протест проти заборчої війни і як ярка картина жорстокостей тої війни, а при тім картина, надихана високим поетичним вітхненням, про се нема що й говорити багато, хоч і не все потрібне сказано досі польською критикою. Скажу тільки дещо про фактичну основу поемки. Міцкевич написав її правдоподібно того ж таки 1831 року, коли пам'ятним штурмом російського війська на Варшаву д. 30 падолиста було остаточно розбито велике польське повстання».

БАЛАДИ І РОМАНСИ

Романтичність

¹ Епіграф узятий Міцкевичем з «Гамлета» Шекспіра. Вірш являє собою художню відповідь відомому польському математику і астроному Яну Снядецькому, який в своїй статті «Про класичні і романтичні твори» (1819) закликав «тікати від романтизму, як від школи зради і зарази».

Світязь

¹ *Михайло Верещак* — брат коханої Міцкевича Марилі Верещак.

² *Плужини* — маєток, де проживав Михайло Верещак.

³ *Цирин* — містечко поблизу Новогрудка.

Світязянка

¹ «Є повір'я, що на берегах Світязі з'являються унди, чи водні німфи, які народ називає світязянками». *Авг.*

Рибка

Як зазначав А. Міцкевич, тему балади взято з народної пісні.

Пані Твардовська

¹ *Твардовський*. — В Польщі широко була відома легенда про пана Твардовського, який продав душу чортові, щоб мати змогу виконувати всі свої примхи.

Лілеї

¹ «З народної пісні». Авт.

Три Будриси

¹ *Будрис* — вигадане прізвище від Будревича — студентського товариша Міцкевича.

² *Ольгерд і Кейстут* — сини великого князя литовського Гедіміна. *Скіргелл* (Скригайло) — син Ольгерда. Жили і діяли в XIV ст. Кейстут прославився боротьбою з хрестоносцями.

СОНЕТИ

¹ Епіграф Адам Міцкевич узяв з першого сонета Петрарки. В перекладі на українську мову він означає: «Коли я був почасти іншою людиною, ніж тепер».

Візит

¹ *Стікс* — у грецькій міфології річка в підземному царстві мертвих.

Прощання

Вірш, як гадають, присвячений польській аристократці Кароліні Собанській. Міцкевич познайомився з нею під час свого перебування в Одесі в 1825 році.

Данаїди

В грецькій міфології Данаїдами звалися 50 дочок аргоського царя Данає, які вбили своїх чоловіків (крім одної). За цей злочин вони повинні були вічно лити воду в бездонні бочки. Тут вони символізують ненаситну жадібність.

Виправдання

¹ ...*Алкея ліру я, почав на лад Урсина...*— Алкей — поет-лірик стародавньої Греції (народився близько 640 року до н. е.). Урсин — Юліан-Урсин Немцевич (1757—1841) — відомий польський поет, автор «Історичних пісень», в яких оспівувались героїчні події польської історії.

² Останній рядок сонета А. Міцкевич не закінчив.

КРИМСЬКІ СОНЕТИ

¹ Епіграф взятий з Гете — тільки не з «Хульд-Наме», як помилково вказує Міцкевич, а з додатку до «Західно-східного дивану». В дослівному перекладі на українську мову означає: «Хто хоче зрозуміти поета, повинен побувати в поетовій країні».

Акерманські степи

¹ *Лампа Акермана* — маяк поблизу Акермана, порту на березі Дністровського лиману.

Морська тиша

¹ *Тарханкут* — виступ на заході Кримського півострова.

Вигляд гір із степів Козлова

¹ *Козлов* — Євпаторія, місто на західному узбережжі Криму.

² *Чи диви ряд фортець поставили міцних...* — «Диви, за міфологією стародавніх персів, — злі генії, що колись панували на землі; потім вони були вигнані ангелами і тепер живуть на краю світу, за горою Каф». *Авт.*

³ *Чи Цареград горить на грані небозводу...* — «Верхів'я Чатир-Дагу після заходу сонця через відбиття променів деякий час здаються ніби охопленими вогнем». *Авт.*

⁴ *Чатир-Даг* — «Найвища гора в пасмі Кримських гір на південному березі; її видно здалеку з різних сторін мало не за двісті верст у вигляді величезної хмари синюватого кольору». *Авт.*

Бахчисарай

¹ «В долині, оточеній з усіх боків горами, лежить місто Бахчисарай, колись столиці Гіреїв, кримських ханів». *Авт.*

² *Валтасар* — вавілонський цар, що жив у VI ст. до н. е. Існує легендарне оповідання, за яким під час бенкету, влаштованого Валтасаром, на стіні з'явився чудодійний напис, що пророкував йому близьку загибель.

Гробниця Потоцької

¹ «Недалеко від ханського палацу підноситься гробниця, збудована в східному стилі, з круглим куполом. Серед мешканців Криму існує переказ, що цей пам'ятник був поставлений Керім-Гіреєм на могилі невільниці, яку він дуже кохав. Була то ніби полька, з роду Потоцьких. Автор розумно і хороше написаній «Подорожі по Тавриді» Муравйов-Апостол вважає, що переказ цей не обґрунтований і що в гробниці була похована якась грузинка. Ми не знаємо, на чому базується його думка, бо твердження про те, що татарам у середині XVIII віку нелегко було б полонити шляхтянку з роду Потоцьких, не переконує. Відомі останні заворушення козаків на Україні, які призвели до того, що багатьох було взято в полон і продано татарам. У Польщі є багато шляхетських родин, які носять прізвище Потоцьких — згадувана невільниця не обов'язково повинна була належати до знаменитого роду володарів Умані, які менш були доступні нападам татар і козаків. За народною легендою про Бахчисарайську гробницю, російський поет Олександр Пушкін з властивим йому талантом написав поему «Бахчисарайський фонтан». *Авт.*

Могили гарему

¹ «В розкішнім саду серед струнких тополь і шовковиць стоять білі мармурові гробниці ханів і султанів, їхніх жінок і родичів; в недалеко розташованих двох будовах лежать труни, звалені без ладу; вони колись були багато оббиті, тепер же стирчать голі дошки і шматки матерії». Авт.

² *Перлини осяйні* — юні красуні.

³ *Над ними зносяться тюрбани кам'яні.*— «Мусульмани над могилами чоловіків і жінок ставлять камінні тюрбани різної для обох статей форми». Авт.

⁴ *Гяур* — невірний, поганий. Цим ім'ям мусульмани з презирством називали всіх немагометан, особливо християн.

Байдари

¹ *Байдари.*— «Красива долина, якою звичайно в'їжджають на Південний берег Криму». Авт.

Алушта вдень

¹ *Алушта.*— «Одне з найпрекрасніших місць Криму; туди ніколи не доходять північні вітри, і подорожній в листопаді часто шукає прохолоди під тінню все ще зелених волоських горіхів». Авт.

² *Намаз.*— «Мусульманська молитва, яку читають сидячи і б'ючи поклони». Авт.

³ *Як з чоток дорогих, рубіни і гранати.*— Мусульмани користуються під час молитви чотками, які у знатних осіб бувають з коштовного каміння». Авт.

Чатир-Даг

¹ *Мов ангел Гавриїл, усім лихим на страх...*— «Я ставлю ім'я Гавриїла, як всім відоме, хоч справжнім стражем небес, за східною міфологією, в Рамек (сузір'я Арктур)». Авт.

² *Драгоман* — перекладач, тлумач.

Дорога над прірвою в Чуфут-Кале

¹ *Чуфут-Кале.*— «Містечко на високій скелі; будинки, які стоять на березі, подібні до ластів'ячих гнізд; стежка, що веде на гору, крута і нависла над прірвою. В самому місті стіни будинків майже з'єднуються з ребрами скелі; коли подивившись через вікно, то зір губиться у незмірній глибині». Авт.

² *Тут кінським маеш ти довіритись ногам...*— «Кримський кінь в тяжких і небезпечних переправах неначе дістає особливий інстинкт обережності і певності; перш ніж зробити крок, він, тримаючи в повітрі ногу, шукає каменів і пробує, чи безпечно може стати», Авт.

Гора Кікінеїс

¹ *Птах-гора* — відомий з «Тисячі і одної ночі», славетний в перській міфології, багато разів описуваний східними поетами птах Сімург. «Він великий (розповідає Фірдоусі в «Шах-Наме»), як гора, а міцний, як фортеця, він може нести в своїх пазурах слона»; і далі: «Побачивши воїнів, (Сімург) зірвався, мов хмара, із скелі, на якій живе, і полетів у повітря, як ураган, кидаючи тінь на війська вершників». *Авт.*

² *Той острів — хмара то...* — «Якщо з височини гір піднесених в надхмарну височінь, глянути на хмари, що плывуть над морем, то здається, що вони лежать на воді у вигляді великих білих островів. Це цікаве явище я спостерігав з Чатир-Дагу». *Авт.*

Руїни замку в Балаклаві

¹ «Над затокою тієї ж назви лежать руїни замку, який збудували колись греки, що прибули з Мілету. Пізніше генуезці поставили на цьому місці фортецю Цембало». *Авт.*

Аю-Даг

¹ *Аю-Даг*. — «Ведмідь-гора», міститься на південному березі Криму, недалеко від Гурзуфа.

² *Твоя подоба це, поете молодий!* — За твердженням Густава Олізара (Густаву Олізару присвятив вірш О. С. Пушкін — «Графу О.»), сонет «Аю-Даг» А. Міцкевич присвятив йому, і це звертання стосується його.

ПОЕМИ

Гражина

¹ *Тевтонський пес із ордену лихого!*

Віками смоччуть прусську кров вони... —

Тевтонський орден — військово-феодална організація, створена німецькими хрестоносцями в Палестині в 1190 р. В 1226 р. мазовецький князь Конрад, для полегшення боротьби з сусідніми пруссами, запросив собі на допомогу Тевтонський орден. Багатолітня кривава боротьба закінчилась майже повним винищенням пруссів. Підтримуваний папством і німецькими феодалами, Тевтонський орден в 14 ст. почав посилений наступ на Литву.

² *Хоч німець, бач, та знав людську він мову.* — «Не тільки про характер німців, але і про їх розумові здібності серед пруссів і литовців існувала досить невігідна думка». *Авт.*

³ Там батько Німан, на шляху своїм

З Румшиським давнім велетнем зустрівшись...

«Недалеко від містечка Румшишек є найбільша на Німані підводна скеля, небезпечна для судноплавства, яка зветься Велетнем». Авт.

Конрад Валленрод

¹ Земля Палемона — литовська земля. Назва пішла від Палемона, який згідно з легендою був першим литовським князем.

² Дівця морова...— «Простий народ у Литві уявляє собі морову пошесть у вигляді діви, поява якої, описана тут за народною легендою, попереджує про страшну хворобу». Авт.

³ Альпухара — гориста місцевість на півдні Гір Сієрра-Невада в Іспанії.

⁴ Гренада — місто в південній Іспанії.

Поминки

Додаток до третьої частини

Пам'ятник Петру Великому

¹ Два други молоді стояли під дощем,
Одним по-братньому накрившись плащем...—

Міцкевич має на увазі себе і Пушкіна.

² На мосянжового піднявшись буцефала...— Буцефалом називався кінь Олександра Македонського. Згодом ця назва використовувалась для визначення могутніх, сильних коней.

³ Народів любленець стоїть там, Марк Аврелій...— Марк Аврелій — римський імператор (121—180), що правив спираючись на земельну знать. За своїми філософськими переконаннями був стоїком. Він проповідував любов і співчуття до людей, хоч це йому не заважало жорстоко розправлятися з рабами, які неодноразово повставали під час його правління.

⁴ Пактоль — річка в Малій Азії, яка тепер носить назву Сарабат. На цій річці легіони Марка Аврелія здобули перемогу над варварами.

В своїх примітках А. Міцкевич писав: «Величезний пам'ятник Петру, роботи Фальконе, і скульптура Марка Аврелія, яка стоїть в Римі в Капітолії, описані тут вірно».

День перед Петербурзькою повіддю 1824 р.

¹ Олешкевич, Юзеф (1777—1839)— художник, член Академії мистецтв у Петербурзі. За словами Міцкевича, це «художник, відомий в Петербурзі своєю цнотливістю, глибокою ерудицією і містичним віщунством».

² *Все небо, що люті морози спалили...*— В своїх примітках до «Мідного вершника» О. Пушкін писав: «Міцкевич прекрасними віршами описав день перед Петербурзькою повіддю в одному з кращих своїх віршів — «Oleszkiewicz». Шкода тільки, що опис його неточний. Снігу не було — Нева не була вкрита льодом. Наш опис вірніший, хоч в ньому і нема яскравих фарб польського поета».

До приятелів-росіян

¹ *Рилеев той, що благородну шию*

Я по-братерському колись йому стискав.—

Рилеев, Кіндрат Федорович (1795—1826) — відомий російський революційний поет, один з керівних діячів декабристського руху, друг Міцкевича.

² *Рука Бестужева, поета і жовніра...*— Бестужев-Марлінський Олександр Олександрович (1797—1837) — письменник, штабс-капітан гвардії. За участь у декабристському повстанні на Сенатській площі був висланий в Якутськ, пізніше переведений на Кавказ.

Пан Тадеуш¹

Книга перша «Господарство»

¹ *Литва* — одна із складових частин давньої Речі Посполитої, вітчизна Міцкевича. Власне Міцкевич жив на Білорусії, що в XIII—XIV ст.ст. була захоплена литовськими князями. Маємо в цьому місці ліричний плач-тугу за рідним краєм.

² За малих літ (під впливом матері) і в старшому вже віці (під різними впливами) Міцкевич виявляв сильну релігійність. Тільки в добу байронічних захоплень молодості він виявив був релігійний скептицизм і вільнодумність, на великий жах знайомих паній і панночок.

³ *Тадеуш Костюшко* (1746—1817) — провідник польського національно-визвольного повстання 1794 р., що вибухло після першого і другого поділів Польщі між Пруссією, Австрією і царською Росією; під час повстання Костюшко схилявся до соціальної позиції поміркованих елементів польської шляхти і буржуазії. Потім брав участь у війні американських колоній з Англією під проводом Вашингтона.

⁴ Мова йде про присягу, що зложив Костюшко 24 березня 1794 р. на Краківському ринку. «Три збройні владарі» — це монархи держав, що поділили між собою Польщу: Австрії, Пруссії, Росії.

⁵ *Тадеуш Рейтан* збожеволів і вкоротив собі віку через кілька років по першому поділі Польщі, 1780 р.

---

¹ До свого перекладу поеми М. Рильський написав і примітки. Оскільки вони разом з перекладом становлять певну єдність, подаємо їх тут без істотних змін.

⁶ *Катон Молодший*, або *Утицький* (нар. 95 р. до нашої ери) наложив на себе руки, бачивши загин Римської республіки (46 р. перед нашою ерою). «Федон» — діалог грецького філософа Платона про безсмертя.

⁷ *Якуб Ясінський і Тадеуш Корсак* — ватажки польського повстання на території Литви 1794 р.

⁸ *Москалі* — тут царські солдати. По інших місцях поеми також — царські урядовці.

⁹ «*Войський* (tribunus) справував колись як опікун жінок та дітей шляхетських під час війни. З давнього часу посада ця обернулася лише на титул». *Авт.*

¹⁰ *Пудерман* — проста полотняна одежа від пилу.

¹¹ «*Підкоморій* — колись урядовець шанований і поважаний (princersъ nobilitatis), за уряду російського зійшов лише на титул. Інколи ще чинив суд у справах про польові межі та границі, але врешті і цю частину юрисдикції втратив. Часом буває за маршалка («предводителя дворянства». — М. Р.) і призначає місцевих землемірів». *Авт.*

¹² «*Возний*, або генерал (jeneral) — урядовець, призначуваний від суду, здебільшого з-поміж дрібної шляхти, розносив позови, оголошував вирoki, візував акти і т. ін.». *Авт.*

¹³ *Рефектар* — їдальня, трапезна в монастирі.

¹⁴ *Півкозиць* (Рóіккозіс) — козеріг, напівцап, напівриба.

Книга дванадцята «Любімося!»

¹ *Борей* — у грецькій міфології крилатий бог північного вітру.

² *Полонез Третього мая*, тобто полонез на честь конституції 3 травня 1791 р., яка мала розчистити шлях для розвитку буржуазних відносин у Польщі.

Епілог

¹ Поему «*Пан Тадеуш*» автор писав за кордоном, переважно в Парижі, перебуваючи в колі тодішніх польських емігрантів.

² Міцкевич малює сумне становище польських емігрантів у Франції, відданих з 1832 р. під пильний нагляд поліції.

³ *Болеслав Хоробрий* — польський князь, потім король (992—1025).

⁴ *Юстина, Веслав* — герої творів польського поета Ф. Карпінського (1741—1825).

⁵ На Капітолії в Римі увінчувано в середні віки і пізніше поетів на знак світової слави.

ЗМІСТ

Адам Міцкевич. *Вступна стаття Г. Вервеса* 5

Вірші різних років

Ода до молодості. <i>Переклад Д. Павличка</i>	19
Пісня філаретів. <i>Переклад М. Пригари</i>	21
Плавець («О, море життєвель!»). <i>Переклад В. Тена</i>	23
До М... (Марилі). <i>Переклад П. Тичини</i>	24
Матрос. <i>Переклад А. Малишка</i>	25
Схід і Північ. <i>Переклад Т. Масенка</i>	27
Плавець («Коли зориш...»). <i>Переклад М. Зісмана</i>	27
Непевність. <i>Переклад Л. Первомайського</i>	28
Два слова. <i>Переклад М. Бажана</i>	29
Роздуми в день від'їзду. <i>Переклад О. Юценка</i>	30
На грецьку кімнату. <i>Переклад О. Новицького</i>	31
Фарис. <i>Переклад Д. Паламарчука</i>	33
Коли птаство в негоду... <i>Переклад Л. Первомайського</i>	38
Смерть полковника. <i>Переклад М. Пригари</i>	38
Ордонова редута. <i>Переклад І. Франка</i>	39
Над чистою великою водою... <i>Переклад М. Рильського</i>	44
Полились мої сльози... <i>Переклад М. Рильського</i>	45

Балади і романси

Пролісок. <i>Переклад М. Пригари</i>	49
Романтичність. <i>Переклад В. Коптілова</i>	50
Світязь. <i>Переклад М. Пригари</i>	52
Світязянка. <i>Переклад М. Пригари</i>	58
Рибка. <i>Переклад М. Рильського</i>	63
Пані Твардовська. <i>Переклад М. Рильського</i>	67
Лілеї. <i>Переклад А. Малишка</i>	70
Чати. <i>Переклад М. Рильського</i>	79
Три Будриси. <i>Переклад І. Кульської</i>	81

Сонети

До Лаури. <i>Переклад М. Рильського</i>	87
Ранок і вечір. <i>Переклад М. Рильського</i>	87

До Німану. <i>Переклад М. Рильського</i>	88
Резигнація. <i>Переклад М. Рильського</i>	88
Невільник, вперше я... <i>Переклад М. Рильського</i>	89
Добри вечір. <i>Переклад М. Рильського</i>	89
Візит. <i>Переклад Г. Плоткіна</i>	90
До візитерів. <i>Переклад Г. Плоткіна</i>	90
Прощання. <i>Переклад М. Рильського</i>	91
Данаїди. <i>Переклад В. Стругинського</i>	91
Виправдання. <i>Переклад М. Рильського</i>	92

Кримські сонети

Переклад М. Рильського

Акерманські степи	95
Морська тиша	95
Плавба . .	96
Буря	96
Вигляд гір із степів Козлова	97
Бахчисарай .	97
Бахчисарай уночі .	98
Гробниця Потоцької	98
Могили гарему	99
Байдари	99
Алушта вдень	100
Алушта вночі	100
Чатир-Даг	101
Пілігрим .	101
Дорога над прірвою в Чуфут-Кале	102
Гора Кікінеїс .	102
Руїни замку в Балаклаві	103
Аю-Даг	103

Поєми

Гражина. Скорочено. <i>Переклад М. Терещенка</i>	107
Конрад Валленрод. Уривки з поеми	
Із «Вступу». <i>Переклад М. Рильського</i>	119
Пісня вайделота. <i>Переклад М. Стельмаха</i>	120
~~В~~ Альпухара. <i>Переклад М. Рильського</i>	122
Поминки. Додаток до третьої частини	
Пам'ятник Петру Великому. <i>Переклад М. Рильського</i>	125
День перед петербурзькою повіддю 1824 р.	

Олешкевич. <i>Переклад Г. Коваленко</i> . . .	126
До приятелів-росіян. <i>Переклад М. Рильського</i>	130
Пан Тадеуш. <i>Переклад М. Рильського</i>	
Уривок з книги першої «Господарство»	132
Уривок з книги четвертої «Дипломатія і лови»	140
Уривок з книги дванадцятої «Любімося!»	142
Епілог	148
Примітки. <i>Склала В. Ведіна</i>	152

**Малюнки та портрет роботи
художника В. В. Руденка**

**Редактор С. В. Жилюгова
Художній редактор К. Ф. Контар
Технічний редактор А. А. Донець
Коректори Г. М. Вільховська, І. В. Зінченко**

АДАМ МИЦКЕВИЧ
И з б р а н н о е
«Школьная библиотека»
(На украинском языке)

БЗ 13 1976 р. поз. 18
Здано на виробництво 5.V. 1976 р.
Підписано до друку 26.VII. 1976 р.
Формат 84 × 108¹/₃₂.
Папір друк. № 3.
Умовно-друк. арк. 8,82.
Обліково-вид. арк. 8,03.
Тираж 50 000.
Зам. № 6—1382.
Ціна 39 коп.
Видавництво «Музична Україна»,
Київ, Пушкінська, 32.
Головне підприємство республіканського
виробничого об'єднання
«Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР.
Київ, вул. Довженка, 3.

У 1977 РОЦІ В «ШКІЛЬНИЙ
БІБЛІОТЕЦІ» ВИЙДУТЬ ДРУКОМ:

ГОГОЛЬ Н.
РЕВИЗОР. ЖЕНИТЬБА. НОС.

ЛЕРМОНТОВ М.
ПОЭМЫ.

САЛТЫКОВ-ЩЕДРИН М.
ИСТОРИЯ ОДНОГО ГОРОДА. СКАЗКИ.

ТОЛСТОЙ Л.
ВОИНА И МИР.

ЧЕХОВ А.
ИЗБРАННОЕ.

ФРАНКО І.
ЗАХАР ВЕРКУТ. БОРИСЛАВ СМІЄТЬСЯ.

МИРНИЙ П.
ВИБРАНІ ТВОРИ.

БЛОК А.
ИЗБРАННОЕ.

ШОЛОХОВ М.
ПОДНЯТАЯ ЦЕЛИНА.

ЯНОВСКИЙ Ю.
ВСАДНИКИ.

РИЛЬСКИЙ М.
ВИБРАНІ ТВОРИ.

БАЙРОН Д.
ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ.

ГЕТЕ И.
ФАУСТ.

ХЕМИНГУЭЙ Э.
СТАРИК И МОРЕ. РАССКАЗЫ.

Шановний читачу!
Попередні замовлення на ці видання
можна подавати місцевим книгарням
облкниготоргів та споживчої
кооперації. Це гарантує своєчасне
одержання їх.

АДАМ МІЦКЕВИЧ
ВИБРАНЕ

Київ

1976

39 коп.